

Міністерство освіти і науки України

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова

П. П. Воробієнко, Т. І. Лозова, Г. Ю. Олійник

ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Монографія

За науковою редакцією д.е.н. Лозової Т.І.

Одеса – 2018

УДК 338.2:338.47(063)
В75

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова
(протокол № 10 від 27 червня 2018 р.)*

Рецензенти:

Дубас Р.Г., д.е.н., доцент Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», Інститут економіки та менеджменту, завідувач кафедри «Менеджмент»;

Осецький В.Л., д.е.н., професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Воробієнко П.П.

В75 Перехідна економіка: теорія та практика : монографія / Воробієнко П. П., Лозова Т. І., Олійник Г. Ю. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2018. – 276 с.

ISBN 978-617-582-055-1

У монографії розкриті загальні принципи національно-економічного мислення і формування ринкової економіки підприємств при адаптації їх бізнесу до інтеграції в Євросоюз, теорія і практика економіки перехідного періоду, а саме: розкриті питання концепції економіки та економічної політики у сучасній економіці; практика перебудови відносин власності; операції з нерухомістю – формування прав власності на об'єкти нерухомого майна; специфіка діяльності приватних та державних підприємств; теоретично обґрунтовані шляхи розвитку теорії економіки.

УДК 338.2:338.47(063)

ISBN 978-617-582-055-1

© Воробієнко П.П., Лозова Т.І., Олійник Г.Ю., 2018.
© ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2018.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Концепція економіки перехідного періоду	15
1.1. Зміст та закономірності економіки перехідного періоду.....	15
1.2. Варіанти системних реформ у перехідній економіці	17
1.3. Окремі підсумки реформ у країнах з перехідною економікою	26
1.4. Економіко-правові моделі приватизації у процесі трансформації економічних систем	30
1.5. Специфіка українських реформ.....	43
Висновки	44
Терміни, якими необхідно оволодіти.....	45
Література	46
 Розділ 2. Економічна політика у сучасній перехідній економіці...	50
2.1. Функції держави. Напрями та засоби державного регулювання у сучасній економіці.....	50
2.2. Стабілізаційна та структурна політика.....	65
2.3. Створення основ ринкової економіки. Інституційні перетворення.....	71
Висновки	73
Терміни, якими необхідно оволодіти.....	74
Література	75
 Розділ 3. Трансформація відносин власності	79
3.1. Трансформація власності у державах світу	79
3.2. Особливості структурних перетворень власності в Україні	84
3.3. Корпоративне управління в аспекті моделей ринкової економіки	94
3.4. Корпоратизація підприємств	110
Висновки	122
Терміни, якими необхідно оволодіти	123
Література	123
 Розділ 4. Приватне та державне підприємство в економіці перехідного періоду	127
4.1. Підприємство в умовах переходу до ринку	127
4.2. Державні підприємства у перехідній економіці	134
4.3. Приватні підприємства в економіці перехідного періоду	150
4.4. Реструктуризація в реальному секторі	155

Висновки	158
Терміни, якими необхідно володіти.....	162
Література	162
Розділ 5. Операції з нерухомістю.....	165
5.1. Формування прав власності на об'єкти нерухомого майна	165
5.2. Право користування землею	187
5.3. Державна реєстрація прав власності.....	203
5.4. Державна реєстрація прав через фронт-офіси	215
5.5. Державна реєстрація прав за заявами в електронній формі....	217
5.6. Особливості проведення державної реєстрації прав державними, приватними виконавцями, а також на підставі рішень судів	219
5.7. Державна реєстрація прав на новозбудований об'єкт та документи, необхідні для такої реєстрації	220
5.8. Державна реєстрація права власності на об'єкти нерухомого майна,будівництво якого здійснювалось із залученням коштів фізичних та юридичних осіб або у результаті діяльності житлового, житлово-будівельного, дачного, гаражного чи іншого кооперативу	234
5.9. Порядок доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно	240
5.10. Порядок надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно	244
Висновки	249
Терміни, якими необхідно оволодіти.....	250
Література	254
Розділ 6. Можливі шляхи розвитку теорії економіки.....	257
6.1. Цілі і результат розвитку суспільства	257
6.2. Критичний погляд на фундаментальні фактори сучасної теорії економіки.....	261
6.3. Фундаментальні фактори теорії економіки майбутнього суспільства	263
6.4. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) як засіб побудови справедливого суспільства.....	265
Висновки.....	271
Література.....	272

ВСТУП

Не можна двічі увійти у ту саму річку.

Геракліт із Ефеса

Після проголошення незалежності України у 1991 році її народне господарство стало на шлях самостійного розвитку. Економіка України, що вийшла зі складу колишнього єдиного народногосподарського комплексу, не була цілісною господарською системою щодо потреб нової української держави і суспільства. Водночас, з розривом політичних стосунків з єдиним центром автоматично почали втрачатися виробничо-технологічні зв'язки, що базувалися на єдиній нормативно-правовій базі, системі планування, розвитку, технологічній зацікавленості партнерів.

В Україні, на той час, не існувало правових засад нових умов господарювання, не було концепції економіки та розвитку національної промислової політики. Зберігалася державна монополія на власність.

Інертність економічної системи поєднувалася з інертністю у пошуках шляхів виходу із кризи, з пошуком моделі, яку можна було б взяти за основу реформування національної економіки.

Активізація сучасних процесів економічної трансформації, наявність різних її результатів, тривалість переходу вимагає пошуку причин відмінностей та факторів прискорення інституційних змін. Виявлення та вивчення закономірностей економіки перехідного періоду здійснено на основі дослідження форм вирішення економічних суперечностей, що визначають варіанти системних реформ у перехідній економіці України за 27 років її незалежності. Реалізація механізму вирішення економічних суперечностей містить вихідні умови, методи розв'язання, практичні форми і засоби вирішення, способи оцінки прогресивного або регресивного впливу на посилення позитивних тенденцій трансформаційних економік. На сучасному етапі необхідно враховувати особливості національної економіки, суперечності трансформації відносин власності з інституційними змінами, що відбулись в державі, їх змістом та механізмом функціонування,

умовами за яких ці трансформації відбувалися та відбуваються, економічні відносини загалом.

Економічні реформи, що здійснювались та здійснюються в Україні, пов'язані з радикальними та докорінними змінами функціональних засад економіки, зокрема видів і форм власності, перетвореннями відносин власності, систем управління, розподілом та вибором видів діяльності. Поява принципово нових об'єктів і суб'єктів державної власності, ускладнення системи взаємозв'язку і взаємозалежності між ними призвели до виникнення нових форм її реалізації, трансформація державної власності – до зміни взаємозв'язків з іншими формами власності, що знаходять своє відображення у появі змішаних, комбінованих з державною формою власності. Різноманіття форм власності і форм реалізації права власності є обов'язковою умовою створення і розвитку ринкової економіки.

По-перше, природі ринкових відносин об'єктивно відповідає такий стан, коли на ринку виступають різні власники.

По-друге, за різних форм власності, ліквідації безроздільного панування державної власності змінюється або послаблюється монополізм, створюються умови для конкуренції.

Подолання монопольного становища державної власності, що склалася в умовах адміністративно-командної системи управління, здійснювалось і здійснюється у процесі приватизації, що перерозподіляє права власності і формує їх структуру. Значення чітко визначених і юридично оформлених прав власності та їх захист у системі інституційних перетворень важко переоцінити, у тому числі й у контексті відповідної зміни у механізмі реалізації трансформаційних змін перехідних економік.

І як результат, ознакою ефективності здійснення інституційних перетворень в Україні відбудеться формування оптимальної структури власності та її подальшого розвитку в перехідній економіці. Наразі ми маємо «розмиту» систему відносин власності при тому, що нова система не знайома значній кількості фізичних осіб-власників і ще юридично не розроблена достатньою мірою. Це робить проблеми трансформації відносин власності в перехідній економіці України особливо актуальними, як в теоретичному, так і практичному аспектах.

В останні роки вітчизняними та зарубіжними економістами проводяться окремі дослідження з проблем інституційних перетворень у перехідній економіці з визначенням місця і значення форм власності в них. Разом з тим, багато проблем, що стосуються формування оптимальної структури власності, її юридичного оформлення, здійснення інституційних змін у сучасній перехідній економіці залишаються дискусійними. Це обумовлюється не лише різними підходами до обговорюваної проблеми, а й динамізмом і незавершеністю процесу перерозподілу прав власності, визначення їх місця в економіці перехідного періоду.

Економісти вважають, що еволюцію економіки можна уявити у вигляді циклічного процесу руху економіки від одного сталого (урівноваженого) стану через перехід його порушення та відновлення на якісно новому рівні до другого сталого (урівноваженого) стану. Тому важливо розрізняти два основні етапи економічної системи:

- сталий (урівноважений) стан, коли функціонують зв'язки та елементи, що становлять зміст системи;
- перехідний стан, коли старі економічні форми відмирають і з'являються нові, що становлять основу економічної системи, яка зароджується.

Україна, в ході 27-річних економічних реформ практично переходить від адміністративно-командної системи до системи змішаної економіки (сучасної ринкової економіки). Спочатку переважала точка зору (причому і серед вітчизняних, і серед іноземних економістів), що цей перехід займе роки. Тепер зрозуміло, що цей перехід затягнувся на десятиліття. У постсоціалістичних країнах ще довгий час буде існувати своєрідна, так звана перехідна економічна система або економіка перехідного періоду. В нашій державі це така собі суміш елементів адміністративно-командної системи і сучасної ринкової. Крім того, до цього додаються елементи ринкової економіки – вільна конкуренція і традиційна господарська система.

Економічна теорія розробила деякі підходи до вирішення проблем перехідного періоду, однак це були проблеми країн, що переходили від традиційної до сучасної ринкової системи, тобто країн, що розвиваються. Ці рецепти для України не придатні або

придатні лише частково. Кожна країна створює власну економічну систему, хоч економічні закони виробництва й обігу вартості і споживання спільні для всіх країн. Специфіка національних економічних систем визначається тим, наскільки той чи інший народ пізнав дію економічних законів, пристосував до їх вимог своє господарство, сформував державну політичну систему, яка сприяла б розвитку та надійності національної економіки України. Гостро необхідний новий напрям економічної теорії як для постсоціалістичної країни і країни, яка частково працює у сучасній ринковій економіці, має 27-річний досвід перехідної економіки.

Проте вже зараз можна відзначити деякі риси цього періоду. Це, перш за все, своєрідне поєднання економічних законів соціалістичної і капіталістичної систем. У цьому поєднанні вони частково нейтралізують один одного. Більш того, можна говорити і про власні закони перехідної системи, *саме ці закони та методологія їх впровадження дозволять підняти економіку держави*. При цьому, якщо перехідна система визначає поступове посилення в ній елементів сучасного ринкового господарства й послаблення елементів адміністративно-командної системи (при чому цей процес відбувається нерівномірно), подібній системі властива мінливість, нестабільність як одна із характерних її рис.

Сучасні дослідження зазначають, що українське суспільство, український соціум посідають перше місце серед європейських країн щодо збереження своїх традицій і цю характерну особливість теж треба враховувати, щоб не втратити кращих якостей українства. Тому *сучасна перехідна (трансформаційна) економіка* – період формування нових елементів та їх системоутворення, що дає змогу новому зайняти основне, панівне місце в ієрархії підсистем та систем як цілого, обумовлює розвиток механізму господарювання на рівні основної ланки економічної системи – підприємства.

Шлях, який обрала Україна у 1991 р., передбачав необхідність змін у суспільстві, державі, у першу чергу – в економіці. Її ринково-орієнтована модель повинна була забезпечити вихід на якісно новий рівень життя.

Через конкретні стартові умови, що виникли після падіння світової соціалістичної системи, роль головного процесу перебудови постсоціалістичної економіки в економіку ринкового типу набула приватизація. У той самий час, саме завершеність приватизації в підсумку визначала ступінь перетворення України, як колишньої соціалістичної країни у країну з ринковою економікою.

Україна, як і інші країни, які не завершили постсоціалістичні трансформації, зараз знаходиться у перехідному періоді і формує політику встановлення ринкових реформ, що мають різні стартові умови, і визначають також нові пріоритети трансформації.

Україні стартові умови дістались не гірші з усіх економік постсоціалістичних республік колишнього СРСР. Проте саме наша сучасна економіка демонструє найбільший спад, тому що реформи не стали ефективним рушієм.

Аналіз цих змін дає підстави дійти висновку, що на сучасному етапі приватизація втрачає роль головної ринкової реформи. На перший план виходять завдання створення повноцінного інституційного середовища для зростання ефективності і здійснення структурної перебудови економіки.

Сучасна економіка України є перехідною економікою реформаторсько-еволюційного типу, в межах якої відбуваються перехідні процеси від неринкових до ринкових господарських форм.

Перехідна економіка – це особливий стан економічної системи на етапі її становлення (еволюції до зрілого врівноваженого стану) і реформування (еволюції до нової економічної системи, до нового врівноваженого стану).

Перехідна економіка – це система, яка постійно рухається, здійснює перехід від централізованої планової економіки до ринкової на основі нових законів та нормативно-правових документів, нових програм та національних промислових політик інноваційного типу. Україна, як і інші країни з перехідною економікою, зазнає низку структурних перетворень, спрямованих на розвиток ринкових інституцій, що включають:

– лібералізацію економіки, де ціни встановлюються ринковими силами, а не централізованими плановими інститутами;

- держрегуляцію економіки;
- приватизацію державних підприємств і ресурсів;
- навчання спеціалістів та власників.

Економічна система сучасної перехідної економіки – це певним чином упорядкована система економічних зв'язків (відносин) між виробником і споживачем матеріальних і нематеріальних благ. Це система координат господарської діяльності. Вона включає структуру продуктивних сил суспільства, соціально-економічні відносини; організаційно-економічні відносини, господарський механізм, тобто спосіб регулювання господарської діяльності на макрорівні та мікрорівні.

Суб'єктами економічної системи сучасної перехідної економіки є людина, колектив, держава, виробник, посередник, споживач, фізичні та юридичні особи.

Економічна система сучасної перехідної економіки інтегрує у собі сукупність усіх компонентів економіки – індивідуальні господарства, підприємства, галузі, виробничі відносини й природне середовище.

У кожному суспільстві під впливом різних факторів складається своя система координації господарської діяльності. Визначальною основою її формування є відносини власності та їх структура, отримання та оформлення прав власності, управління власністю. Вона в різних країнах різна. Відповідно складаються і розвиваються різні економічні системи. Характер економічної системи значною мірою визначається також співвідношенням ринкового та державного регулювання. Ринок і держава – це дві головні сили, які виконують регулювальні функції у сучасній економіці перехідного періоду та їх економічні важелі у сукупності становлять економічний механізм.

В різних країнах і в різні історичні періоди співвідношення між ними складаються по-різному, що створює певний вплив на характер економічних систем.

Для переходу до сталого економічного зростання необхідно вибудувати нову економічну політику – сучасну економіку перехідного періоду. Об'єктом уваги в Україні були короткострокові завдання, на розв'язання яких спрямовані антикризові урядові програми, погоджені з МВФ. Макроекономічна стабілізація – це важлива складова, але на

даному етапі головне завдання у короткостроковій перспективі полягає у забезпеченні реального сектору економіки не стільки інвестиційними ресурсами, скільки необхідним оборотним капіталом.

Розгортається чергова промислова революція, характерними особливостями якої є динамічне формування мережевого середовища та посилення, саме на мережевій основі, горизонтальній взаємодії людей, яка спричинятиме генерацію енергії і є, за визначенням Дж. Рифкіна, «...третьою промисловою революцією», яка веде до зміни її енергетики, і прискорюється, потребує від держави розробки промислової, інноваційної та науково-технічної політики, в якій необхідно передбачити, за пропозицією професора Геєця В.М., «головну відповідальність держави всіма видами ресурсів (фінансових, кадрових, організаційних, управлінських)».

Власники, не чекаючи державних програм, самі повинні почати підготовку до чергової промислової революції, їм необхідно подолати не тільки технологічне відставання, а й фахове, правове, управлінське, яке чітко проявилось в Україні за останні 27 років, коли уже втрачено значну частину спеціалістів та промислового потенціалу, а без його нарощування країна не спроможна самостійно вирішувати соціальні проблеми підвищення рівня життя населення та використання його креативних здібностей.

На даному етапі в українській економіці є позитивний імпульс, який передбачає необхідну реакцію національного виробництва за допомогою створення (модернізації) своїх виробництв. Відновлення економічного зростання можливе, якщо значну частину доходів підприємств буде спрямовано на розширення виробництва шляхом модернізації, що коштує дешевше ніж будівництво нових потужностей. У короткостроковій перспективі важливо формувати джерела нових доходів в економіці підприємства – це розширення частки вітчизняної продукції на зовнішньому споживчому ринку, а також розширення експорту готових товарів споживання. Якщо бізнес, що займається виробництвом вітчизняних товарів, зможе скористатись сприятливою ситуацією, що склалася, то це також стане значним фактором економічного зростання.

Соціально-економічна ситуація в Україні вимагає кардинального прискорення проведення реформування економіки, управління державною власністю. Враховуючи те, що понад 90% державних активів введено в експлуатацію 50–150 років тому, затримка з приватизацією цих об'єктів призводить до їх подальшого руйнування, зниження їх інвестиційної привабливості. Відсутність джерел, потрібних для модернізації виробництва інвестицій, впливає на конкурентоспроможність державних підприємств, неефективне управління доводить їх до банкрутства.

Сама державна програма стратегічного розвитку повинна включати коротко-, середньо- і довгострокові етапи. На кожному із них повинні розв'язуватись конкретні завдання, які б стали основою для вирішення наступних, особливо на рівні основної ланки – підприємства.

На даному етапі наші бізнесмени – власники підприємств повинні провести підготовку їх для роботи, як у сучасних умовах, так і в умовах промислової політики інвестиційного типу. Для цього необхідно чітко провести інвентаризацію активів, перевірити наявність їх в обліку, перевірити чи оформлені на них права та зареєстровані у державному реєстрі прав. Зокрема, перевірити чи оформлені права на об'єкти нерухомості (земельні ділянки і розташовані на них будівлі, споруди, передавальні пристрої), перевірити як ці нематеріальні активи – права на нерухомість враховуються в балансі і у статутному капіталі, скільки вони коштують. Чітко сформований статутний капітал та професійне управління підприємством дозволяють отримати прибутки, кредитні ресурси, залучити інвесторів для створення спільного підприємства на основі нових технологій.

У процесі такої роботи необхідно визначити вартість активів, доцільно провести їх переоцінку. Така підготовка необхідна для залучення інвестицій, створення підприємств з іноземними інвестиціями, а також отримання сертифікатів якості та експортних квот. Головним фактором успіху в майбутньому є здатність забезпечувати стабільний соціально-економічний розвиток, стати привабливими для інвестицій, вирощувати таланти для національної економіки, які будуть працювати на майбутнє країни. Мова йде про високий рівень економічної та правової грамотності та уміння

використовувати її в практичній діяльності, спрямованої на пошук ефективних економічних рішень.

Відмінною особливістю даної монографії є детальний розгляд глибинних стратегічних змін ділового середовища, викликаних процесами приватизації, перебудови відносин власності, ролі приватного та державного підприємництва в економіці сучасного перехідного періоду, формування підприємствами прав власності на об'єкти нерухомого майна та на нематеріальні активи.

Після виходу низки монографій з питань перехідної економіки відбулися дуже важливі події, а саме проведена приватизація за різними нормативно-правовими документами та вимогами, змінена форма власності, але на цю власність не оформлені права, а це потребує не лише оформлення прав власності, а й постановки їх (отриманих прав) в облікову систему підприємств, а також розробки методичних матеріалів з цих питань, перегляду деяких положень і трактувань.

Монографія базується на економічній теорії та розкриває і допомагає вирішити сучасні проблеми економічного життя підприємств в умовах діючої господарської моделі сучасного перехідного періоду, що необхідно враховувати при організації економіки бізнес-процесів з урахуванням перебудованих відносин власності і тих, що необхідно перебудувати, формуванні прав власності на землю, будівлі, споруди, передавальні пристрої і нематеріальні активи за діючими законами України, та на прикладах і статистичних даних із українського господарського життя.

Значна увага в монографії приділяється найгострішим для України питанням економічної теорії і практики:

- ролі держави в період перехідної економіки;
- господарським реформам перехідного періоду;
- особливої ролі економічної діяльності підприємств.

Викладені у монографії дослідження обґрунтовані, мають науково-практичне значення, знайшли застосування в галузях зв'язку – АТ «Укртелеком», залізничного транспорту, в процесі підготовки та створенню ПАТ «Українська залізниця» та ДП «Укрпошта» й ін. Основні наукові положення, розробки, висновки і рекомендації щодо вирішення перехідних суперечностей і визначення їхнього впливу на

реалізацію відносин власності бажано використовувати у навчальному процесі та майбутніх наукових дослідженнях, зокрема при підготовці кадрів, написанні магістрами випускних робіт, аспірантами і докторантами кандидатських і докторських дисертацій.

Монографія буде цікавою бізнесу, широким верствам читачів, і тим, хто лише починає вивчати економічну науку, і тим, хто її вивчив, втім не тільки у закладах вищої освіти, а й на практиці, тому що:

- аналіз розвитку людства з моменту появи *homo sapiens* показує, що розвиток творчої думки, а пізніше науково-технічного прогресу проходить прискореними темпами. На сьогодні ми живемо в період чергової промислової революції, яка має кілька назв: «Індустрія 4.0», «Цифрова революція», «Інформаційна революція» (звідси назва «інформаційне суспільство»). З іншого боку, наш час характеризується перманентною економічною кризою, військовими конфліктами, підсиленими терористичними загрозами, величезними військовими витратами, корупцією, тіньовою економікою й т. ін.

Досягнення необхідно використовувати на користь суспільства та бізнесу:

- кожен раз, коли підприємець починає свій бізнес, він думає, що необхідно трохи напружитись, а потім можна розслабитись та пожинати плоди. Але слід знати, що «потім» може не настати ніколи;

- внаслідок «юності» українського бізнесу, якість відносин власників та менеджерів критично важлива для успішного бізнесу. Якщо цьому питанню не приділяти належної уваги, то потім, щоб не було шкода за втрачені можливості;

- на визнання того, що означає бути власником, необхідно багато часу та знань. За цей час переважне бажання заробляти швидко і багато повинно еволюціонувати у культуру власності;

- все це потребує постійного навчання, тому що відносини власника і топ-менеджера не забезпечені повною мірою на законодавчому рівні. Нема загальних стандартів документообігу, відсутня публічність та мовний стандарт управління бізнесом. Ці базові питання висвітлені у монографії, бо важливі для ефективного управління бізнесом.

Розділ 1

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОНОМІКИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

*Іду з роботи я, з заводу маніфестацію стрічать.
В квітках всі ulиці кричать: нехай,
нехай, живе свобода!
Сміється сонце з небозвода, кудись хмарки на конях мчать....
Іду з роботи я, з заводу маніфестацію стрічать.
Яка весна! Яка природа! У серці промені звучать ...
– Голоту й землю повінчать!
Тоді лиш буде вічна згода.
– Іду з роботи я, з заводу.*

Павло Тичина [1]

1.1. Зміст та закономірності економіки перехідного періоду

Україна та інші постсоціалістичні країни в ході економічних реформ переходять від адміністративно-командної системи до сучасної ринкової економіки. Цей перехід у різних країнах має загальні тенденції. Процес включає лібералізацію економіки, глибокі інституціональні зміни (насамперед, у відносинах власності), структурні перетворення і в той самий час передбачає здійснення фінансових стабілізаційних заходів (переважно в грошово-кредитній і фінансовій сферах, особливо у ціноутворенні для зменшення нестабільності господарської й соціальної ситуації).

Змістом економіки перехідного періоду є перетворення всієї системи економічних відносин, а не реформування її окремих елементів або коректування економічної політики.

Під перехідним періодом розуміється історично нетривалий термін (але не менше одного десятиліття), під час якого відбувається ліквідація або корінне перетворення адміністративно-командної системи і формується основа ринкової системи. В Україні цей період становить 27 років. Нагадуємо, що поняття «основа економічної системи» (у даному випадку – ринкової) означає встановлені і порівняно стабільні форми господарських зв'язків між економічними агентами, а також переважну в даній системі форму власності, навчені кадри.

Оскільки перетворення адміністративно-командної системи означає зміну основи цієї системи і заміну її якісно іншою (ринковою), то такого роду трансформацію слід називати **системними реформами**. *Перехідна (трансформаційна) економіка – період формування нових елементів та їх системоутворення, який дає змогу новому зайняти основне, панівне місце в ієрархії підсистем та систем у цілому.*

Головними напрямками формування ринкової економіки є: лібералізація; демонополізація та створення конкурентного середовища; інституціональні та структурні перетворення, макроекономічна стабілізація та формування адекватної ринковому господарству системи соціального захисту [3].

Лібералізація економіки – це система заходів, спрямованих на скасування або різке скорочення заборон і обмежень, а також державного контролю в усіх сферах господарського життя. Вона включає: скасування державної монополії на здійснення господарської діяльності (у тому числі зовнішньої торгівлі); припинення централізованого розподілу ресурсів; перехід до формування цін здебільшого у відповідності з попитом та пропозицією; зниження державного контролю над транзакційними операціями на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Демонополізація економіки та створення конкурентного середовища, що припускає створення рівних можливостей й умов для ділової активності всіх економічних агентів, забезпечення доступу на ринок іноземних конкурентів, заохочення малого бізнесу і зниження бар'єрів для проникнення в галузь (шляхом зняття адміністративних перешкод, надання пільгових кредитів), регулювання цінової та збутової політики природних монополій, в окремих випадках реорганізацію великих фірм.

Інституціональні перетворення, що включають зміни відносин власності (створення приватного сектору), формування ринкової інфраструктури (комерційних банків, товарних і фондових бірж, інвестиційних фондів і т. ін.), створення нової системи державного регулювання економіки, прийняття адекватного ринковим умовам господарського законодавства.

Структурні перетворення спрямовані в першу чергу на усунення або пом'якшення успадкованих від колишньої системи диспропорцій у галузевій структурі народного господарства й в окремих його галузях. Головна мета перебудови структури економіки – розвиток виробництва продукції, що користується платоспроможним попитом на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Макроекономічна стабілізація (в основному фінансова). Практично вона не входить до складу системних реформ, тому що здійснюється нерідко у країнах з ринковою економікою. Важливе значення цього напрямку випливає з того, що криза адміністративно-командної системи раніше й сильніше всього проявляється у фінансовій сфері, особливо у формі високої інфляції. Тривале збереження останньої перешкоджає нормальному становленню ринкових відносин, тому придушення інфляції життєво важливо для перехідних економік. У систему заходів макроекономічної стабілізації входять обмеження грошової емісії, мінімізація дефіциту держбюджету, забезпечення позитивної відсоткової ставки і т. ін.

Формування адекватної ринковому господарству системи соціального захисту населення. Ця система заходів повинна бути спрямована на перехід до адресної соціальної підтримки найбільш нужденних верств населення.

Завершення формування цих основних елементів ринкової системи означає закінчення перехідного періоду. В нашій державі, нажаль, ці перетворення продовжуються.

1.2. Варіанти системних реформ у перехідній економіці

Важливе значення для ходу й результатів реформ у країнах з перехідною економікою мають вихідні умови, до яких відносяться:

- тривалість існування адміністративно-командної системи;
- частка приватного сектору в економіці;
- розмір структурних диспропорцій і рівень мілітаризації народного господарства;
- рівень внутрішньої та зовнішньої макроекономічної рівноваги (зокрема, розміри інфляції, зовнішнього боргу та ін.);

– трудова етика населення і його переважаючий господарський менталітет;

– відкритість економіки і суспільства по відношенню до країн з ринковою системою та ін.

У процесі переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки сформувалися приблизно три групи країн.

Перша група включає країни, де темпи просування до ринкової системи найбільш значні (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, країни Балтії). Порівняно швидке та успішне просування до ринкової економіки у цих державах обумовлено низкою факторів: існуванням основ ринкової економіки до початку адміністративно-командної системи; тісними економічними й історичними зв'язками із Західною Європою; відносною збалансованістю структури народного господарства або невеликим обсягом диспропорцій; консенсусом усіх верств населення відносно необхідності переходу до ринкової системи.

Друга група включає країни, де перехід до ринкової економіки зіткнувся з чималими труднощами і здійснюється набагато повільніше, ніж у країнах першої групи (це Україна, Росія, інші країни – члени СНД та ін.). В цих країнах традиції ринкової економіки були ліквідовані після революційних подій 1917-1921 років, а формування адміністративно-командної системи відбувалося на базі традиційної системи шляхом директив ЦК СРСР. Друга світова війна стала після революційних подій, колективізації й голодомору викликом для українців, що ставило їх на межу існування. З війною пов'язана ще одна унікальна за масштабами й наслідками акція – перебазування господарського потенціалу України у східні райони Росії. Евакуаційна епопея стала однією з найбільш суперечливих сторінок історії війни. Виконуючи основне завдання – вивезення техніки, інвентаря, збіжжя, насіннєвих фондів, переміщення худоби у недосяжні для ворога регіони-радянські органи сповідували тактику «випаленої землі» залишаючи населення наодинці з усіма їх турботами та потребами.

Крім того, в Україні просування до ринку гальмують й такі фактори: наявність глибоких диспропорцій у структурі економіки; наявність сильних зрівняльних тенденцій і відсутність у суспільстві

консенсусу з питань характеру перетворень; відносна ізолюваність від розвинених країн, а нерідко й військові конфлікти на їхній території.

З України, після революції 1917 року, понад 20% населення було переміщено і виселено в різні регіони Сибіру та Казахстану. Після війни 1941-1945 рр., для подолання проблеми робочої сили органи влади почали трудові мобілізації, іноді примусовими методами, за допомогою оргнаборів. Проведенню оргнаборів сприяв особливий паспортний режим для селянства та жорстокий режим прописки в містах. Селянам видавали паспорти лише на основі підтверджувальних документів про працевлаштування чи навчання. З Росії, за рахунок вербовки сільського населення та обіцянкою видати їм паспорти, в Україну було переміщено понад 10 млн. чоловік. Ці люди були розселені в Херсонський, Донецький, Луганський, Миколаївських областях. У переселеного населення практично була відсутня трудова етика, знання, розуміння українського етносу, культура поведінки. Все це внесло свої особливості в розуміння системи перехідного періоду.

Третю групу становлять країни Східної Азії (Китай і В'єтнам), в яких панування адміністративно-командної системи було короткочасним і перехід до ринкової економіки почався на основі традиційної патріархальної системи за дуже слабкорозвиненої промисловості і відсутності серйозних диспропорцій та збереженні авторитарної політичної влади в умовах сприятливого для розвитку ринкових відносин господарського менталітету населення.

У цих країнах діяла низка факторів, що полегшували ринкові реформи. Тут перехід від колективних господарств до малих власників підприємств легко здійснювався, тому що основою сільського господарства залишалася ручна праця. Важка промисловість і військово-промисловий комплекс становили порівняно невелику частку в економіці цих країн, що полегшило переорієнтацію їх промисловості на потреби споживчого ринку. Панування планової економіки в цьому регіоні триває понад 25–30 років (проти 40 років – у Східній Європі та понад 70 років – у колишньому СРСР, в тому числі в Україні). Велике значення мала традиційно висока трудова етика населення, яке зберегло схильність до підприємництва. Нарешті, помітну роль відіграла

китайська та в'єтнамська діаспора з їх капіталом, кадрами та підприємницьким досвідом.

Деякі економісти віддають переваги і відносять Китай і В'єтнам не до перехідних (постсоціалістичних), а до посттоталітарних країн на тій підставі, що в них офіційно не ставиться задача переходу до ринкової економіки західного типу з перевагою приватної власності. У цих країнах ринкові відносини розвиваються переважно у сільському господарстві, торгівлі, послугах, ремеслі, тоді як велика промисловість залишається у державній власності. Значна кількість вчених (а також міжнародні організації) відносять ці країни до тих, що розвиваються.

Досвід ринкових перетворень у всіх трьох групах країн показує, що порівняно легко проходить лібералізація у вигляді скасування або ослаблення державного контролю над господарською діяльністю, відродження приватного підприємництва, а також приватизації невеликих об'єктів (переважно у сфері торгівлі та побутового обслуговування). Набагато важче проходить лібералізація цін і демонополізація економіки, тому що тут реформи зустрічаються з можливістю широкого соціального невдоволення. У той самий час важкою, але в цілому проблемою, яку можна розв'язати, виявляється фінансова стабілізація, що також вимагає чималих жертв від населення. Дуже важко вирішується задача ефективної (а не формальної) приватизації великих господарських об'єктів, а також проведення на практиці процедури банкрутства. Значних і тривалих зусиль вимагає подолання успадкованих структурних диспропорцій (при тому, що жодна країна не зважилася ліквідувати хронічно збиткові великі промислові підприємства) [7].

У країнах запроваджувались різні варіанти переходу до ринкової економіки

Практика країн, що входили колись у «світову соціалістичну систему» демонструє два основні варіанти трансформації адміністративно-командної системи у ринкову економіку: перший (історично більш ранній) – еволюційний шлях поступового створення ринкових інституцій (Китай і Угорщина) поступових ринкових перетворень з поетапним поглибленням (так звана градуалістська модель); другий – «шокова терапія», що застосовувалась з різними

ступенями інтенсивності в Україні, Росії та більшості країн Центральної й Східної Європи (у класичній формі – у Польщі).

Відмінності між зазначеними шляхами визначаються в термінах здійснення системних перетворень і стабілізаційних заходів, мірі охоплення ринковими механізмами народного господарства, обсязі регулюючих функцій держави та ін.

Вибір еволюційного або «шокового» шляху переходу до ринкової економіки залежить не стільки від волі політичного керівництва, скільки від комплексу політичних, економічних, соціальних, історичних й інших факторів. На користь еволюційного переходу говорить наявність добре розвиненого сільського господарства та кустарного виробництва, де зайняті покоління працівників, які зберегли навички приватного підприємництва; порівняно невисока питома вага важкої промисловості та, особливо, військово-промислового комплексу; стабільність фінансової системи; перевага серед політичної та господарської еліти грамотного населення та зацікавлених людей у проведенні реформ й ін.

Вибір «шокового» варіанта, запровадженого в Україні був вимушеним заходом. Він пов'язаний, у більшості випадків, з необхідністю подолання вкрай важкого фінансового становища, що дістався у спадщину від адміністративно-командної системи, а також гострого товарного дефіциту, викликаного структурними диспропорціями, що нагромадилися. В Україні можливостей для градуалістської моделі трансформації не було. Вони були втрачені ще за часів СРСР. Тому модель радикального підходу була безальтернативною. Складність трансформаційних процесів у нашій країні зумовлена й тим, що вона практично не мала власної економічної системи – економічний потенціал, розташований на її території, був складовою частиною системи СРСР. Тому поряд зі здійсненням трансформаційних процесів, спрямованих на ринкові перетворення, необхідно було вирішити проблему формування власної економічної системи, власного кадрового забезпечення, напрацювання методичного та нормативного забезпечення [8].

Розглядаючи еволюційний шлях («градуалізм») спеціалісти виділили наступні його загальні риси переходу до ринкової економіки.

Держава на основі довгострокової стратегії реформ послідовно, крок за кроком замінює механізми адміністративно-командної системи ринковими відносинами. Так, в Угорщині цей процес відбувався з 1968 по 1990 рр., в Китаї триває з 1979 р. [9].

Початок реформи зв'язується зі становленням динамічної рівноваги на споживчому ринку, причому не тільки за допомогою більш гнучкої системи цін, але й насамперед завдяки швидкому розгортанню у приватному секторі виробництва споживчих товарів та надання послуг і насиченню ними ринку. У Китаї обмеження на створення приватних виробничих підприємств були скасовані у середині 80-х рр., що дозволило через п'ять-шість років повністю задовольнити споживчий ринок.

Ринкові відносини спочатку охоплюють сферу виробництва та збуту споживчих товарів і лише потім поширюються на інвестиційні галузі.

Лібералізація цін проводиться на наступних етапах реформи, причому нерідко зі збереженням державного контролю над цінами в галузях із сильними монополістичними тенденціями, з метою уникнення різкого зниження життєвого рівня населення.

Проводиться тверда фінансова політика з метою недопущення високої інфляції. В Угорщині максимальний річний приріст роздрібних цін складав 35% (1991 р.), а в Китаї – 24,1% (1994 р.).

Активно формується ринкова інфраструктура, заохочується приватне підприємництво, головним чином у дрібному виробництві та сфері послуг.

Трансформаційні процеси у перехідній економіці включають і її структурну перебудову. Структура командної економіки України була зорієнтована на її цілі, пріоритетними серед яких був переважний розвиток виробництва засобів виробництва і військової продукції. *Така структура не відповідає потребам суспільства з соціально орієнтованою економікою. Тому важливим напрямом трансформаційних процесів є заходи щодо зміни існуючої структури економіки, приведення її в стан, відповідний вимогам соціально орієнтованої економіки.*

Для трансформаційної економіки характерними є процеси її соціалізації, тобто підвищення ролі людини, її добробуту. Вона реалізується, в першу чергу, через здійснення заходів, що протистоять погіршенню матеріального становища членів суспільства, викликаному процесами первісного нагромадження капіталу. Проте, головним їх напрямом є створення умов формування постіндустріального суспільства з великою часткою нематеріального виробництва й створення умов для всебічного розвитку людини, її навчанню.

Імпульс, наданий розвитку сільського господарства та пов'язаних з ним галузей з виробництва споживчих товарів, стає своєрідним мотором подальшого поширення ринкових механізмів й одночасно призводить до насичення споживчого ринку, створює сприятливий соціальний фон для подальшого поглиблення реформ.

Дуже характерним є варіант радикального переходу до ринку («шокова терапія»)

Стратегія «шокової терапії» заснована на неоліберальній теорії. Згідно з неолібералізмом ринкова економіка є саморегулювальною системою. Тому головне завдання перетворень полягає у доведенні до мінімуму економічної ролі держави. За державою зберігається найважливіша функція – підтримка стабільної фінансової системи, а для цього необхідно рішуче подолання інфляції, яка перешкоджає регулюючій ролі ринку.

Найважливішими інституційними перетвореннями стратегії радикального переходу є:

- одномоментна лібералізація цін на основну масу товарів і послуг й перехід від державного матеріально-технічного постачання до вільної торгівлі засобами виробництва та предметами споживання; цей захід призводить до усунення товарного дефіциту та запускає механізми ринкового саморегулювання;

- швидке руйнування колишньої системи централізованого планування й заміна адміністративної системи державного регулювання економічними, серед яких головними є створення системи умов надання кредиту, обмеження грошової емісії;

- прискорена приватизація державної власності, перехід до приватної власності на землю;

- формування прав власності на об'єкти нерухомого майна;
- лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, що приводить до широкого відкриття внутрішнього ринку та економіки у цілому для іноземних товарів і капіталу.

Ідея радикального підходу полягає у тому, що за умови існування можливостей швидких перетворень їх необхідно використати. Деякі перетворення можна зробити швидко, інші вимагають довших термінів, але їх не треба відкладати. Такий підхід має змогу так званого критичного розміру перетворень, що усуває можливість повернення до попереднього стану. Цю модель було використано країнами Центральної та Східної Європи і Балтії, де перетворення прагнули здійснити за максимально короткий термін, щоб забезпечити незворотність старої системи. Україна цим не скористалась.

Недоліки стратегії радикального переходу до ринкової економіки зводяться до наступного:

- по-перше, в умовах, успадкованих від колишньої системи значних структурних диспропорцій перехід до вільного ціноутворення призводить до того, що найбільш прибутковою сферою вкладення капіталу стає перерозподільна діяльність у фінансовому секторі при значних відтоках ресурсів з реального сектору;

- по-друге, стрімкий перехід до ціноутворення на основі попиту та пропозицій в умовах товарного дефіциту, який дістався від планової економіки та монопольного положення виробників на початку викликає високу інфляцію;

- по-третє, стратегія радикального переходу, яка супроводжується високою інфляцією, спричиняє падіння життєвого рівня переважної частини населення та посилення соціальної диференціації.

Запровадження фінансової стабілізації стало головною задачею в перехідній економіці.

Стабілізаційні заходи у грошово-кредитній та фінансовій сферах спочатку були спрямовані на ліквідацію накопиченого в рамках адміністративно-командної системи інфляційного потенціалу у вигляді зайвої кількості грошей (по відношенню до товарної маси) населення й підприємств. Тому зняття державного контролю над цінами і виникаючий відразу після цього різкий розрив у темпах зростання цін і

заробітної плати (через фактичне заморожування останньої) повинні були досить швидко зупинити подальше підвищення цін, які наштовхуються на бар'єр платоспроможного попиту. Інфляція повинна була уповільнитися.

Разом з тим слід додати, що вищеописана система являє собою скоріше теоретичну концепцію, реалізація якої пов'язана з найрізноманітнішими обставинами (політичними, психологічними та ін.).

На практиці лібералізація цін майже завжди та скрізь (крім Китаю та частково Угорщини) призвела до величезного цінового стрибка. Зниження інфляції до соціально прийнятного рівня в 20–30% на рік займало від декількох місяців (у Польщі) до декількох років (в Україні, Росії), причому затягування стабілізації підвищувало її соціальні витрати. Під впливом стабілізаційних заходів інфляція в Україні, країнах СНД, Центральній та Східній Європі зазвичай знижувалась, але залишалась високою відносно стандартів розвинених країн. У державах, що здійснюють перехід переважно за градуалістською моделлю, фінансова стабілізація не має значення, тому що лібералізація цін, зазвичай, проводиться поступово і не відбувається нагромадження величезного інфляційного потенціалу.

Зниженню інфляції і підвищенню збалансованості ринку сприяють також ліквідація або, принаймні, різке скорочення дефіциту державного бюджету та збільшення позичкового відсотка понад рівень інфляції, що веде до додаткового скорочення поточного попиту. Підвищення відсотків по вкладах стимулює заощадження. В результаті всіх цих заходів створюється можливість забезпечити більш раціональні співвідношення цін на окремі товари, що відображають реальний попит. Усе це повинне призвести до подолання товарного дефіциту й досягнення рівноваги на споживчому ринку, коли з'являється можливість вільно купити будь-який товар.

Проте ці позитивні моменти «шокової терапії» оплачуються, як правило, досить дорогою ціною: різко знижується життєвий рівень населення, насамперед його малозабезпечених і зайнятих у некомерційній сфері верств; скорочується інвестиційний попит і, отже, капітальні вкладення, особливо у виробництво, падає обсяг виробництва продукції, у першу чергу в галузях промисловості, які

випускають споживчі товари, і в результаті загального скорочення платоспроможного попиту населення, значно зростає безробіття.

Класичним прикладом проведення «шокової» фінансової стабілізації була Польща. В результаті застосування описаного вище комплексу заходів дефіцит держбюджету зменшився з 6% ВВП в 1991 р. до 2,8% в 1993 р. Річний приріст роздрібних цін знизився з 70,3% в 1991 р. до 35,3% в 1993 р. Частка безробітних економічно активного населення зросла з 6,5% в 1990 р. до 16,4% в 1993 р., а реальні доходи у розрахунку на душу населення за 1990-1993 рр. скоротилися на 32%.

Через жорстокість такої стабілізаційної політики умовами її проведення стають: відсутність інших способів зупинки подальшого економічного поглиблення кризи; підтримка (хоча б пасивна) найбільш економічно значимої категорії населення; проведення цих заходів політичним керівництвом, яке користується довірою суспільства або, щонайменше, політично активних його верств.

У країнах, що обрали градуалістську модель, економічна динаміка не укладається в описану вище схему. У Китаї, незважаючи на деяке зростання інфляції, вона ніколи не досягала таких розмірів, що вимагали б спеціальної стратегії фінансової стабілізації. У В'єтнамі заходи «шокової терапії» проводились з 1989 р. В обох випадках ринкові реформи призвели до негайного прискорення зростання виробництва (у Китаї середньорічний темп приросту ВВП в 90-х рр. склав 9%, а у В'єтнамі – 7%). На даному етапі ці держави мають середній річний приріст ВВП – 10% та 9%.

1.3. Окремі підсумки реформ у країнах з перехідною економікою

Основні заходи для лібералізації економіки у країнах Східної Європи були проведені протягом досить нетривалого періоду (1989 – 1991 рр.). В цей час були ліквідовані органи директивного централізованого планування, матеріально-технічного постачання, скасована монополія зовнішньо-економічної діяльності й т. ін.

В Україні основна частина перерахованих заходів щодо лібералізації економіки припадає на 1993–2010 рр. Продовжується і в

2018 р. і це підтверджує новий закон «Про приватизацію» № 7066-П від 19.01.2018 р.

Інакше склалися відносини держави і ринку в ході економічних реформ у Китаї. В основі проведених у Китаї економічних перетворень закладена ідея про те, що в економіці повинні одночасно діяти державний план і ринок. Така комбінація повинна створювати стимули для підвищення виробничої активності та забезпечити високі темпи розвитку народного господарства. Разом з тим, у Китаї дотепер не вирішене питання про визначення найбільш раціонального співвідношення між плановою системою і ринком.

У результаті проведеної економічної реформи в Китаї сформувалася двосекторна модель економіки. Ринкові механізми стали головними регуляторами у виробництві споживчих товарів і значною мірою охоплюють виробництво високотехнологічних товарів. Особливістю економіки Китаю є переплетення ринкових і адміністративних методів регулювання в обох секторах економіки.

Лібералізація цін послідовно була проведена у Польщі. В цій країні із січня 1990 р. ціни на 90% товарів формував ринок. У більшості країн Східної Європи та колишнього СРСР після початку реформ зберігалася державне регулювання цін на соціально значимі товари та послуги (хліб, квартирна плата, комунальні послуги, транспортні тарифи), а в Україні – і на енергоносії. І на наступних етапах реформ у цих країнах у сфері державного контролю залишаються ціни на 10–20% товарів, що випускаються, і послуг, що надаються.

У Китаї перехід до ринкового ціноутворення проходив майже 15 років. Уряд вибрав шлях створення триступеневої системи цін, за якою поряд з фіксованими державними існують плаваючі (для них установлюються верхні й нижні межі) і ринкові ціни. Стратегія реформи полягала в поступовому розширенні сфери дії ринкових цін і скороченні частки фіксованих державних цін.

Незважаючи на значну лібералізацію економіки в Україні, інших країнах СНД, Центральної та Східної Європи, ринкові регулятори не стали переважними в поведінці економічних суб'єктів.

Своєрідним анклавом адміністративно-командної системи, де перехід до ринкових відносин здійснюється зі значними труднощами,

залишається значна державна власність на промисловість, а в Білорусії – ще й сільське господарство. У цих галузях не змогли радикально змінити господарську поведінку великих підприємств, в Україні вони практично були корпоратизовані, формально стали власними, і залишаються «на плаву» не за рахунок ефективності своєї роботи, а внаслідок прямого і непрямого субсидування з держбюджету [12, 13, 14, 15].

Хронічно неефективними залишаються також багато великих державних промислових підприємств Китаю. У цій країні відкидається ідея приватизації як засобу підвищення ефективності діяльності великих і середніх підприємств. Допускається лише перетворення збиткових підприємств в акціонерні товариства із продажем частини акцій державним і приватним інвесторам, але при обов'язковому збереженні за державою контрольного пакета акцій.

В Україні та інших країнах СНД, Центральної та Східної Європи пріоритетним напрямом ринкових реформ виступала приватизація. Повсюдно досить швидко і без особливих труднощів пройшла «мала приватизація» так називана «комерціалізація» – передача малих і середніх підприємств через оренду, продаж і реституцію (повернення колишнім власникам власності, націоналізованої після Другої світової війни), ця остання форма приватизації використовувалася в Центральній, Східній Європі та Балтії [13].

Слід зазначити, що приватизація великих державних підприємств у країнах Центральної та Східної Європи проходила зі значними труднощами: громадяни та комерційні структури не мали у своєму розпорядженні достатньої кількості коштів для їх придбання, а самі підприємства не викликали особливої зацікавленості (застаріле обладнання, надмірна зайнятість та ін.).

Разом з тим, досвід зміни відносин власності в країнах Центральної та Східної Європи показав, що для успішного проходження ринкових реформ, створення нових приватних підприємств і зміна умов господарювання важливіше ніж перехід у приватні руки старих державних підприємств. Справа в тому, що колишні державні підприємства, навіть формально приватизовані, довго не можуть

освоїти ринкову модель поведінки приватних фірм, тоді як створені нові, відразу починають діяти за ринковими правилами.

Банківська система в країнах Центральної та Східної Європи свідомо не приватизувалась. Це дозволило державі зберігати контроль над фінансовими та розрахунковими операціями підприємств, успішно здійснювати регулювання неплатежів. Державні органи в цих країнах продовжували контролювати злиття та поглинання банків, створення банківських консорціумів.

У 1992 р. Китай узяв курс на створення змішаної форми власності, за якої загальнодержавна власність і далі відіграє домінуючу роль. При цьому допускається «спільний розвиток різних секторів економіки» і їх «добровільне господарське об'єднання в найрізноманітніших формах». Ахіллесовою п'ятою китайської економіки залишається низька ефективність державного сектору. Єдиним реальним виходом для нерентабельних виробництв вважається акціонування державної власності, залучення іноземного капіталу, злиття з успішно працюючими державними підприємствами.

Досвід країн з перехідною економікою дозволяє дійти висновку про те, що не стільки форма власності, скільки сучасні, професійні кадри, характер управління підприємствами та наявність конкурентного середовища визначають рівень їх економічної ефективності і темпи зростання виробництва [12, 16].

Країни наочно показали, що конкуренція та кадри більш важливі для успішного економічного розвитку, ніж зміна форм власності. Китай розширив сферу конкуренції без приватизації державних підприємств. В Україні відбулася приватизація переважної частини економіки, але формування конкурентної сфери проходить досить повільно. Китай пережив небувале економічне зростання, а Україна – глибокий спад. Можливе пояснення цих явищ у тому, що при приватизації виникають величезні рентні доходи, внаслідок чого підприємці отримують контроль над приватизованими підприємствами, не здійснюють інвестування у розвиток їх виробництва, часто створюють власні фірми і тим самим не стимулюють зростання виробництва. І навпаки, у результаті конкуренції зменшуються рентні доходи і збільшуються стимули до зростання виробничої діяльності.

На початковому етапі реформ одним із центральних завдань було досягнення фінансової стабільності й особливо зниження інфляції. Майже всі країни з перехідною економікою (крім Китаю та В'єтнаму) були змушені застосовувати різкі та хворобливі для народного господарства та населення заходи «шокової терапії». Успішна фінансова стабілізація поряд з формуванням ринкових інститутів створює можливості економічного зростання. У країнах Центральної та Східної Європи в основному завершився початковий етап переходу до ринку, у ході якого тією чи іншою мірою були вирішені завдання лібералізації, інституційних перетворень і фінансової стабілізації. Економічний спад у цих країнах виявився відносно нетривалим (1990-1993 рр.) і не дуже глибоким – до 20–25% ВВП, а з 1993-1994 рр. змінився зростанням. Вже у 1997 р. Польща і Словенія на 25% перевищили обсяг ВВП 1990 р., а Угорщина, Словаччина й Чехія впритул наблизилися до дореформеного рівня ВВП. Країни – члени СНД, що пізніше вступили на шлях перетворень, змогли певною мірою розв'язати проблеми лібералізації і стабілізації, але не реалізували значну частину інституційних реформ.

У Китаї та В'єтнамі ринкові перетворення виявилися насамперед у створенні підприємств нового приватного сектору замість приватизації вже існуючих державних підприємств, поступової або одномоментної лібералізації цін і м'якому демонтажі планового регулювання при збереженні в руках держави основних фінансових важелів.

1.4. Економіко-правові моделі приватизації у процесі трансформації економічних систем

Період існування України, як незалежної держави (1991-2018), дає серйозні підстави на базі аналізу ринкових перетворень визначити соціально-економічні орієнтири економіки сучасного перехідного періоду, вирішення яких дозволить їх покращити [16].

Падіння світової соціалістичної системи відбулось досить швидко і несподівано. У результаті, процеси формування правових блоків для регулювання приватизації й управління державним сектором виявились

розділеними у часі. Значну роль у цьому відіграли пріоритети на тій чи іншій стадії постсоціалістичної трансформації.

На першій стадії постсоціалістичної трансформації, коли вирішувалось завдання забезпечення у складі національної економіки стратегічних позицій для приватної власності, існував процес створення її правової бази. У цей період державний сектор розглядався лише як транзитна сфера, де об'єкти перебували у тимчасовому очікуванні включення у процес приватизації. З нашої точки зору, в країні були надані всі умови для створення повноцінної правової бази для регулювання процесів трансформація економічної системи. Але чинна правова база у сфері державної власності, що залишилась від соціалістичного минулого, коригувалась мінімально і лише в тому обсязі, у якому необхідно було узгодити її з новим приватизаційним законодавством.

Пік у формуванні правової бази для регулювання державного сектора припав на стадію приватизації, як масштабного соціально-економічного процесу трансформації державної власності. В приватизацію стали включатися об'єкти стратегічних та інфраструктурних галузей і перед країною вперше гостро постало питання щодо складу об'єктів, які повинні залишитись у державній власності. Це практичне питання стимулювало пошук варіантів правової системи для регулювання державного сектору.

Україна, як постсоціалістична країна, в кінці XX ст. ступила у стадію перебудови своєї економіки в економіку ринкового типу. Трансформація пануючої системи відносин власності включала ліквідацію монополії державної власності та забезпечення стратегічних позицій для приватної власності. З причини новизни процесу, його наслідки були важкопрогнозовані [17].

Для того, щоб реально розпочати процес трансформації державної власності, Україні як і іншим колишнім соціалістичним країнам, необхідно було визначитись з законодавчою та нормативно-правовою базою, технологією проведення приватизації, тобто встановити нормативні та практичні способи проведення зміни форми власності державних підприємств, визначити ефективність цих процесів.

Зміна підходів до оздоровлення економіки, перевантаженої державним сектором, знайшла висвітлення в новому міжнародному документі під назвою «Пост-Вашингтонський консенсус». У ньому запропоновано принципово новий підхід – синхронізація процесів приватизації і формування інституційних систем, притаманних ринковій економіці; формування приватного сектору за двома напрямками – через приватизацію і на власній основі (створення нового бізнесу); поєднання приватизації з іншими видами реформування державної власності як державно-приватного партнерства (концесія, оренда тощо).

У світі був єдиний досвід застосування приватизації, на який можна було покластись. У 1970-х рр. з метою оздоровлення національної економіки, перевантаженої державним сектором, приватизацію застосувала Великобританія [17].

Технологія приватизації, яку використала Великобританія, стала засобом швидкого оздоровлення національної економіки, що виявилась перевантаженою державним сектором. У період Другої світової війни та під час відбудови зруйнованого війною господарського комплексу у Великобританії відбулася масова націоналізація підприємств стратегічних і інфраструктурних галузей. Під контроль держави перейшли національний банк, вугільні шахти, виробництво і розподіл газу та електроенергії, залізничний транспорт, цивільна авіація, чорна металургія. В окремі роки обсяг державного промислового виробництва досягав понад 50% загальнонаціонального.

Державна власність стала ефективним засобом вирішення гострих надзвичайних завдань, але через слабкі стимули економічної діяльності врешті-решт призвела до падіння ефективності виробництва в державному секторі країни. У другій половині 1970-х рр. загальновизнаним у теоретичному й ідеологічному плані в Англії стає сприйняття масштабного державного сектору як основного фактора, який знижує ефективність національної економіки загалом.

На фоні цього уряд М. Тетчер ризикнув і виступив з непопулярною ідеєю масової передачі державних компаній стратегічних й інфраструктурних галузей у приватну власність.

Технологія приватизації у Великобританії будувалась під цілком конкретну мету – прискорена і повна передача державних компаній стратегічних й інфраструктурних галузей у приватну власність. Для цього використовувались наступні інструменти, що забезпечували оптимальне досягнення поставленої мети:

- привабливість політики приватизації для суспільства досягалася за рахунок безоплатної (за ваучери) і пільгової передачі окремим групам населення частин державної власності;

- подолання протидії приватизації з боку працівників і менеджерів компаній сприяло введення для них пільгової передачі частини акцій (від 10%);

- впровадження інституту «золотої акції», що забезпечило зниження ризиків для національних інтересів від зміни форми власності;

- використання існуючої фінансової інфраструктури й масштабне залучення дрібних інвесторів (іноді до 50% акцій компаній) для проведення масового і швидкого продажу акцій.

Інститут «золотої акції» є винаходом саме уряду М. Тетчер, який у подальшому досить широко використовувався у світовій практиці приватизації для зниження ризиків для національних інвесторів і соціально важливих інтересів населення. *«Золота акція» є визначеним законодавством спеціальним правом держави на встановлення для конкретних підприємств обмежень на управління після приватизації.*

У Великобританії обмеження встановлювалися на консолідацію приватної власності (15% – допустимий розмір пакета акцій, який може перейти у власність одного акціонера) та залучення іноземних інвесторів (обмеження на придбання голосуючих акцій та участь в управлінні компаній після приватизації). Саме в цьому уряд М. Тетчер бачив основні ризики приватизації на той час.

Досвід проведення денационалізації в розвинених європейських країнах, у першу чергу у Великобританії, показав, що приватизацію неможливо розглядати як механічну «технологію» організації продажу державного майна. За своєю природою приватизація є масштабним соціально-економічним процесом трансформації державної власності, що тісно корелюється із загальними соціально-економічними умовами,

за яких, у першу чергу, здійснюється навчання спеціалістів, зі значним інформаційно-правовим забезпеченням суспільства, соціуму [4, 17, 19, 20, 21, 22]. Критики вважають, що «Пост-Вашингтонський консенсус» виявився не просто неефективним, а дуже пагубним для економіки різних країн, де ці принципи намагалися застосувати без прив'язки до своєї країни.

Аналогічна програма застосовувалася в Україні після розпаду СРСР, але результати виявилися невтішними.

У кожній державі повинна бути своя економічна політика, розроблена з урахуванням особливостей держави та менталітету її населення, не може бути єдиної, універсальної політики для всіх держав, що реформуються.

У зв'язку з тим, що приватизація в певному сенсі є соціально-економічним процесом, механічне перенесення технології, що застосовувалася для проведення денаціоналізації розвинених ринкових економік на процеси трансформації постсоціалістичних економік, виявилась неможливою. Тому приватизаційні технології, зберігаючи загальний контур, в Україні були адаптовані під типові соціально-економічні умови, притаманні колишнім соціалістичним країнам [21].

Під впливом різниць у стартових умовах виникли наступні відмінності моделі приватизації, що використовувалася у процесах постсоціалістичної трансформації, від класичної моделі, яку створила Великобританія.

Ці відмінності полягали у наступному:

1. Приватизація охоплювала всю економіку країни. Не було відповідного інституційного середовища. Процес зміни форми власності на державні об'єкти здійснювався у два етапи:

– перший – масова приватизація малих та середніх підприємств (в Україні носила назву – комерціалізація);

– другий – створення необхідного інституційного середовища для корпоратизації та приватизації підприємств стратегічних й інфраструктурних галузей.

2. Визначилися різні цілі для приватизації на окремих етапах:

– перша – забезпечення стратегічних позицій для приватної власності;

– друга – оптимізація масштабів і конфігурація державного сектору.

3. Впровадження режиму «народної приватизації» – безоплатної передачі частини державного майна населенню рівними частками у зв'язку з відсутністю реальних інвесторів і необхідністю створювати посилені стимули для участі у приватизації населення. В Україні так звані «Приватизаційні сертифікати», в Росії – ваучери.

4. Загроза наступу структурної кризи змусила країну використовувати приватизацію для залучення стратегічних профільних інвесторів. (Залучення дрібних акціонерів за рамками «народної приватизації» в Україні, як і в інших країнах практикувалося так, що кожен акціонер мав право купити акції на суму в розмірі 50% від пільгового придбання акцій). Орієнтація на стратегічних інвесторів викликала необхідність застосовувати механізми впливу держави на діяльність підприємств після приватизації.

5. Відсутнє відповідне інституційне середовище. Для процесу приватизації була створена потужна інституційна система: органи приватизації і законодавство, інфраструктура для обслуговування процедур продажу державного майна (акцій).

Перелічені ознаки є загальними для всіх колишніх соціалістичних країн, але кожна країна під впливом специфіки політичних, економічних і соціальних стартових умов обрала і створила власний варіант технології приватизації [19].

Пріоритетна модель приватизації, яку використовувала більшість країн у процесі постсоціалістичної трансформації, сформувалася в рамках ідеології «шокової терапії». Виходячи з цього, сформувався і правовий аспект регулювання процесу приватизації. Колишнім соціалістичним країнам було рекомендовано створити правову базу для забезпечення масової передачі державних підприємств у приватну власність у стислі терміни, використовуючи для цього всі можливі засоби, навіть неліберального характеру. Модель переважно будувалась у два етапи, кожному з яких відповідали свої цілі, способи і завдання.

Ринкова трансформації в Україні розпочалась із впровадження в економіку інститутів і управлінських практик, вироблених попереднім досвідом ринкових перетворень в різних країнах та зафіксованих, як

уже зазначалось, у «Пост-Вашингтонському консенсусі». Ці задекларовані нові інститути дуже складно взаємодіяли зі структурою господарства і традиціями управління, успадкованими від радянської планової економіки. Вони не розуміли самої природи вихідних умов формування національної господарської системи, допускали помилки при проведенні реформ, не враховували відсутність спеціалістів, неграмотність керівників різних рівнів, не знали істинних мотивів влади щодо прозорого і конкурентного ринкового середовища, не розуміли як ці перетворення сприйматиме населення, враховуючи що українське суспільство, український соціум посідає перше місце серед європейських країн щодо збереження своїх традицій [24].

Розробляючи систему соціально-економічних перетворень і перехід до нової моделі національного розвитку, в основі якої був механізм економічного зростання, формування якого передбачало вибудову нової економічної політики без урахування специфіки економіки Радянської України, її менталітету, за повної відсутності розуміння понять «власність» та «права власності».

В Україні радянських часів підприємства були специфічною історичною формою первинної виробничої ланки, яка являла собою «економіку радянського типу» як соціальний феномен. Це були підприємства, до яких недоцільно застосовувати абстрактні характеристики теорії капіталістичної фірми, теорії конкуренції, основ корпоративного управління тощо. Підприємства радянської України ніколи не були самостійними господарюючими суб'єктами. Вони виступали «технологічними цехами» єдиної господарської системи, принципово не здатними самостійно жити і функціонувати поза її межами. Їх індивідуальне відтворення було неможливе без участі держави через систему планування, звітності, амортизаційну та інвестиційну економічну політику в установленні розмірів нагромадження, у взаємовідносинах з бюджетом, у визначенні розмірів оплати праці, соціальних трансфертів і т. ін. Тому руйнування усіх передумов, необхідних для індивідуального відтворення, робило неможливим саме існування підприємств, не кажучи вже про зростання їх ефективності.

Приватизація підприємств радянського типу мало що змінювала у передумовах для індивідуального відтворення. Зміна формально-правового статусу підприємства не могла змінити його природу і реальну мотивацію в нових інституціональних умовах. Сама приватизація проводилась без чіткої підготовки підприємств, без грамотних спеціалістів, без навчання, без підтримки населення [5, т. 1, 27]. Під впливом міжнародних фінансових організацій (в першу чергу, Світового банку), створювались плани миттєвої приватизації сотень великих підприємств, які з часом були передані, перепродані окремим маловідомим фірмам і підприємцям [19, 20].

Результати такої приватизації – це: падіння обсягів виробництва; зупинка інвестиційних процесів; виведення за межі підприємств значних активів; скорочення робочих місць; безробіття; заборгованість перед бюджетом і працівниками; відсутність контролю. *Відбулась зміна державного волюнтаризму на приватне свавілля, що різко знизило ефективність господарської системи у цілому.*

Приватизація, сама по собі, не може гарантувати прогрес в економіці. Вона лише посилює конкурентоспроможність економічної сфери, що включає поєднання приватної та державної власності на засоби виробництва у широкому розумінні слова. Проте якість управління і вид власності не прямо взаємопов'язані, а якість менеджменту в приватизованому секторі залишає бажати кращого.

Загалом приватизація непов'язана напряму з проблемою форми власності. Поняття власності має два значення.

З юридичної точки зору власність – це володіння майном, або саме майно.

З економічної точки зору поняття власності включає у себе всю сукупність економічних відносин спільноти.

Власність як суспільні відносини не тільки дає окремі права, а й накладає зобов'язання на власника по відношенню до суспільства і до держави, як гаранта його інтересів. Відносини власності не обмежується формальною передачею її із рук держави в руки недержавних структур або приватних осіб. Наприклад, можна говорити про приватизацію землі в умовах, як наявності, так і відсутності поняття юридичної приватної власності на землю.

Сама власність ще не визначає економічного змісту виробництва і процесів обігу, але вона є основою формування відносин, що забезпечують відповідний господарський зміст. Ці відносини з юридичної точки зору повинні бути оформлені та поставлені на облік.

Власність – об’єктивна економічна категорія. Водночас вона органічно обумовлюється її суб’єктом.

Специфічною властивістю власності є здатність приносити прибуток і нагромаджуватися чи розширюватися завдяки цілеспрямованій праці на отримання прибутку. Об’єкт власності, як фізична річ, сам не може приносити прибуток і нагромаджуватися, це можливо лише за відповідного управління власністю, спонукання до праці її суб’єкта (власника і не власника) через механізм економічного інтересу, що забезпечує остаточний результат – отримання прибутку. Саме завдяки прибутку власник має змогу відтворити і розширити об’єкт власності, а не власник – збільшити свою заробітну плату. Найефективніше цей механізм функціонує за збігу інтересів власника і не власника. І це можливо коли чітко і професійно працює і управляє менеджмент, а підприємство отримує прибуток, що дозволяє розширити виробництво та задовольнити соціальні потреби працівників.

Прибуток, як економічний інтерес, є рушійною силою виробництва або надання послуг. Пріоритетна ланка в діалектичній єдності суб’єкта власності і його економічного інтересу – суб’єкта власності, який і формує свій інтерес, свої наміри. Практика доводить: чим конкретнішим є власник засобів виробництва, тим виразніший його інтерес і тим раціональніше та ефективніше функціонують матеріальні та грошові ресурси для реалізації цього інтересу.

Центральними суб’єктами ринку є власники капіталу, підприємці, домашні господарства і держава. Обсяг і структура товаровиробника визначаються потребами домашніх господарств і держави. Власне суспільні потреби є сигналом для виробників: для кого виробляти, що виробляти, як виробляти і скільки виробляти. На ринку ресурсів виробники купують потрібне устаткування, сировину, матеріали, працю, технології і здійснюють виробництво товарів, яких потребує суспільство. Конкуренція підказує, як здійснювати виробництво, які

застосовувати технології, як знизити витрати й отримати прибуток, де реалізувати свої товари. Ринок товарів показує скільки і яких товарів потребують домашні господарства і держава. Тобто на кожному ринку кожний його суб'єкт реалізує власні інтереси. Важливо, щоб ринкові умови були сприятливими для цього, інакше можливий спад виробництва і зниження доходів.

Протягом 9 років безперервного скорочення ВВП у 1990 р. було досягнуто його кризового мінімуму. У 1999 р. падіння ВВП в Україні призупинилось на рівні 62% від рівня 1990 р., що було набагато більшим ніж у сусідніх країнах Центральної та Східної Європи. Як правило, поліпшення економічних показників наприкінці 1990-х рр. і на початку нового століття пояснювалось девальвацією національної валюти і високими цінами на сировинні експортні товари. Це, в принципі, правильно, але не можна заперечувати, що у самій господарській системі відбулися певні позитивні зміни. Так, помітно зріс дохід експортних галузей, що було пов'язано з різким підвищенням світових цін на сировинну продукцію, що, у свою чергу, дозволило збільшити інвестиційний попит на продукцію підприємств виробничого призначення. У результаті виник, хоча й обмежений за своїми масштабами, але реальний фактор відновлювального інвестиційного зростання і розширення виробництва.

Протягом 2000-2006 рр. в Україні фіксується стабільне зростання економічних показників. Навіть враховуючи зменшення динаміки в 2005 р., в середньому темпи зростання ВВП склали 6–7%. На фоні інших держав з перехідною економікою, в тому числі Польщі, Угорщини та ін. молодих європейців, це дуже достойна арифметика. При цьому і показники інфляції, і ступінь збалансованості бюджету, і розмір державного зовнішнього боргу був у межах, що дозволяв зберегти макроекономічну стабільність. Але, це необхідні, та далеко недостатні умови для забезпечення довгострокового економічного зростання і вони ніяким чином не застраховують Україну від консервації економічної другорядності і статусу ресурсного додатку до розвинених економік європейських країн.

Позитивна тенденція зростання сукупних доходів населення дозволили у 2008 р. «оживити» підприємства, які працювали на задоволення

потреб внутрішнього попиту. В різних галузях економіки сформувалися господарські ланки, здатні вижити в конкурентній боротьбі та забезпечувати свої самовідтворення. Зростання конкуренції та централізації виробництва сприяло реорганізації підприємств малого і середнього бізнесу, які частково потрапили під вплив великих компаній, що розвиваються, а частково знайшли власні ніші на ринку [22].

Певні успіхи спостерігались і в оволодінні новими методами управління, що частково відповідають потребам сучасної перехідної економіки.

Економічне зростання, що виникло у 2000-2008 рр., виявилось нестійким. Основні фактори, які обмежували економічне зростання і соціальне життя громадян, такі:

- висока залежність української економіки від кон'юнктури цін на світових ринках;

- існуюча господарська модель спиралась на інфраструктурний і технологічний базиси, створені ще в радянський період, за 27 років вкладення в матеріально-речову систему сильно скоротились, що обмежило темпи економічного зростання і спричинило знос основних засобів підприємств, особливо транспортної та соціальної інфраструктур [19, 23];

- в економіці відсутні стратегічні та середньо строкові програми розвитку і, як наслідок, відсутні інвестиційні плани. Тобто відсутність структурних реформ негативно впливають на поточні виробничі плани підприємств. А у 2014 р. почались військові дії, які вплинули на економіку держави та її підприємств.

Задачі розвитку перехідної економіки можуть бути вирішені тільки на основі спільного ефективного функціонування і взаємопроникнення всіх форм власності. Після проведеної масштабної приватизації державної власності економіка України стала багатокладною, при цьому виникла проблема активного використання корпоративної власності. В той самий час у різних галузях функціонують державні і комунальні підприємства зі змішаною формою власності. Економіка даного періоду вимагає досконалого врахування закономірностей взаємопов'язаного функціонування всіх форм власності й удосконалення економічних і організаційно-правових механізмів управління

власністю. Ця мета повинна вирішуватись на всіх рівнях управління економікою. Але особливо важливі дослідження питань набуття та управління власністю на рівні підприємств, особливо прав на об'єкти нерухомості та управління ними [19].

Подальший розвиток відносин власності в нових умовах перехідної економіки, що повинні забезпечувати ефективність економічних процесів, буде супроводжуватись різними формами власності і різними майновими відносинами.

Необхідність переходу від сучасної ринкової економіки обумовлена її недієздатністю тому, що вона вичерпала всі фактори економічного зростання і має два істотних недоліки. Перший – це її негнучкість, повільна адаптація до змін. Адаптаційні механізми вищого керівництва до перерозподілу матеріальних і фінансових ресурсів включаються лише тоді, коли глибина диспропорцій близька до критичної маси. Другий недолік – це вкрай низька продуктивність внаслідок тотального придушення господарської ініціативи, неграмотність населення в питаннях власності, її оформлення, уміння розпоряджатись, примножувати і т.п.

Дослідження вітчизняного і зарубіжного досвіду масової приватизації великого виробництва показує, що його необхідно було розпочинати тільки після кваліфікованої підготовки підприємств та спеціалістів до приватизації [19, 20], формування стійких верств малого та середнього бізнесу [22], та чіткої програми дій з цього питання.

Діюча господарська модель показала, що в ній поєднуються відносини та інститути різних типів і рівнів – і ринкових, і не ринкових, правових і неправових. Така специфічна комбінація зумовлена інституційною безперервністю, тобто наявністю старих інститутів, що склались за радянських часів у неофіційній економіці, перейшли до нового господарського ладу і знову виникли в умовах ринкової трансформації.

В існуючій економічній моделі відсутній механізм використання виробничого потенціалу, який би забезпечував стає економічне зростання, а також не створено діючих ринкових інститутів, які є передумовою для цивілізованих форм взаємовідносин між господарськими агентами. Усе це призвело до утворення фундаментальних

відтворювальних диспропорцій, сприяло переходу гострої фази кризи у тривалий період стагнації.

Створити стабільні темпи економічного росту для України не проблема. Проблема – наповнити це зростання сучасним змістом. Наша держава стрімко знижує природні конкурентні переваги: географічні; промислово-економічні; ресурсні; гуманітарні. Компенсувати ці втрати можливо шляхом здійснення технологічно-модернізаційної та інноваційної революції в промисловості, в економіці в цілому. І дуже важливою складовою в цій системі є навчання, професійно-технічне навчання робітників та менеджерів, особливо впровадження другої вищої освіти і постійне навчання спеціалістів – підвищення кваліфікації. Слід звернути увагу на роботу Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова з навчання викладачів ринковій економіці та корпоративному управлінню. Це дало змогу провести науково-методичні наради та семінари в усіх структурних підрозділах Укртелекому. На основі розробленого методичного забезпечення провести підготовку підприємств до приватизації.

Укртелеком – це перше в Україні підприємство, яке мало можливість провести підготовку підприємств до приватизації [5].

Для формування нової економічної моделі доцільно запровадити сучасну економіку перехідного періоду, в моделі національного розвитку якої має бути механізм економічного зростання, що передбачає вибудову, формування нової економічної політики. Головним елементом цього має бути система коротко-, середньо- і довгострокового стратегічного зростання та прогнозування [14].

В політико-економічній моделі сучасного перехідного періоду необхідно чітко запровадити механізм ефективного використання прав власності і виробничого потенціалу, який би забезпечив економічне зростання, а також створення дієвих ринкових інститутів для цивілізованих форм взаємовідносин між господарськими агентами та вирішення питань інтеграції національної економіки у цивілізований світовий ринок.

1.5. Специфіка українських реформ

В Україні вихідні умови для переходу до ринку склалися набагато менш сприятливо, ніж у країнах Центральної та Східної Європи, через величезні структурні диспропорції між базовими (паливно-енергетичний і металургійний комплекси) й обробними галузями, високої мілітаризації економіки, тривалості існування адміністративно-командної системи, відсутності у суспільстві кадрів і традицій ринкової економіки та приватної власності, сильного впливу колективістської психології, шоку від розпаду єдиного господарського комплексу СРСР. Уже через ці фактори перехідний період став більш тривалим і хворобливим, ніж в країнах Центральної та Східної Європи або Східної Азії.

Для ринкових реформ в Україні характерне використання з самого початку (1991-1995 рр.) радикального варіанта перетворень. Це визначалось у проведенні цих перетворень без підготовки і без навчання кадрів, в найкоротший термін приватизація значної частини державної власності була проведена без розрахунків ефективності цього заходу, а також у форсованому переході до відкритої економіки. Проте радикальні реформи потім поступилися місцем еволюційному розвитку ринкових відносин. У ході ринкових реформ в Україні в цілому мало місце постійне поєднання заходів «шокової терапії» із заходами поступових перетворень.

З точки зору характеру проведених перетворень в Україні переважали інституційні реформи (перетворення власності, формування ринкової інфраструктури і т. ін.) за явної недооцінки промислової політики й інших заходів, спрямованих на поновлення економічного зростання та перебудову галузевої структури народного господарства. За період 1991-2018 рр. Україна пройшла початковий етап перетворень, протягом якого не вдалося знизити інфляцію, значною мірою провести лібералізацію економіки, приватизувати переважну частину державної власності, створити основні правові та організаційні інститути ринкової економіки.

Для України характерна яскраво виражена нерівномірність проведення ринкових реформ у різних сферах і галузях економіки.

Більш за все стало формування ринкових інститутів у фінансовому секторі, а в реальному секторі адаптація до ринкових умов проходить вкрай повільно.

Висновки

Перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової означає корінне перетворення всієї системи економічних відносин (форм власності, розподілу ресурсів, зв'язків між економічними агентами і т. ін.).

- Перші результати глобального процесу постсоціалістичної трансформації стали чітко визначатися на межі 2000-х рр. Досить несподіваною виявилась їх глибока диференціація – одні країни зуміли завершити або з успіхом реалізують історичну трансформацію, інші – відхилились від наміченої траєкторії й отримали перехідні та деформовані політичні й соціально-економічні системи. Це стимулювало інтерес до проблеми виявлення глибинних факторів, які спричинили цю диференціацію.

Теорія постсоціалістичної трансформації тільки проходить стадію формування, що знаходить прояв і в ступені розвиненості її наукового апарату. У науковому середовищі ще не склалися сталі тлумачення окремих інституційних понять і термінів.

- Перехід до ринку здійснюється за наступними головними напрямками:

- а) лібералізація економіки (скасування або різке скорочення заборон і обмежень в усіх сферах господарської діяльності);

- б) інституційні перетворення (зміна відносин власності, становлення нових суб'єктів господарської діяльності, створення нових формальних і неформальних правил господарювання);

- в) структурні перетворення (перебудова структури народного господарства з метою задоволення платоспроможного попиту);

- г) формування адекватної ринковому господарству системи соціального захисту населення.

- Практика продемонструвала два шляхи перетворення адміністративно-командної економіки у ринкову: еволюційний (поступове

створення ринкових інститутів) і радикальний («шокова терапія»). У дійсності майже всі країни з перехідною економікою використовують ті або інші елементи, як еволюційного, так і радикального шляху.

- Досвід країн з перехідною економікою показав, що не стільки зміна форми власності (приватизація), скільки зміна умов господарювання (створення конкурентного середовища) та сучасні кадри, які розуміють ринкову економіку, визначають економічне зростання й ефективність керування підприємствами.

Терміни, якими необхідно оволодіти [3]

Перехідна (трансформаційна) економіка – період формування нових елементів та їхнього системоутворення, який дає змогу новому зайняти основне, панівне місце в ієрархії підсистем та систем як цілого.

Деприватизація – 1) анулювання рішення про приватизацію, якщо вона визнана незаконною; 2) передача колишньому власникові або його спадкоємцям раніше націоналізованої власності (реституція).

Лібералізація економіки – запровадження свободи торгівлі юридичних та фізичних осіб і підпорядкування діяльності товаровиробника умовам ринку (внутрішньо економічна) та розширення доступу в країну іноземних інвестицій, роздержавлення зовнішньоекономічних зв'язків, усунення протекціоністських обмежень на експорт, забезпечення конвертованості національної валюти (зовнішньоекономічна).

Приватизація – процес передачі або продажу об'єктів державної власності одноосібним або асоційованим власникам, наслідком якого є зміна форми власності.

Корпоратизація – це перетворення державних підприємств в акціонерні товариства, в яких 100% акцій належать державі, основним власником яких є Фонд державного майна України. Корпоратизацію можна розглядати як частково підготовчий процес до приватизації підприємств шляхом створення на їх базі акціонерних товариств та виведення зі сфери прямого державного управління.

Відкрита економіка – це стан вільної взаємодії національної економіки з іншими країнами, що виникає на ґрунті вільних міжнародних переміщень товарів, ресурсів, капіталів і валют.

Комерціалізація – роздержавлення шляхом позбавлення підприємств державної опіки та переведення їх на режим самофінансування.

Ригідна економіка – залякла, заскоружла, негнучка економіка, для якої характерна відсталість технологічної структури цивільного сектору, надзвичайно затратна структура соціальних гарантій, надвисокі затрати на виробництво товарів та послуг, вплив ендогенних (внутрішніх факторів) на рівень прибутковості та збитковості значно слабший, ніж вплив екзогенних (зовнішніх факторів): інфляція, обмінний курс, бартеризація обмінних процесів.

Реприватизація – поновлення в правах власності осіб, що незаконно позбавлені майна в результаті націоналізації (у формі конфіскації).

Реституція – одна із форм реприватизації, повернення власності попереднім власникам у натуральному вигляді.

Роздержавлення – це процес обмеження втручання держави в економіку (аж до повного вилучення) шляхом комерціалізації підприємств, їх корпоратизації та оренди з подальшим викупом.

Література

1. Боровко М. Ронделі: поезії / М. Боровко. – К.: Видавництво «Український письменник», 2017. – С. 27.

2. Белова Н.І. Оптимізація бізнес-процесів при інтеграції підприємств до господарського механізму Європейського союзу [текст] / А.І. Белова, Г.Ю. Олійник // Управління розвитком складних систем. – 2015. – № 23(2). – С. 142-148.

3. Олійник Г.Ю. Економічний аналіз бізнес-процесів та їх вплив на залучення іноземних інвестицій [текст] / Г.Ю. Олійник, А.Е. Кочедикова// Управління розвитком складних систем. – 2016. – № 28(2). – С. 169-175.

4. Фінанси інституційних секторів економіки України: монографія; за ред. Т.І. Тимошенко, М.М. Єрошко. – К.: ДННУ «Академія фінансового управління», 2014. – 584 с.

5. Приватизація, інвестиції та фондовий ринок: правові засади та практика. У 4-х т.; за ред. С.О. Довгого та В.М. Литвина:

Т. 1: Передприватизаційна підготовка та корпоративне управління у відкритих акціонерних товариствах (на прикладі ВАТ «Укртелеком») / [В.В. Васильєв, Т.І. Горенко Т.І. Лозова та ін.]. – К., 2001. – 776 с.

6. Організаційно-економічний механізм реформування залізничного транспорту / [М.В. Макаренко, Т.І. Лозова, Г.Ю. Олійник та ін.]. – К.: КУЕТТ, 2007. – 428 с.

7. Зверяков М.І. Уроки ринкової трансформації в Україні / М.І. Зверяков // Економіка України. – 2016. – № 8. – С. 7-25.

8. Ільяшенко В.А. Державне регулювання системним розвитком малого бізнесу галузі залізничного транспорту / В.А. Ільяшенко, Г.Ю. Олійник. – К.: Логос, 2014. – 28 с.

9. Олійник Г.Ю. Управління реструктуризацією залізничного комплексу України: монографія / Олійник Г.Ю. – К.: Логос, 2014. – 206 с.

10. Реструктуризація залізничного комплексу України: методологія і практика: монографія / Олійник Г.Ю. – К.: Логос, 2014. – 388 с.

11. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х т.; пер. с англ. 11-го изд., т. 1. – М.: Республика, 1992. – 399 с.; табл., граф., т. 2. – М.: Республика, 1992. – 400 с.; табл., граф.

12. Економічна енциклопедія: У трьох томах, т. 1; Відп. редактор С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

13. Экономика: учебник. – [3-е изд., пер. и доп.]; под ред. д-ра экон. наук, проф. А.С. Булотова. – М.: Экономистъ, 2005. – 596 с.

14. Геєць В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України / В.М. Геєць // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4-19.

15. Геєць В.М. Суспільний капітал – 25: одержимість чи державотворчість? e-mail: gvmeief.org.ua

16. Полищук Л.И. Экономическая эффективность и присвоение ренты. Анализ спонтанной приватизации / Л.И. Полищук // Экономика и математические методы. – 1996. – № 32.

17. Добренев В.И. «Пирамида упущенных возможностей. Российская версия «Капитализма для своих» / В.И. Добренев, Н.Р. Исправников. – М.: Университетская книга, 2014. – 191 с. – ISBN 978-5-91304-335-1.

18. Сирин Л. Как разграбили СССР / Л. Сирин. – М.: Яуза-прес, 2011. – 576 с. – ISBN 978-5-9955-0354-5.

19. Політика та інструменти стимулювання інноваційно-технологічного розвитку промисловості: досвід окремих країн світу: аналітичні матеріали Інституту економіки та прогнозування НАН України; [за ред. І. Єгорова]. – К., 2014. – 240 с.

20. Най Дж. Будущее власти; [пер с англ.] / Дж. Най. – М.: АСТ, 2014. – 448 с.

21. Полунин Ю. Средний бизнес и консервативные экономические ценности / Ю. Полунин, А. Юданов // Эксперт. – 2014. – № 26. – С. 13-21.

22. Schab K, Xavier S-i-M. The global competitiveness report 2013-2014. – Geneva: World Economic Forum, 2013. 553 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

23. Большая актуальная политическая энциклопедия / А. Беляков, А. Гальперина. – М.: ЭКСМО, 2009. – 424 с.

24. Гриценко А.А. Методологічні основи модернізації країни / А.А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4-13.

25. Геець В.М. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) / В.М. Геець, А.А. Гриценко // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 4-19.

26. Геець В.М. Якісні зміни в економіці України є начальними? / В.М. Геець // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 4 (218). – С. 5-9.

27. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов // НАН України. Ін-т економіки. – К., 1997. – 320 с.

28. Основи економічної теорії: політекономічний аспект; відп. ред. Г.Н. Климко. – [5-те вид.]. – К.: Знання-Прес, 2004. – розд. 29, 29.

29. Перехідна економіка: підручник / [В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.]; за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003. – Розд. 1, 2, 3, 4.
30. Переходная экномика: методология, теория, политика: сб. науч. трудов. – Днепропетровск: Найка и образование, 2003. – Разд. 1.
31. Перехідна українська економіка: стан і перспективи. – К.: Академія, 1996.
32. Сакс Дж. Економіка перехідного періоду / Дж. Сакс, О. Пивоварський. – К.: Основи, 1996.
33. Экономика переходного периода: учеб. пособ.; под ред. В.В. Радаева, А.В. Бузгалина. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – С. 37-47.
34. Заболоцький Б.Ф. Перехідна економіка: посібник – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 512с. (Альма-матер). ISBN 996-580-170-8

Розділ 2

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА У СУЧАСНІЙ ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ

*Улыбка
действует на трудности,
так же, как солнце
на тучи-
разгоняет их.*

Н. Рерих [1]

2.1. Державне регулювання сучасною економікою

Результати соціально-економічних трансформацій за 27 років свідчать про достатньо скромні досягнення з позицій таких критеріїв, як:

- ступінь розвитку політичної демократії;
- ефективність функціонування створених інститутів ринку;
- рівень добробуту громадян.

Задекларовані інститути погано взаємодіяли зі структурою господарства і традиціями управління, успадкованими від радянської планової економіки і в даний час тільки починають трансформуватись до вимог ринкової економіки.

За радянських часів було створено систему, якої не було ніде у світі – систему планової економіки, що виключала приватну власність, товарно-грошові відносини, ринковий механізм регулювання. Це особлива економіка, що виникає на базі реформування планової економіки. Отже, в Україні перехід здійснюється від особливої системи, коли перед суспільством виникають проблеми, що були невідомі країнам, які пройшли традиційний перехідний період. Україна здійснює, за певних обставин, «зворотний» рух до економічних відносин, які існували ще на першому етапі ринкових реформ: від державної власності до приватної, від централізованого розподілу ресурсів до ринкового механізму, від державного планового господарювання до підприємницької діяльності на засадах конкуренції та приватних інтересів. Тому, зазначені відносини необхідно не лише відновити, а й наповнити сучасним змістом.

У перехідній економіці України за ці 27 років, порівняно з адміністративно-командною системою змінилась роль держави. Держава перетворилась в одного з учасників господарської діяльності. Ринок за цей час не став цілісною системою, стихійні дії ринкових механізмів не привели до підвищення економічної ефективності, тому важливу роль на даному етапі проведення перетворень відіграє економічна політика держави.

У перехідний період держава змінила своє положення в економіці та запроваджує нові функції державного регулювання економікою.

Система державного регулювання сучасною перехідною економікою залежать від економічного стану держави та її підприємств і проведених за 27 років реформ які можна охарактеризувати:

- по-перше, відбувається лібералізація економіки, яка зводиться до відмови держави від монополії на ведення тих або інших видів господарської діяльності;

- по-друге, відбувається перехід від переважно адміністративних методів державного регулювання (шляхом документів, приписів, заборон, обмежень) до економічних (через грошово-кредитну та бюджетно-податкову системи).

У перехідній економіці роль державного регулювання у цілому вище, ніж у розвиненому ринковому господарстві. Це обумовлено низкою причин. Насамперед, перехід від адміністративно-командної системи до ринкової не відбувається автоматично, особливо в країні, що перебуває на етапі індустріального суспільства. Держава бере активну участь у формуванні ринкових інститутів, особливо у розробці правил господарської діяльності та контролює їхнє виконання. У перехідній економіці ринок не відразу стає головним регулятором господарської діяльності, тому державі доводиться активно втручатися в економічні процеси, шляхом прийняття та затвердження законодавчих та нормативно-правових документів [1; 2; 3; 4].

Необхідно враховувати історичні умови, які склалися на початок реформ і на даний час, їх значення для системи державного регулювання в сучасній перехідній економіці для економічного розвитку країни.

Перехід до нових форм господарювання і державного регулювання в Україні відбувся в умовах коли була відсутня правова база, науково не обґрунтована концепція реформ, відсутні грамотні спеціалісти, які розуміються на економічних питаннях перетворень, дуже занижений рівень і якість життя людей, населення не розуміє реформ. Це викликає цілу низку проблем, загострення яких висунуло на передній план проблему формування стійкого, економічно безпечного національного господарства. Кризовий стан економіки, деструктивні процеси у соціальній сфері та слабкість інституційних структур в Україні періоду 1993-2000 рр. посилювали вплив глобалізації та були зоною підвищеного ризику, не залишаючи часу на роздуми та експерименти [5; 6].

Глобалізаційні проблеми поставили необхідність вирішення на найвищому рівні, не лише для України, теоретико-практичного осмислення питань перетворень, тому що можливості планети «Земля» щодо підтримки життя, здоров'я, забезпеченості природними ресурсами з кожним роком стають обмеженішими, і виживання людства може стати під загрозу [7]. Все це вимагає принципово нового розуміння визначення та практичного значення дефініції «глобалізація», оскільки передбачає створення планетарного капіталу, і забороняє: порушувати норми і правила всесвітнього простору та міжнародного права; неефективно використовувати природні ресурси; використання воєнних конфліктів для вирішення територіальних і владних питань; забруднення навколишнього середовища й передбачає створення однакових умов фінансово-господарської діяльності, як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів.

В своїх дослідженнях Тимошенко О.В. виділила наступні глобальні проблеми людства, які впливають на економіку держави [8]:

1. Екологічна криза, проблема забруднення навколишнього природного середовища. У сучасних умовах цивілізованого суспільства людство досить значну ціну заплатило за високу індустріалізацію у негативному впливі на екологічний стан всесвіту.

2. Проблема народонаселення. Випереджаючи темпи зростання кількості людства із вичерпними можливостями планетарної системи щодо належного забезпечення їх життя, підтримки здоров'я та

життєдіяльності. Крім того, ефективність виробництва та прогрес людства зростає значно повільніше, ніж збільшується кількість населення, а це в результаті, означає загальне погіршення матеріального становища людей.

3. Продовольча криза є найбільш вражаючою небезпекою в умовах поглинаючої глобалізації. 20 % населення хронічно не споживає найважливіші продукти харчування. Понад 2/3 населення світу отримує продовольства нижчі за біологічну норму [6]. Це, звичайно, є парадоксом в умовах розвитку науково-технічного прогресу, інформатизації суспільства, впровадження новітніх високотехнологічних та інноваційних технологій у виробничі процеси, але розвиток продуктивних сил, на жаль, не дає гарантії людству на перемогу у боротьбі проти голоду.

4. Проблема безпекового інформаційного простору в економічній сфері (ІТ загрози). У сучасних умовах розвитку глобалізованого світу, функціонування держави та сталий розвиток національних економічних систем все більше залежить від впливу науково-технічного та інформаційного прогресу, що пов'язане зі стрімким поширенням інформаційних технологій, телекомунікаційних мереж в усіх без винятку сферах і ланках суспільного життя. У свою чергу, віртуальний інформаційний простір і його безперешкодне розповсюдження посилюють загрози та створюють додаткові ризики зловмисного використання державними або недержавними суб'єктами економічної діяльності у власних цілях, або з метою збагачення окремо взяті бізнес-олігополії «цифрового багатства» [11]. Такого роду злочини в кіберпросторі можуть призвести, як до втрати цінної інформації, так і проявів складних форм пропаганди, зміни суджень пересічних громадян і до економічної дестабілізації. Все це потребує розробки додаткових заходів з управління ризиками у віртуальному просторі, як на національному рівні, так і в масштабах світової економіки, що гарантуватиме достатній рівень кібербезпеки [10].

5. Криза світової фінансово-кредитної системи, яка, крізь призму головних глобальних проблем, проявляється у взаємовідносинах економічних систем [12].

Державне регулювання економікою в Україні до початку воєнно-політичного конфлікту полягало саме у мінімізації впливу ризиків зовнішнього характеру, які насамперед були пов'язані з процесами глобалізації і могли надати країні більш резонансних наслідків. Конфліктогенні збурення військово-політичного характеру в Україні поставили під загрозу систему світової безпеки. Синергетична дія зовнішніх протистоянь та посилена дія факторів глобалізації вимагають від світового та європейського співтовариства усвідомлення принципів єдності й цілісності системи економічної безпеки, яка має будуватися на ефективній взаємодії її складових. Адже, на разі оцінки спроможності щодо протистояння європейським континентом потенційним загрозам воєнного характеру свідчать про недостатню забезпеченість військовими можливостям та високу оборонну вразливість [9].

Отже, проблеми зовнішнього характеру, що насамперед пов'язані з активною інтеграцією України у глобальні світогосподарські зв'язки та негативні фактори внутрішнього середовища, перешкоджають реалізації ефективного механізму забезпечення зростання національної економіки та створюють критичні проблеми її розвитку.

Загрози потенційно можливих негативних економічних наслідків у результаті непередбачуваної дії факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, які можуть завдати збитків суб'єктам господарювання та перешкоджати сталому розвитку національної економіки показані на рис. 2.1 та 2.2 [14], механізми забезпечення економічної безпеки держави показані на рис. 2.3, а основні елементи самого механізму забезпечення економічної безпеки – на рис. 2.4.

Тому державне регулювання економіки на сучасному етапі повинно забезпечити економічне зростання. Для цього доцільно проводити:

- своєчасний моніторинг стану та розвитку економічної системи національної економіки з метою виявлення реальних та потенційних зовнішніх та внутрішніх загроз у розрізі основних функціонально-структурних компонент економічної безпеки;
- порівняння виявлених загроз із пороговими значеннями з метою їх поділу на небезпечні та особливо критичні;

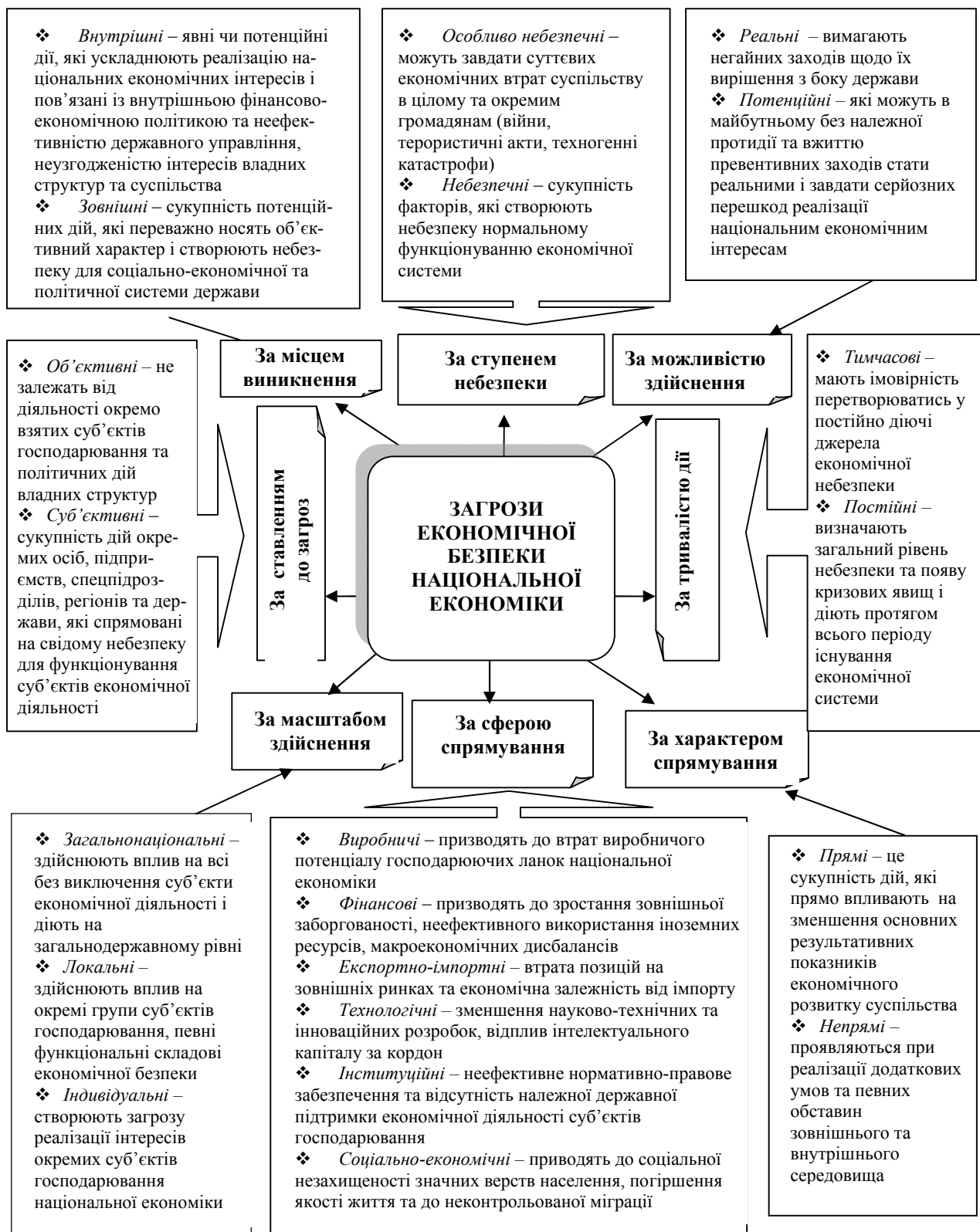

Рисунок 2.1 – Загрози економічній безпеці національної економіки [14, 15]

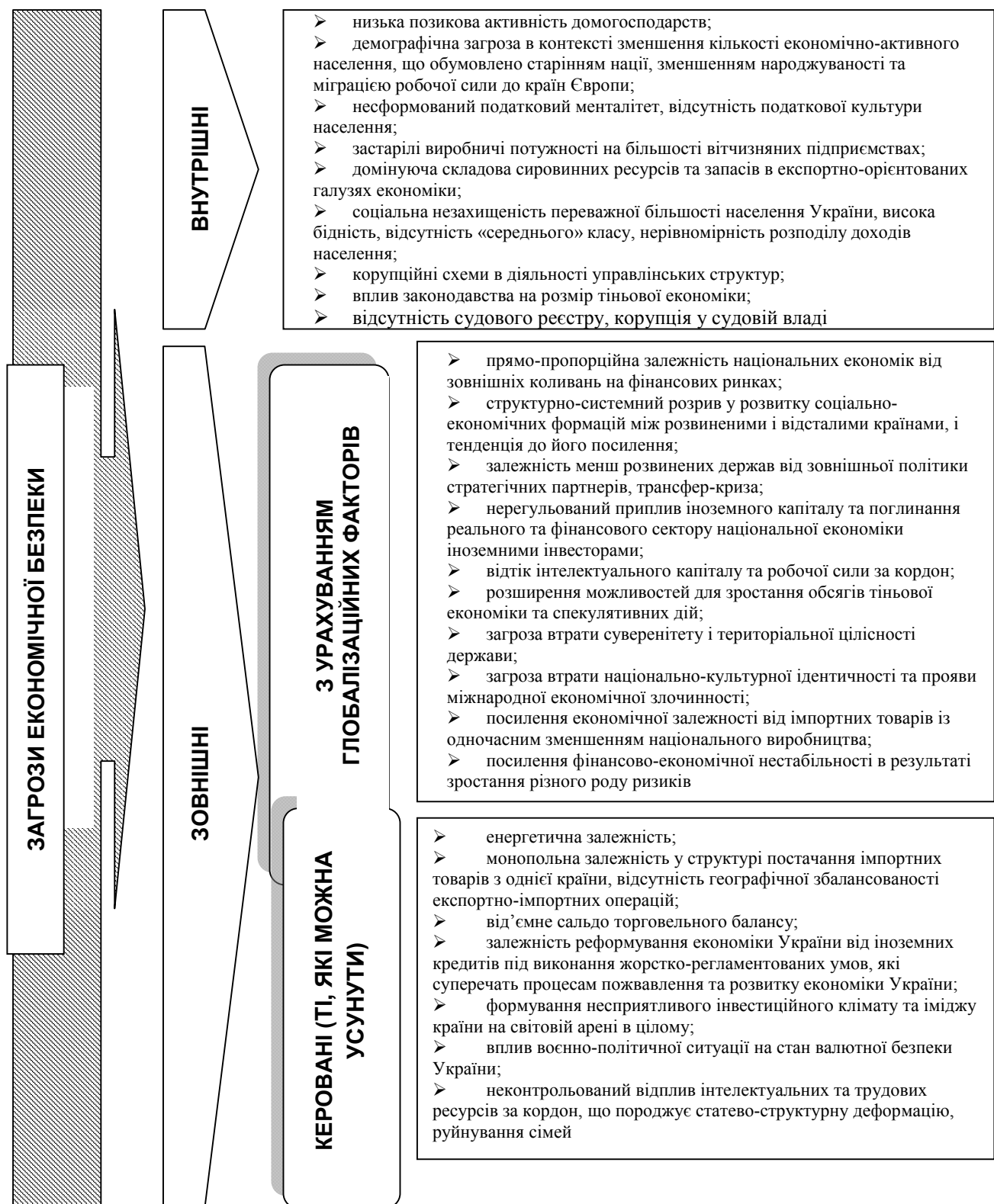

Рисунок 2.2 – Внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці [14, 15]

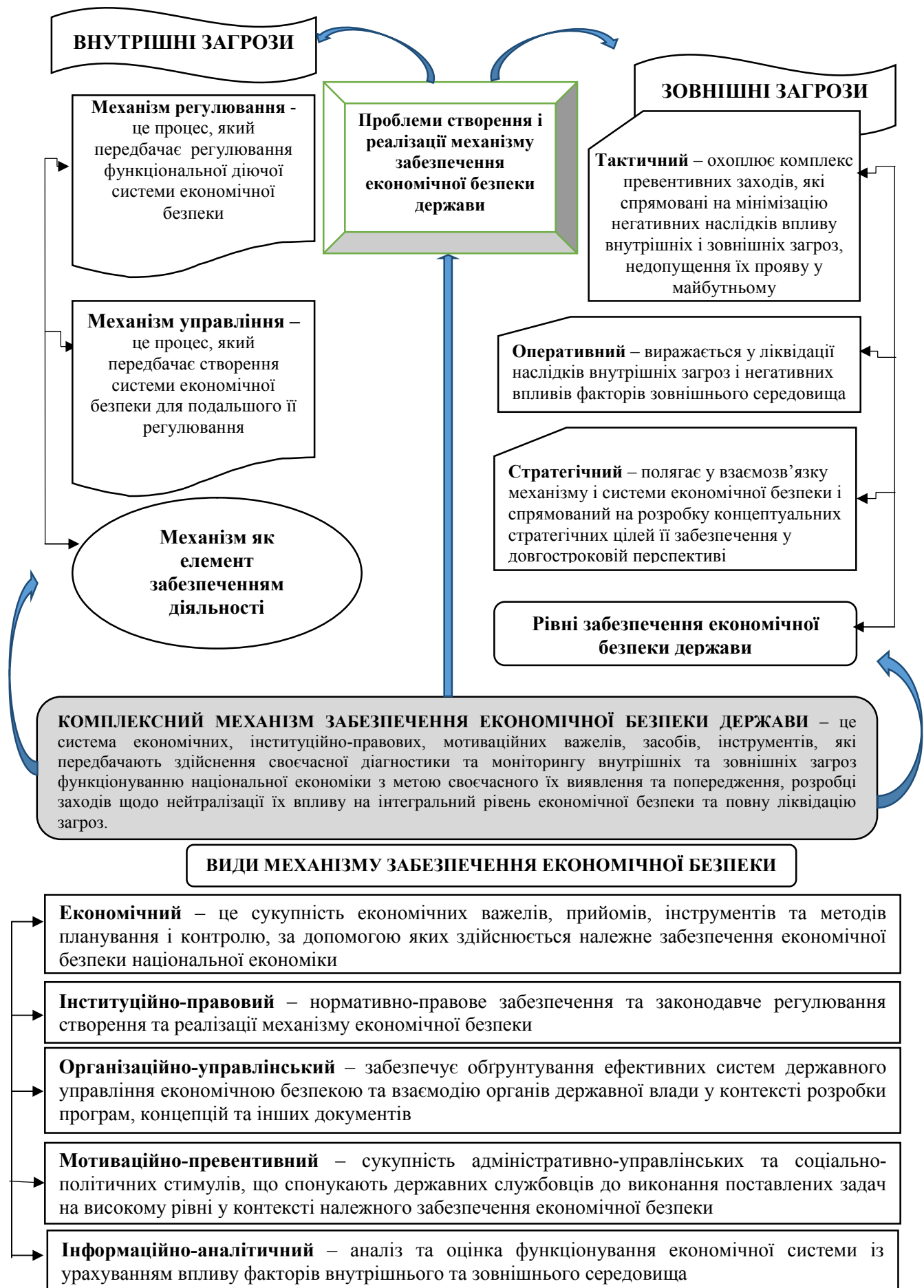

Рисунок 2.3 – Механізми забезпечення економічної безпеки держави [14, 15]

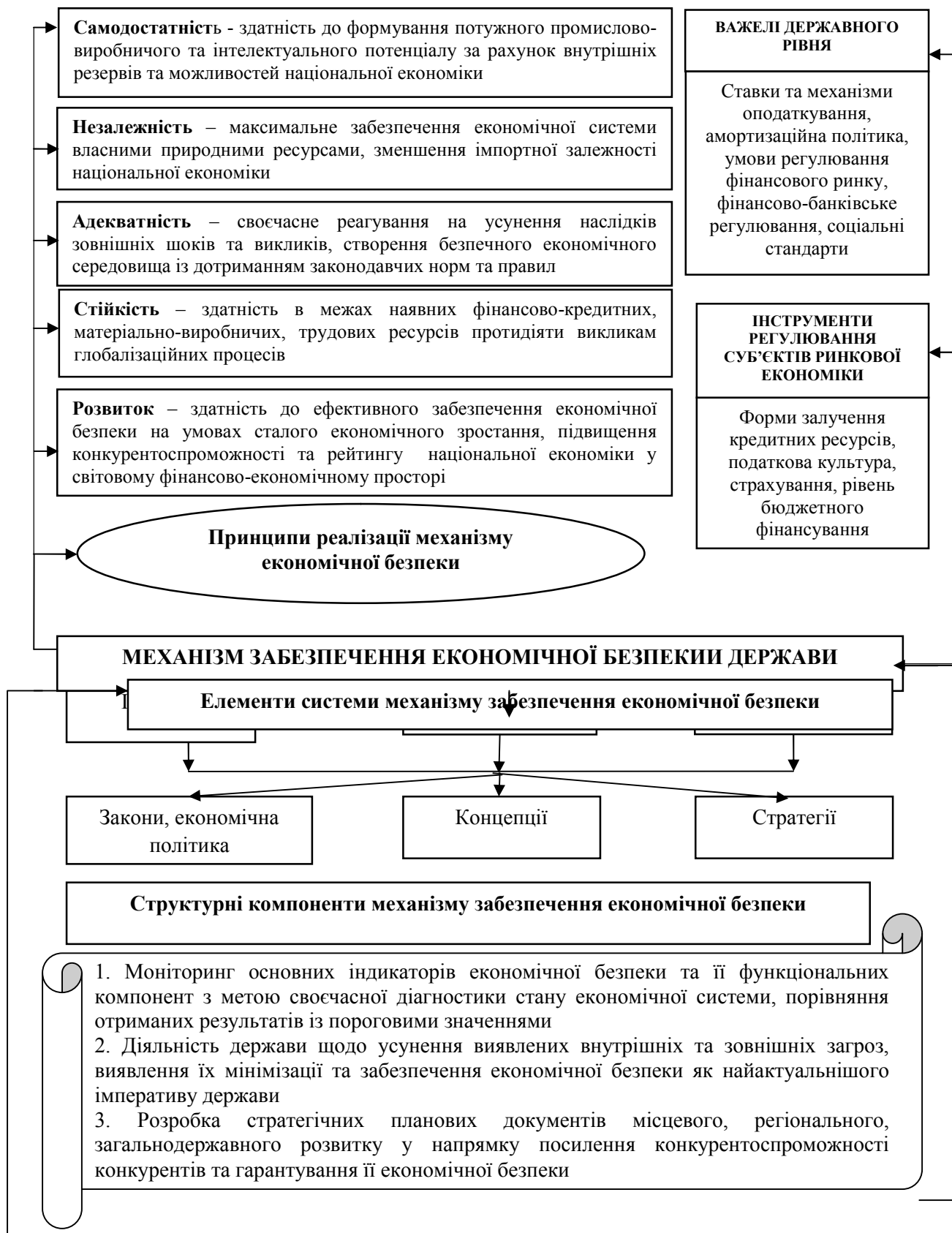

Рисунок 2.4 – Основні елементи механізму забезпечення економічної безпеки [14]

– застосування адекватних заходів щодо негайної нейтралізації виявлених особливо небезпечних загроз та впровадження заходів з боку держави щодо їх недопущення та попередження.

У перехідній економіці переважають дві групи регулюючих функцій держави.

Перша група включає функції, які зазвичай виконує держава в сучасній ринковій системі:

– забезпечення інституційної та правової основи діяльності економічних агентів (визначення прав і форм власності, умов укладання та виконання контрактів, відносин працівників і роботодавців і т. ін.);

– ліквідація або компенсація негативних форм ринкової поведінки (держава займається питаннями охорони навколишнього середовища, у ряді випадків організацією фундаментальних наукових досліджень, державної системи освіти й медичного обслуговування і т. ін.);

– підтримка нормального функціонування національної економіки (забезпечення умов довгострокового економічного зростання, згладжування циклічних коливань, структурна перебудова і т. ін.).

Друга група включає функції, пов'язані з формуванням ринкових відносин:

– розробка господарського законодавства, адекватного умовам ринкової економіки;

– демонополізація і заохочення конкуренції;

– приватизація державної власності та заохочення приватного сектору.

Крім того, протягом певного періоду держава змушена брати на себе окремі функції, які в розвиненій ринковій системі звичайно виконують інші економічні агенти (мобілізація фінансових ресурсів для інвестицій тощо).

Регулюючі функції держави здійснюються за допомогою адміністративних і економічних методів. На початку перехідного періоду в Україні відбулось руйнування або трансформація адміністративно-командної системи управління: були відмінені або скорочені поставки по централізованих планах; підприємствам надано право у формуванні цін, виборі постачальників і покупців; ліквідована державна монополія зовнішньої торгівлі.

Проте адміністративні методи продовжують застосовуватися у деяких областях.

По-перше, держава на початковому етапі переходу до ринку найчастіше зберігає адміністративний контроль над цінами і тарифами на соціально значимі товари та послуги.

По-друге, адміністративні методи регулювання використовуються як метод антимонопольної політики (державна втручається в діяльність природних монополій, в тому числі у систему формування цін на їхні товари та послуги).

По-третє, адміністративні методи застосовуються для регулювання зовнішньоекономічної діяльності (встановлюють кількісні обмеження та ліцензування експорту та імпорту).

При посиленні ринкових механізмів зростає значення грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики та властивих їм методів регулювання економіки.

У сучасній перехідній економіці відбувається трансформація інститутів державного регулювання. Держава відійшла від безпосереднього втручання в господарську діяльність підприємств, що спричинило обмеження функцій і поступову ліквідацію галузевих органів керування – міністерств і відомств. Директивне планування трансформується у соціально-економічне прогнозування. Бюджетне та податкове регулювання стає прерогативою парламенту. Центральний банк здійснює грошово-кредитне регулювання. Виникають специфічні для перехідного періоду інститути – відомства з приватизації (так, в Україні – це Фонд державного майна України створений у 1992 р.) та антимонопольного регулювання (в Україні – це Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, спочатку це була комісія з цінних паперів та фондового ринку) [16].

Економічна система України, як відносно молодій суверенній державі, з самого початку пов'язана, як уже відмічалось, з проголошенням незалежності та переходом на ринкові засади господарювання. Утворення нової незалежної держави повинно було супроводжуватися розробкою новітньої системи функцій державного управління, пов'язаних з формуванням законодавчої та нормативно-правової бази програм економічного та соціального розвитку, для вирішення гострих

суспільних суперечностей та загроз у системі економічних відносин у процеси подолання глибинних кризових явищ в економіці.

Слід зазначити, що на початку ринкових перетворень ризики роздержавлення і формування приватних, недержавних інститутів практично в усіх сферах життя загострилися. Допущені стратегічні помилки організаційно-економічного та правового характеру призвели до погіршення економічного стану країни.

Формуванню економіки, яка склалася за останні 27 років, притаманні природні циклічні коливання розвитку. В цілому, за період 1991-2017 рр. індекс фізичного обсягу ВВП у відношенні до 1990 р. демонстрував стійку динаміку до зниження (рис. 2.5).

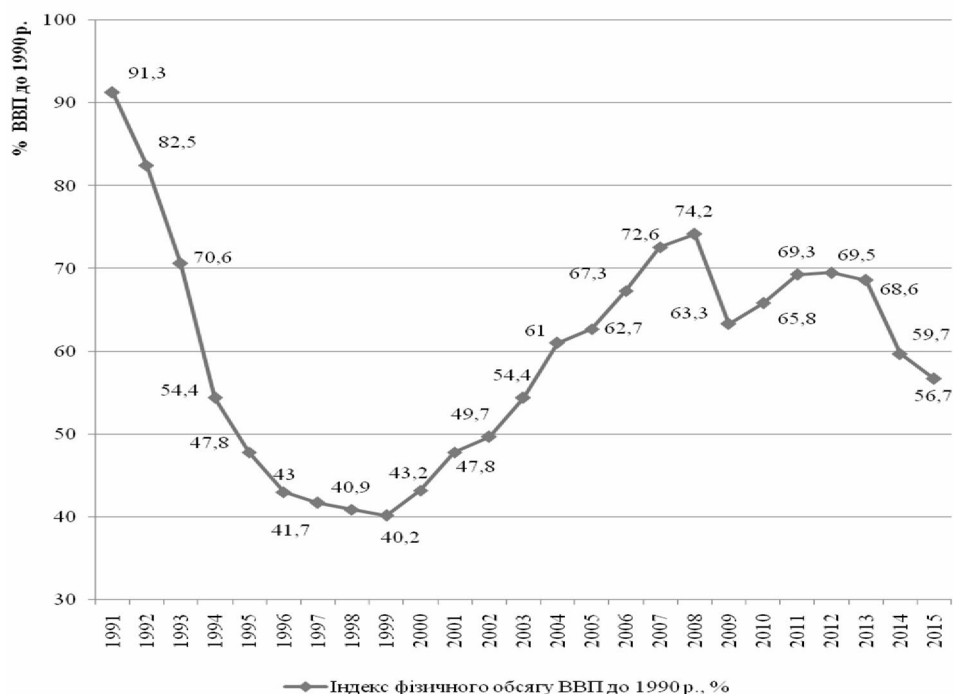

Рисунок 2.5 – Індекс фізичного обсягу ВВП до 1990 р., % [19]

Найвищі темпи зниження рівня реального ВВП за роки незалежності спостерігалися протягом 1991-1999 рр. (темпи скорочення виробництва у відношенні до 1990 р. становили: 1991 р. – 91,3%; 1995 р. – 47,8%, 1999 р. – 40,2%), основною причиною такого критичного гальмування розвитку економіки була невідповідність виробничих потужностей, сформованих в Україні за часів радянської влади. І тільки у 2000 р. зафіксовано соціально-економічне пожвав-

лення української економіки (індекс фізичного обсягу ВВП становив 43,2%). Період із 2000 р. по 2008 р. можна охарактеризувати як період економічного зростання, фінансової стабілізації, активізації зовнішньоекономічних відносин. Проте зафіксовані темпи економічного пожвавлення, не дали змогу компенсувати усі втрати, отримані у період стрімкого падіння та згортання виробничих потужностей.

Наслідки світової фінансово-валютної кризи 2009 р., за повної безвідповідальності владних структур України, призвели до критичного гальмування економічного розвитку національної економіки, яка відновила економічне зростання тільки 2010 р. Починаючи з другої половини 2012 р., уповільнилося збільшення реального ВВП, що уточнюють дані, показані на рис. 2.6 (до ілюстрації: у 2010 році – 4,2%; 2011 році – 5,2%; 2012 році – 0,2%; 2016 році – 0%).

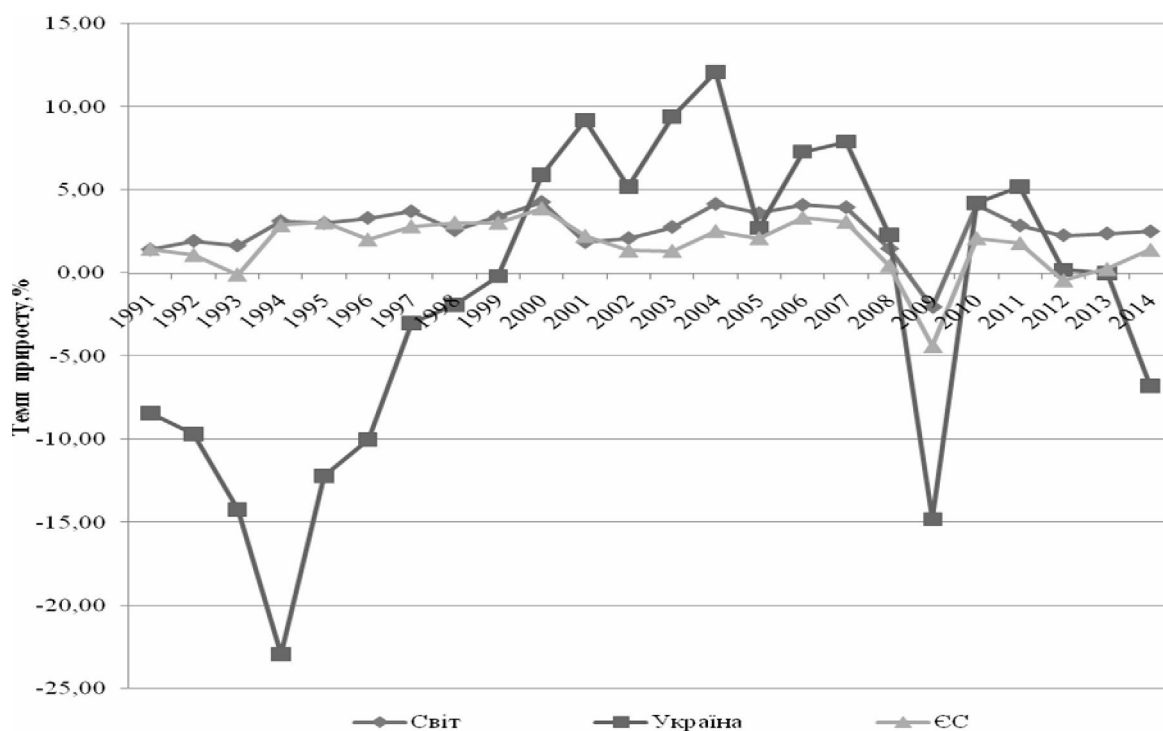

Рисунок 2.6 – Темпи приросту ВВП, % на рік [19]

За даними Світового банку в 2014 р. реальний ВВП України становив 131,81 млрд. дол., темп зниження при цьому зафіксовано в розмірі 6,8%, що є найвищим рівнем економічного спаду за 2000-2014 рр. (винятком є тільки 2009 р. зі зменшенням розміру реального ВВП на 14,8%) [20].

Несприятливе глобальне середовище, воєнна агресія з боку Російської Федерації посилили негативну динаміку соціально-економічного розвитку України, завдали суттєвої шкоди інфраструктурному забезпеченню реального сектора економіки та призвели ще до більшого скорочення реального ВВП. У 2015 р. обсяги внутрішнього виробництва становили тільки 56,7% від обсягів фактичного його розміру у відношенні до 1990 р., а отже, величина економічного падіння за весь період 1991-2015 рр. становить 43,3%. А у 2017 р., порівняно з 2014 р., падіння ВВП становило 12%, найвищі темпи уповільнення реального ВВП фіксуються у будівництві, добувній та переробній промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі. Темпи скорочення продукції промисловості в Україні у 2017 р. пов'язані з падінням виробництва у Донецькій та Луганській областях, тоді як пожвавлення виробництва у Дніпропетровській, Запорізькій та Київській областях деякою мірою уповільнило його критичний спад. Знецінення національної валюти, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги підвищення мінімальних заробітної плати призвели до потужних темпів інфляції та зниження купівельної спроможності більшості населення України.

З нашої точки зору, спочатку необхідно покращити економіку, а потім підвищувати зарплату.

Не зважаючи на позитивні прогнози Світового банку щодо зростання української економіки 2016 р. на 1% та 2017 р. на 2%, окреслені негативні тренди ключових показників свідчать про збереження негативної динаміки протягом найближчих років. Крім того, перспективи щодо подальшої стабілізації української економіки мають високий ступінь невизначеності та підлягають серйозним глобальним ризикам, які пов'язані зі світовою динамікою щодо зменшення цін на ресурси та товари зовнішньої торгівлі, ескалацію конфлікту на Сході України, несистемним реагуванням Уряду України на проведення реформ, що обумовлено нестійким політичним середовищем [20].

На економіку держави вплинуло зниження експорту (його нераціональна структура із сировинною спрямованістю та низькою інноваційною складовою, скорочення експортного потенціалу у зв'язку

з окупацією Донбасу). У 2015 р. основне скорочення зовнішньої торгівлі припало на країни СНД. Експорт зменшився на 51,3%, імпорт – на 57,8%. Передусім, це обумовлено зменшенням обсягів торгівлі з Росією. Експорт товарів до Росії у 2014 р. скоротився на 33,7%. Український експорт 2015 р. знизився втричі. В Росію країна продає менше на 61%. У 2015-2016 рр. згортання українського експорту відбувалося швидкими темпами, що зумовлено обмеженнями, накладеними Росією й Україною на взаємну торгівлю та реалізацією РФ політики імпортозамінних проєктів. Крім того, падіння експорту, викликане зниженням цін на основні статті українського експорту (метали, зерно), імпорту – значно вплинуло на послаблення гривні. Як відомо, вагомий вплив на загальнонаціональну структуру експорту відігравали Донецька та Луганська області, де була розташована переважна кількість експортно-орієнтованих підприємств машинобудування, металургії, хімічної промисловості.

Структура ВВП України за кінцевим використанням на 01.01.18 р. склалось таким чином, що імпорт в останні роки хронічно випереджає експорт, а їх різниця сягає часом 8% ВВП [18].

Крім того, структурні диспропорції розвитку національної економіки обумовлені надзвичайно високою зовнішньоекономічною орієнтацією та критичною залежністю національної економіки від зовнішніх ринків, не конкурентоспроможністю продукції більшості вітчизняних товаровиробників.

Спад промислового виробництва та скорочення ресурсної бази паливно-енергетичного комплексу – позначився на всіх галузях промисловості. За роки незалежності національна промисловість не тільки не була модернізована – вона була фактично знищена, сьогодні «нормально» функціонують лише окремі підприємства добувної, харчової та легкої промисловості, частина яких за своїм технологічним забезпеченням відповідає сучасним вимогам. На розвиток промисловості впливає відсутність чіткої державної політики щодо енергозбереження паливних ресурсів; відсутність дієвого суворого контролю за витратами в енергетичній сфері [19].

Особливої уваги системи державного регулювання потребує втрата інвестиційної привабливості. Дослідження інвестиційного й еконо-

мічного макросередовища України свідчать про високий ризик, за показниками досліджень, інвестиційний клімат країни є незадовільним.

З початку 2014 р. Україна втратила 10,3 млрд. дол. інвестицій, у той час як приплив капіталу становив 1,9 млрд. дол. Базовими факторами згортання інвестиційної активності інвесторів є: воєнна загроза, макроекономічна нестабільність, різка втрата купівельної спроможності населенням.

На економіку України впливає також тінізація економіки. Основними факторами її є: високий рівень безробіття, нерівномірний розподіл доходів населення, відсутність так званого «середнього» класу. На початку 2015 р. в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки.

Її рівень є критично високим і не відповідає середньому рівню тіньової економіки для країн, що розвиваються (32–35% від ВВП). На таку динаміку впливали наступні фактори: панічні настрої, різке зростання збитковості, виникнення псевдо-суверенних утворень в Криму та Донбасі, які посилили контрабандні потоки, відсутність довіри бізнесу до держави, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення.

2.2. Стабілізаційна та структурна політика

Перехідний період майже в усіх країнах починався в тому числі і в нашій державі із системної кризи, проявами якої на макроекономічному рівні були:

- інфляція, що підриває заохочення до виробничої діяльності;
- трансформаційний спад, глибина якого залежить від розміру диспропорцій, що нагромадилися у структурі економіки у ході макроекономічної стабілізації обмежень платоспроможного попиту;
- зниження накопичення й інвестиційної активності, що стають не вигідними за високої інфляції.

Розроблена в Україні стабілізаційна політика спрямована на відновлення та підтримку макроекономічної рівноваги на рівні,

близькому до повного використання факторів виробництва в умовах стабільного рівня цін [21].

Ця політика зазвичай пов'язана із впливом на сукупний попит як більш динамічний компонент макроекономічної рівноваги, регулюючи який, можна досить швидко повернути економіку до повної зайнятості та забезпечити рівновагу, принаймні, у короткостроковому періоді. Такий вплив здійснюється за допомогою інструментів грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики.

Україна, як й інші країни з перехідною економікою, на самому початку перетворень стикається з проблемою регулювання (у деяких країнах – недопущення) високої інфляції. На жаль, в Україні це не сталося. Придушення інфляції, зміцнення грошової одиниці й досягнення стабільності валютного курсу називають макро-економічною, або фінансовою стабілізацією. Її центральний елемент – боротьба з інфляцією. Показником успіху стабілізаційних заходів у цій області вважається зниження щорічного приросту індексу споживчих цін до 30% і нижче. Для проведення ефективної стабілізаційної політики необхідне розуміння специфіки інфляції в перехідний період, що перебуває під впливом, як монетарних, так і немонетарних факторів.

Відповідно до монетарного підходу темпи інфляції прямо пропорційні темпам приросту грошової маси, темпам збільшення швидкості грошового обігу і зворотно пропорційні темпам приросту обсягу продукції реального сектору.

Підвищення темпів приросту грошової маси призводить до відповідного підвищення темпів інфляції, у той час як їхнє зниження викликає зворотний ефект. У якості показника інфляції в країнах з перехідною економікою, як правило, використовується зростання індексу споживчих цін.

Зростання грошової маси впливає на інфляцію через певні тимчасові проміжки – лаги, протягом яких зміни обсягів грошової маси викликають зміни в темпах приросту цін.

Згідно з немонетарним підходом на інфляцію в перехідній економіці впливають численні фактори (структурні, монополістичні, інституціональні), що перебувають за межами сфери грошового обігу.

Структурний фактор, тобто значні диспропорції в розвитку окремих галузей економіки, які швидко не можуть бути усунуті, а тому нестача тих або інших товарів і послуг підштовхує ціни вбік підвищення. Ще одним проявом цього, наприклад, у важкій промисловості, із тривалим виробничим циклом, є інерційність економіки, через що виробництво не здатне швидко реагувати на зміни попиту та обігу грошової маси. Тому навіть жорстка фінансова політика не може в короткий час усунути нерівновагу між попитом та пропозицією.

Монополістичний фактор, що у специфічних умовах України посилюється значною роллю природних монополій (паливно-енергетичний комплекс, транспортний, будівельний).

Інституційний фактор, що зв'язує інфляцію з особливостями правових і організаційних умов функціонування економічних агентів. Дія цього фактора виражається, з одного боку, у збереженні державного субсидування неконкурентоспроможних підприємств і банків, що неминуче веде до зростання інфляції. З іншого боку, інституційний фактор проявляється у відсутності на початку реформ практики банкрутств, що викликає неринкову реакцію підприємств на стискання попиту – неплатежі.

Наявність довгострокових інфляційних факторів немонетарного характеру народжує «фонову» інфляцію, яку не можна усунути шляхом зменшення грошової маси. У певні періоди «фенова» інфляція набуває значної форми неплатежів і боргів держави перед підприємствами та населенням.

Комбінація монетарних факторів інфляції з немонетарними за значної ролі останніх свідчать про те, що політика фінансової стабілізації в перехідний період не може обмежуватися стиском грошової маси та вимагає проведення глибоких структурних та інституціональних реформ.

Головними елементами макроекономічної стабілізації є наступні інструменти:

- скорочення (у найкращому разі ліквідація) дефіциту консолідованого державного бюджету до рівня нижче 5% ВВП;
- проведення твердої грошово-кредитної політики (припинення пільгового кредитування центральним банком дефіциту держбюджету,

установлення відсоткових ставок по кредитах центрального банку комерційним банкам вище рівня інфляції і т. ін.);

- установлення «монетарного (номінального) якоря», під яким розуміються макроекономічні показники, які фіксуються на певному рівні при здійсненні фінансової стабілізації (обмінний курс валюти, номінальна грошова маса, номінальна заробітна плата тощо). Ці показники дозволяють знизити інфляційні очікування бізнесу і домашніх господарств та стримують на певному рівні ціни;

- стримування зростання доходів населення шляхом неповної індексації оплати праці в бюджетній сфері та соціальних трансфертів;

- лібералізація цін з метою знищення надлишкової грошової маси через підвищення загального рівня цін.

Залежно від застосованого набору інструментів можна виділити два основні сценарії макроекономічної стабілізації економіки держави: ортодоксальний і гетеродоксний.

Ортодоксальний сценарій являє собою сукупність макроекономічних заходів, що включає: усунення або зведення до мінімуму дефіциту державного бюджету; жорсткий контроль за обсягом грошової пропозиції та підвищення облікової ставки понад рівень інфляції; впровадження «монетарного якоря».

Гетеродоксний сценарій припускає проведення твердої грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики в комбінації з регулюванням цін і доходів.

На практиці ортодоксальна програма стабілізації доповнюється використанням «якоря» шляхом фіксації рівня номінальної заробітної плати. Важливою умовою реалізації гетеродоксного сценарію є соціальне партнерство між урядом, трудом та капіталом в області контролю над цінами і заробітною платою.

У ході макроекономічної стабілізації відбувається перехід від системи з м'якими бюджетними обмеженнями до системи твердих бюджетних обмежень.

Перехідна економіка індустріального типу, як правило, отримує у спадщину від адміністративно-командної системи більшу або меншу незбалансованість структури економіки. Вона проявляється, по-перше,

у нерівномірності розвитку окремих галузей і, по-друге, у глибоких відмінностях у технічній оснащеності окремих галузей і підприємств.

Нерівномірність у розвитку окремих галузей в усіх країнах із плановою економікою проявлялася, насамперед, у гіпертрофованому розвитку галузей, що виробляють засоби виробництва, а також виробництво продукції військово-промислового комплексу (ВПК). У той самий час зберігалось й навіть підсилювалось відставання галузей, що виробляють споживчі товари, а також інфраструктури (фінансової, інформаційної, соціальної).

Нерівномірність технічного оснащення окремих галузей відображається в комбінації високотехнологічних виробництв (в освоєнні космосу, зв'язку, ВПК) і галузей з перевагою ручної праці й низьким рівнем механізації (виробництво багатьох споживчих товарів, сільське господарство).

Головним завданням сучасної структурної політики є створення умов для стійкого довгострокового економічного зростання випуску продукції, що користується платоспроможним попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках або, що служить національним інтересам.

Структурна політика впливає насамперед на сукупну пропозицію. При цьому розрізняють, як прямий, так і непрямий вплив на економіку.

Прямий вплив може мати форму субсидій, пільгових інвестиційних кредитів з метою створення, підтримки або розвитку окремих підприємств, галузей, а також проведення фундаментальних наукових досліджень.

Непрямий вплив здійснюється, зокрема, шляхом податкових пільг з метою підтримки або збільшення обсягу (випуску) продукції, стимулювання інвестицій.

Важливою задачею структурної політики перехідного періоду, особливо на даному етапі, є державна підтримка вітчизняного виробника, що конкурує з імпортом, а також сприяння держави формуванню конкурентоспроможних галузей і підприємств, що поставляють значну частину своїх товарів і послуг на зовнішній ринок.

Одним із головних напрямів структурної політики в цей період повинно стати формування фінансової системи, яка могла б акумулювати тимчасово вільні кошти населення й спрямовувати їх на

інвестиційні проекти, головним чином у реальний сектор економіки. Рішення цього завдання може здійснюватися як шляхом прямої участі держави в інвестиціях і надання гарантій, так і на основі податкового та грошово-кредитного регулювання з метою зробити найбільш вигідними інвестиції в найбільш ефективні об'єкти реального сектору.

Особливе значення має політика щодо перебудови галузевої структури економіки, хоча така перебудова відбувається стихійно із самого початку ринкових перетворень. Пріоритетними стають галузі, що отримали слабкий розвиток у плановій економіці – виробництво споживчих товарів і надання послуг (фінансових, інформаційних, соціальних).

В Україні за роки реформ у структурі ВВП різко зросла частка послуг, що відбиває швидкий розвиток у цей період торгівлі, банків та інших фінансових інститутів. Одночасно суттєво скоротився обсяг виробництва в галузях, що орієнтувалися на державний попит (ВПК) або бюджетну підтримку (вугільна промисловість, залізничний комплекс, сільське господарство).

Структурні зрушення на макрорівні проявляються не в обмеженні діяльності підприємств, які випускають конкурентоспроможні види продукції, нові вироби, а найчастіше на основі кооперації з іноземними партнерами. В результаті починається поступове пожвавлення виробництва.

У структурі української економіки в перехідний період продовжує зростати частка добувних галузей і виробництва «першого» переділу (металургія, сільське господарство) і зниження частки високотехнологічних виробництв. Подібне зрушення часто називається «обтяженням» економічної структури.

Концепція структурної перебудови в Україні виходить зі збереження різноманітних галузей народногосподарського комплексу. У структурі промисловості виділяються три групи галузей:

- паливно-енергетичний комплекс. Ці галузі зберігають свою конкурентоспроможність і можуть залучати іноземні інвестиції;
- галузі обробної промисловості, здатні поставляти продукцію на експорт (авіакосмічна, енергетичне машинобудування, частково верста-

тобудування). Вони потребують державної підтримки на внутрішньому та зовнішньому ринках;

– галузі обробної промисловості, що можуть бути конкурентоспроможними на внутрішньому ринку (автомобільна, сільськогосподарське машинобудування, харчова промисловість). Розвиток цих галузей прямо залежить від помірковано протекціоністських заходів і стимулювання внутрішнього попиту на їхню продукцію шляхом лізингу й споживчого кредиту.

У перехідній економіці стабілізаційна й структурна політика взаємозалежні й можуть, як підсилювати, так і суттєво послабляти дії один одного. Так, успішна макроекономічна стабілізація приводить до поліпшення інвестиційного клімату, створює умови для припливу капіталів у конкурентоспроможні галузі реального сектору, відкриває шлях до поновлення економічного зростання. Скорочення бюджетного дефіциту веде до зменшення державних запозичень і до збільшення фінансових ресурсів, які могли бути використані як приватні інвестиції.

2.3. Створення основ ринкової економіки. Інституційні перетворення

Під інституційними перетвореннями маємо на увазі зміну формальних і неформальних умов господарської діяльності. Ця система заходів включає, насамперед, розробку та застосування законодавства, що відповідає ринковим умовам господарювання. До інституційних перетворень належить зміна відносин власності (створення приватного сектору), формування нових організацій та установ ринкового типу (комерційних банків, товарних і фондових бірж, інвестиційних фондів та ін.), а також створення нової системи управління народним господарством (шляхом заміни адміністративних важелів економічними, бюджетними й податковими). Інституційні перетворення відображаються, насамперед, у розробці законів, що регулюють діяльність економічних агентів в умовах ринкового господарства. Ринкове законодавство повинне регулювати, принаймні, наступні області:

а) права власності;

- б) договори між економічними агентами, включаючи їх виконання;
- в) порядок початку та закінчення господарської діяльності (процедури відкриття фірм або реєстрації юридичних осіб, злиття, поглинання та банкрутство підприємств);
- г) підтримка конкурентного середовища.

У перехідний період можуть діяти особливі правові норми та засновані до них заходи економічної політики держави (наприклад, приватизація, демонополізація та ін.).

У перехідний період ринкові інститути виникають самотійно, без видимої участі держави, у відповідь на потреби економічних агентів (наприклад, створення товарних бірж в Україні внаслідок стихійної лібералізації господарських зв'язків між підприємствами). Проте можуть виникнути соціально недоцільні інститути (начебто «уповноважених банків», що отримували – у порушення принципів конкуренції – особливі вигоди від ведення операцій з державними фінансами). Тому держава повинна на цьому етапі відігравати активну роль у формуванні ринкових інститутів, зокрема шляхом відбору соціально доцільних.

За 27 років перехідного періоду в економіці України виникли основні інститути ринку: приватна власність; самотійне встановлення господарських зв'язків; конкуренція.

Ринкові інститути перехідного періоду помітно відрізняються від інститутів, які склалися в розвинених країнах ринкової системи. Вони мають наступні характерні риси.

1) інституційна неповнота (інституційні лакуни), тобто відсутність або вкрай слабкий розвиток деяких важливих інститутів ринку. В Україні такою лакуною є відсутність купівлі продажу землі, що не дозволяє використовувати її як заставу та перешкоджає залученню кредитів й інвестицій у сільське господарство.

Іншою інституційною лакуною, характерною для всіх країн з перехідною економікою, є фактична відсутність ринкової селекції (відбору) у формі ліквідації збанкрутілих підприємств. Ця лакуна порушує дію конкурентного механізму й стримує перебудову структури економіки;

2) структурна асиметричність, тобто нерівномірний розвиток різних сегментів ринку. В Україні найбільший розвиток отримав ринок товарів і послуг, тоді як інші сегменти ринку – ринки факторів виробництва (капіталу, праці, землі й інших природних ресурсів) – розвинені значно слабкіше. Так, формуванню ринку капіталу аж до фінансової кризи, перешкоджала майже монопольна роль держави як позичальника. Становлення ринку праці ускладнено внаслідок низької мобільності трудових ресурсів.

Інституційні лакуни та структурна асиметричність породжують неринкові форми поведінки економічних агентів: неплатежі, бартер, слабку адаптацію до коливань попиту.

Висновки

- Україна була у складі другого ешелону країн, що приступили до перебудови соціалістичної економіки в економіку ринкового типу. Незважаючи на це, вона у стислі роки пройшла підготовчу стадію і перший етап приватизації. Проте в подальшому процес української приватизації став гальмуватись, набув ознак деформацій. Причинами цього були, як несприятливі стартові умови та якість виконання завдань приватизації, так і нерозвиненість базових інституційних перетворень, відсутність спеціалістів та методичного забезпечення, необізнаність керівників та населення.

Стартові умови, з яких розпочала країна ринкові реформи, у тому числі приватизацію, були складною комбінацією різних факторів: поряд з базовими економічними на процес приватизації вплинули й політичні, соціальні, ідеологічні, психологічні та інші фактори.

Фактори сприяння приватизації в основному діяли ззовні. Виникла навіть певна синхронність: «тиск зовнішніх факторів – темпи приватизації». Як тільки сила впливу зовнішніх факторів послаблялась, в Україні вповільнювався процес реформування державної власності.

- Перехід до ринку супроводжується лібералізацією економіки – відмовою держави від монополії на ті або інші види господарської діяльності або різким обмеженням його регулюючих функцій. Одночасно відбувається перехід від переважно адміністративних

методів державного регулювання до економічних (через грошово-кредитну й бюджетно-податкову системи).

- При переході від планової до ринкової економіки, як правило, виникає необхідність у макроекономічній (фінансовій) стабілізації. Її головною метою є зупинення (або запобігання) високої інфляції, а також пом'якшення (або недопущення) трансформаційного спаду.

- Склалися два головних підходи до фінансової стабілізації, в основі яких лежать різні поняття про природу інфляції в перехідній економіці. Відповідно до монетарного підходу інфляція цілком залежить від темпів приросту грошової маси. Згідно з немонетарним підходом на інфляцію в перехідній економіці впливають такі фактори, як диспропорції у структурі народного господарства, високий ступінь монополізації економіки і т. ін.

Виділяються два основні сценарії макроекономічної стабілізації: ортодоксальний (скорочення або ліквідація дефіциту держбюджету, твердий контроль над грошовою емісією, установлення «монетарного якоря») й гетеродоксний (ті ж заходи в комбінації з регулюванням цін і доходів).

- Структурна політика у перехідний період спрямована на створення умов для стійкого довгострокового економічного зростання та перебудову галузевої структури народного господарства з метою захисту галузей, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринках або обслуговуючих національні інтереси (виробнича й соціальна інфраструктура, окремі виробництва ВПК).

- Інституційні перетворення включають розробку ринкового законодавства та контролю над його застосуванням; зміна відносин власності, формування нових господарюючих суб'єктів ринкового типу; створення нової системи керування народним господарством.

Терміни, якими необхідно оволодіти

Стабілізаційна політика; макроекономічна (фінансова) стабілізація; монетарний підхід до фінансової стабілізації; немонетарний підхід до фінансової стабілізації; структурна політика; ортодоксальний сценарій макроекономічної стабілізації; гетеродоксний сценарій макроеко-

номічної стабілізації, «Монетарний якір»; інституційні перетворення; інституційні лакуни; структурна асиметричність.

Література

1. Соскін О. І. Глобальна модель політичної та економічної влади: трансформація парадигми / О. І. Соскін, Н. О. Матвійчук-Соскіна // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 9-10(1). – С. 4–9.
2. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / за наук. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика // Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 40 с.
3. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / А. І. Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 187–193.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. – М., 2003. – 142 с.
5. Семиноженко В. Нова стратегічна епоха і гуманітарний вимір національної безпеки / В. Семиноженко // День. – 2001. – № 221.
6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Єрохін С. А. – К.: Світ знань, 2002. – 528 с.
7. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015-2016 рр. та механізми їх мінімізації. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1886/>
8. Tymoshenko O. V. Threats and opportunities of globalization processes towards strengthening the economic security of the country / O. V. Tymoshenko. – Science and Education a New Dimension. Economics. – 2015. – № 1(72). – P. 17–20.
9. Горбулін В. П. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія ; за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.

10. Тимошенко О. В. Система економічної безпеки національної економіки та комплексний механізм її забезпечення / О. В. Тимошенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія «Економіка і менеджмент». – 2016. – № 6.

11. Towards an EU global strategy: background, process, references. Edited by Antonio Missiroli, EU Institute for Security. DOI:10.2815/953786.

12. Приходько В. П. Механізм державного регулювання та управління економічною безпекою / В. П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 15. – С. 6–8.

13. Тимошенко О. В. Методологічні засади рейтингування країн Європейського Союзу за показниками макроекономічної безпеки / О. В. Тимошенко // Проблеми економіки. – 2015. – № 4. – С. 62–72.

14. Тимошенко О. В. Особливості побудови моделей забезпечення економічної безпеки національної економіки / О. В. Тимошенко, В. О. Навродський // Конкурентноспроможність національної економіки: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (Київ, 7-8 квітня 2016 р.). – К., 2016. – С. 58–63.

15. Тимошенко О. В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави / О. В. Тимошенко / Бізнес-інформ. – 2014. – № 6. – С. 32–37.

16. Приватизація, інвестиції та фондовий ринок: правові засади та практика. У 4-х т. ; за ред. С.О. Довгого та В.М. Литвина:

Т. 1: Передприватизаційна підготовка та корпоративне управління у відкритих акціонерних товариствах (На прикладі ВАТ «Укртелеком») / [В.В. Васильєв, Т.І. Горенко, Т.І. Лозова та ін.]; за ред. С.О. Довгого, Т.І. Лозової. – К.: Укртелеком, 2001. – 776 с.

Т. 2: Приватизація відкритих акціонерних товариств (на прикладі ВАТ «Укртелеком») / [С.О. Довгий, Т.І. Лозова, Г.Ю. Олійник та ін.]; за ред. С.О. Довгого, Т.І. Лозової. – К.: Укртелеком, 2001. – 552 с.

Т. 4: Цінні папери та фондовий ринок / [І.В. Гранцев, С.О. Довгий, Т.І. Лозова та ін.]; за ред. С.О. Довгого, Т.І. Лозової. – К.: Укртелеком, 2001. – 728 с.

17. Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше / Колодко Г. В. – М.: Магистр, 2012. – 176 с.

18. Державна служба статистики України / Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm.

19. Міністерство економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/.

20. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія / (передмова акад. НАН України С.І. Пирожкова). – К.: НІПІБ, 2004. – 117 с.

21. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964 – IV (ост. ред. від 01.01.2015 р., підстава 35-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. - Назва з екрана.

22. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – [4-е изд., доп.]. – М.: Азбуковник, 2000. – 940 с.

23. Ячменьова В. М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств : монографія / Ячменьова В. М. – Сімферополь : Доля, 2007. – 38427 с.

24. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / Качинський А. Б. – К.: НІСД, 2001. – 312 с.

25. Fiksel J. Quantitative risk analysis for toxic chemicals in the environment / J. Fiksel. // J of hazard materials. – 1987. – № 2–3. – Р. 227–240.

26. Зеркалов Д. В. Безпека комерційної діяльності: у 2 кн. Книга перша: Захист : довідник / Зеркалов Д. В. – К. : Основа, 2006. – С. 262–406.

27. Тамбовцев В. Л. Объекты безопасности России / В. Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–54.

28. Виступ П. Порошенка на 70-й ювілейній Генеральній асамблеї ООН 27 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org

29. Програма економічний реформ – Офіційне представництво Президента [Електронний ресурс], 2017 – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/kep.program.n.me>.

30. Національні рахунки України за 2012-2016 рр. стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 41 с.

31. Контролінг: підручник [для студентів ВНЗ] / [Т.І. Лозова, Г.Ю. Олійник та ін.]. – Бориспіль, 2011. – 514 с. (Гриф надано МОН М та С України: лист від 14.07.2011 р. №1/11-6062).

Розділ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

*Долайте доброзичливців бар'єр
Хай вітер слави хоругви колише.
Плекайте стежку – слід вона залишить:
Чи храм то буде, чи палац-прем'єр.
Любить життя, яке воно не є.*

Боровко, Микола. Ронделі: поезії [1].

3.1. Трансформація власності у державах світу

Перетворення відносин власності – магістральний напрям економічної трансформації у країнах з перехідною економікою. Воно проходить різними шляхами в трьох групах країн. У першій та другій групах країн (до яких відносяться колишні радянські республіки та соціалістичні країни Східної Європи, що раніше входили в Раду Економічної Взаємодопомоги), що здійснюють більш-менш швидкий перехід від планової економіки до ринкової економіки та політичної демократії, головним напрямом яких була і є приватизація державної власності.

Розрізняють малу та велику приватизацію. Відмінності полягають у тому, що в першому випадку створюються індивідуальні приватні підприємства, дрібні кооперативи або невеликі господарські товариства та товариства з обмеженою відповідальністю, у другому – акціонерні товариства, акції яких найчастіше працюють на фондовій біржі.

В країнах третьої групи (КНР і В'єтнам), що спланували курс на тривалий, поступовий перехід до ринкового господарства через «соціалістичне змішане господарство» при збереженні політичної диктатури комуністичної партії, перетворення відносин власності йде головним чином по шляху створення приватного сектору при активному залученні іноземного капіталу, без приватизації державної власності. При цьому державні підприємства широко використовують ринкові методи господарювання.

У структурі власності до цієї групи країн можна віднести й колишні республіки СФРЮ, де після реформ, проведених президентом

I. Броз Тіто (1958-1965 рр.), склалась специфічна форма ринкового господарства на базі групової власності виробничих колективів (формально вона називається «суспільною»). Вона не може бути приватизована на основі рішень держави, тому що не належить їй. Підприємств, які необхідно приватизувати (державних підприємств) тут порівняно небагато. У цілому економічна трансформація цих країн рухається у напрямку ринкового господарства західного типу з іманентним йому набором форм власності.

По шляху приватизації різні країни з перехідною економікою пройшли неоднакові відрізки часу. Про це свідчить частка недержавного сектору (табл. 3.1), тобто приватних підприємств і підприємств зі змішаною власністю, у ВВП, % (дані за 2016 р.):

Таблиця 3.1 – Частка недержавного сектору у ВВП (%) в країнах світу

Країни	Частка недержавного сектору у ВВП (%)	Країни	Частка недержавного сектору у ВВП (%)
Азербайджан	45	Польща	75
Албанія	81	Росія	60
Вірменія	62	Румунія	80
Білорусія	25	Словаччина	70
Болгарія	65	Словенія	65
Угорщина	75	Таджикистан	32
Грузія	65	Узбекистан	55
Казахстан	55	Україна	60
Киргизія	60	Хорватія	50
Латвія	80	Чехія	80
Литва	65	Естонія	70
Молдавія	55		

У всіх зазначених країнах після 2017 р. ця частка трохи підвищилася.

Такий розкид показників пояснюється відмінностями соціально-економічних і політичних структур. При цьому ті країни, які далі просунулися по шляху демократії, добилися й більшого прогресу в приватизації.

В ході приватизації в усіх країнах з перехідною економікою виявилися приблизно однакові найважливіші тенденції, проблеми й суперечності. Серед них можна виділити наступні:

1. Приватизація в першу чергу охопила промисловість і сферу послуг, торгівлю й громадське харчування. При цьому використовувалися схожі методи приватизації. Дрібні підприємства переходили в приватні руки шляхом їхнього продажу на аукціонах або за конкурсом. **В Україні – за рахунок сертифікатної маси.** Великі підприємства передавалися приватизаційним відомствам, які здійснювали їхнє роздержавлення шляхом акціонування. Акції таких підприємств частково (але не в усіх країнах) передавалися колективам підприємств, а частина, що залишилася, купувалась частками (юридичними й фізичними особами) на аукціонах або за конкурсом. Разом з тим у конкретних формах і методах приватизації було й багато відмінностей.

2. У більшості країн першої й другої групи нові правлячі еліти на початку 90-х рр., на старті ринкової трансформації, вважали, що шляхом швидкої ліквідації держвласності та передачі в приватні руки можна швидко розв'язати найважливіші економічні та соціальні проблеми. Проте до середини 90-х рр. стало очевидним, що такий підхід був помилковим. Усі ці країни виявилися у стані кризи. Дотепер тільки Польщі й Словенії вдалося досягти та перевершити рівень виробництва і значне зростання ВВП 1989 р., а Чехія, Словаччина та Угорщина лише наблизилися до цього рівня, який був до реформування власності.

Внаслідок таких обставин в усіх зазначених країнах стали вважати, що подальша приватизація повинна бути проведена поетапно, протягом 5–10 років і більше. При цьому повинні бути вирішені ті проблеми, які не вдалося розв'язати на початковому етапі приватизації і які обумовили її неефективність: залучення «ефективних інвесторів» і реальне нагромадження капіталу, корінне поліпшення знань менеджменту, формування конкурентного середовища й сприятливих для приватних фірм загальних умов господарювання.

3. Практично всі країни вважали, що до приватизації можна швидко залучити більші обсяги іноземного капіталу у формі прямих інвестицій. Саме іноземному капіталу приділялася роль «мотора» приватизації. Проте і ці розрахунки зазнали поразки. Тому до середини 90-х рр. більшість країн перейшла до розробки стратегічних довгочасних програм з залучення іноземних прямих інвестицій.

4. Мала приватизація виявилася в інституційному й організаційному аспектах не складною проблемою й пройшла в більшості країн досить швидко. Мабуть єдиною проблемою, яка її значно ускладняла, була **реституція, тобто повернення господарських об'єктів особам, які ними володіли раніше** (до соціалістичної революції), або їх спадкоємцям. Але на «щастя» для України й інших країн – членів СНД вони не були серйозно обтяжені цією проблемою, тому що Жовтнева революція, що експропріювала приватну власність, відбулася ще в 1917 р. В інших же країнах ця проблема стояла досить гостро й породила складні суспільні колізії. Так, у сільському господарстві Болгарії багаторічне «перетягування канату» між окремими селянами за повернення їм тільки їх колишніх (а не інших, рівноцінних) ділянок завдало важкого удару по аграрному виробництву – найважливішому сектору національної економіки цієї країни. Напроти, у тих країнах, наприклад, в Угорщині, де влада дотримувалися принципу пріоритету рівноцінної компенсації перед власною реституцією, ця проблема була вирішена більш-менш безболісно.

5. Набагато більш складною й повільною, як і слід було сподіватися, в усіх країнах стала велика приватизація, яка усе ще далека від завершення. Вона виявилася поєднаною з цілою низкою складних проблем. Так, у жодній країні не вдалося гармонійно погодити економічну раціональність і ефективність приватизації з її соціальною справедливістю. У цьому зв'язку найбільш показове порівняння приватизації в Чехії й Польщі [2].

Найбільш слушним і зваженим у соціальному відношенні, безумовно, виявився чеський шлях купонної приватизації, який почали застосовувати з 1991 р. (після поділу колишньої ЧСФР з 1 січня 1993 р., на Чеську й Словацьку Республіки), який послідовно втілювався у життя тільки в Чехії.

Усі повнолітні громадяни ЧСФР отримали імені купонні книжки, що не підлягали вільній купівлі-продажу. Їхні власники мали можливість стати (як правило, через спеціально створені інвестиційні фонди) власниками солідних пакетів акцій вартістю (при вдалому використанні книжок) до 70000 крон. Купонна приватизація забез-

печила досить широке «розсіювання» власності серед різних верств населення, сформувала значний середній клас як соціальну опору процесів ринкової трансформації та дозволила уникнути криміналізації великої приватизації.

Разом з тим, безкоштовний характер розподілу купонних книжок привів до того, що в Чехії та Словаччині приватизація не супроводжувалася реальним нагромадженням капіталу. У результаті цього, більшість великих приватизованих підприємств потребували, з переходом на рейки ринкової економіки, термінової допомоги у саніруванні та модернізації, тому що вони були без достатніх коштів (у збитковому стані). Багато в чому, внаслідок цих обставин, після досягнення позитивних макроекономічних результатів Чехією в 1994-1996 рр. її економічне становище не покращилось.

З погляду економічної ефективності приватизації найбільш вдалим виявився досвід Польщі. Призначались для великої приватизації 8000 підприємств. Спочатку були передані на оплатній основі в приватні руки (у значній частині – іноземним інвесторам) тільки 1150 об'єктів. Інші 5000 були перетворені в підприємства, які належать приватизаційному відомству. Ці підприємства повинні були провести приватизацію самостійно, тобто без фінансової допомоги держави. Кредити для цього вони могли отримати тільки на звичайній комерційній, поворотній, платній основі. Підприємства, досягнувши рентабельності, тим самим готували себе до наступної приватизації вже на вигідній для держави та виробничих колективів основі. Інші 1850 об'єктів, найбільш слабких у фінансово-економічному відношенні і тому безперспективних, були відразу ж закриті.

Продаж акцій зазначених 5000 підприємств проходив поетапно із серпня 1995 р. (спочатку 413 із них) через спеціально створені національні інвестиційні фонди. Громадяни Польщі мали можливість придбати акції або за гроші, або за (з листопада 1995 р.) приватизаційні сертифікати, які, як російські ваучери, підлягали вільній купівлі-продажу. Право на придбання сертифікатів у філіях державної ощадної каси за адміністративне мито в 20 злотих (близько 3 дол.) отримали 27 млн. поляків у віці від – 18 років. Сертифікати вимінювались на акції протягом року після їхнього придбання. Процес приватизації

зазначених підприємств шляхом продажу їх акцій за гроші або сертифікати завершений.

Польська приватизація виявилася досить тяжкою для населення через різке зростання безробіття внаслідок зменшення персоналу підприємств та набагато менш привабливою з погляду соціальної справедливості, ніж чеська. У той самий час вона супроводжувалася реальним нагромадженням капіталу і багато в чому сприяла тому, що Польща вийшла з економічної трансформаційної кризи [3].

До завершення ринкової трансформації частка державного сектору у виробництві ВВП об'єктивно повинна залишатися в країнах з перехідною економікою вище, ніж у розвинених країнах. Тільки після того, як приватний капітал завершить стадію свого первісного нагромадження і зміцніє настільки, що зможе забезпечувати ефективне господарювання великих підприємств і фірм, він зможе поетапно замінити державний капітал у виробництві товарів і послуг [4]. Такий прогноз підтверджується також історичним досвідом розвинених країн у ті періоди, коли приватний капітал з різних причин був тимчасово слабким (наприклад, у Західній Європі й Японії в перші роки після Другої світової війни внаслідок військових руйнувань та інших пов'язаних з війною причин) і на певний термін заміщався державним. Як бачимо, раніше інших наблизили свою структуру власності до розвинених країн ті 10 з розглянутих країн, які офіційно визнані Європейським союзом як повноправні члени ЄС.

3.2. Особливості структурних перетворень власності в Україні

Акціонерні товариства отримали швидкий розвиток в Україні після реалізації стратегічного курсу на ринкову трансформацію економіки, її інтеграцію у світову господарську систему [5]. В Україні нараховується близько 34 тис. акціонерних товариств. У 2016 р. на них було зайнято близько 80% усіх працюючих у промисловості, і ними вироблялося понад 75% продукції [6].

У розвинених країнах акціонерні товариства називаються корпораціями (від латинського *corporatio* – об'єднання). Цей термін (*corporation*) у перекладі з англійської мови означає групу осіб, яким

законодавство дозволяє діяти як єдиній персоні. Відповідно до американського юридичного трактування, **відомого ще з XIX століття**: «Корпорація – це штучне створення, невидиме, невловиме й існуюче тільки законодавчо. Будучи простим породженням закону, вона має тільки ту власність, яка декларована» [10, т. 1, с. 105].

Власність представлена частками в капіталі. Корпорація має три відмінні характеристики: 1) відділення власності від управління й обмежена відповідальність, тобто відповідальність власників обмежена її ресурсами, на відміну від товариств чи індивідуальних підприємств, де зберігається необмежена відповідальність власників; 2) здатність укладати контракти і володіти власністю; 3) передане право власності, що забезпечує існування корпорації за межами терміну життя її власників. Акціонери обирають корпоративних директорів, що, у свою чергу, визначають її політику.

Слід підкреслити, що в міру збільшення кількості учасників, які поєднують свої капітали, ступінь впливу їх на діяльність великої корпорації знижується, а процес прийняття господарських рішень стає подібним до демократичного механізму в політиці. Цей механізм припускає, що кожен дієздатний громадянин отримує можливість особистого впливу на суспільні справи за допомогою процедур голосування.

Розвиток зазначеного процесу і залучення в акціонерні підприємства мільйонів вкладників означає, що корпорації отримують окремі риси квазіпублічних організацій. В Україні – це АТ «Укртелеком», в реєстрі якого нараховується понад 120000 акціонерів [10, т. 4, с. 45-48]. Ці організації виходять за межі чисто конкурентної економіки: у них виробництво й інвестиції вже не підпорядковуються диктату ринкових цін, а діяльність здійснюється на основі планомірного розвитку [10, с. 70; 8, с. 18].

Ця тенденція, відзначена у класичній роботі А. Берлі і Г. Минза «The Modern Corporation and Private Property» (1933 р.) [13], пізніше знайшла розвиток у роботах Р. Лернера, Л. Гітмана, Дж. Гелбрейта і деяких інших зарубіжних дослідників [12]. Зокрема, як підкреслює Дж. Гелбрейт, сучасні корпорації, володіючи величезними розмірами і накопиченим капіталом, прагнуть уже не стільки до ризикованої

максимізації прибутку, скільки до забезпечення визначеного мінімального (хоча і не обов'язково низького) рівня доходів, здатного заспокоїти власників і кредиторів, а також до надійного, передбачуваного і стійкого зростання шляхом здійснення контролю за навколишнім господарським середовищем [12].

Поняття «корпорація» означає форму організації великомасштабного виробництва промислової продукції та послуг. Найбільш загальне «універсальне» визначення міститься в термінологічному словнику Д. Розенберга, де **«корпорація – це організація, що поставила перед собою певні цілі, діє на суспільне благо, має певні права, є юридичною особою, діє на постійній основі і несе обмежену відповідальність»**. Відповідно до іншого настільки ж загального трактування цього поняття, корпорація – це об'єднання фізичних і юридичних осіб та капіталів для здійснення соціально корисної діяльності. Становлення й розвиток індустріального сектору історично був і залишається нерозривно пов'язаним з функціонуванням виробничих конгломератів в окремій галузі чи сфері. Необхідно мати на увазі, що корпорація була і є за своєю суттю об'єднанням вільних господарюючих суб'єктів для досягнення економічних цілей, яке мало вплив на створення якісно відмінних її типів. Ця відмінність стає особливо виразною, коли розглядати питання: чи створюються вони власне корпоративною логікою боротьби за ринки, чи обумовлюються зовнішніми обставинами або визначаються власниками корпорації.

Класична корпоративна структура припускає чітке розмежування власності та управління, протиставляючи найманих працівників власникам компанії. Проте не слід вважати, що класична індустріальна корпорація протягом багатьох десятиліть являла собою щось застигле. Навпаки, з розвитком суспільного виробництва і переходом до інших ціннісних установок вона змінювала звичні форми й удосконалювала свою внутрішню структуру.

Роздержавлення власності є одним з найважливіших важелів реалізації структурних перетворень в економіці України. При цьому, приватизація, на думку деяких авторів, відноситься до «найбільш радикальних методів структурної політики держави». Необхідність

перетворень власності в постсоціалістичних країнах була обґрунтована ще наприкінці 80-х, першій половині 90-х років минулого століття.

Роздержавлення є багатоплановим за своїми складовими процесом змін у відношенні між державою та іншими суб'єктами господарювання. При цьому, вектор даного процесу визначається зниженням ролі держави в управлінні економікою до посилення самостійної ролі суб'єктів господарювання.

Приватизацію слід розглядати як один зі способів роздержавлення. Дійсно, з одного боку, для реалізації процесу приватизації в постсоціалістичних країнах необхідно проведення комплексу заходів роздержавлення, таких як корпоратизація для великих майнових комплексів, лібералізація відносин між державою і суб'єктами господарювання, особливо на монополізованому ринку з невеликою часткою приватного капіталу яким є ринок телекомунікацій.

З іншого боку, приватизація може бути самостійним процесом з метою підвищення ефективності нерентабельних сфер економіки, які держава не може підтримувати фінансово, незважаючи на велику суспільну значимість. При цьому, рівень роздержавлення в даному секторі економіки може відповідати середньому для країни. Такі процеси характерні для розвинених країн, проте в останні роки вони характерні і для постсоціалістичних країн.

Таким чином, якщо розглядати поняття «роздержавлення» і «приватизація» з позицій економічних інтересів, то процес роздержавлення, оптимізує взаємовідносини на рівні суспільних інтересів в особі держави, з одного боку, і, з іншого – інтересів інших учасників. У процесі приватизації упорядковуються відносини між державою і вузьким колом колективних і особистих інтересів.

Більшість, як зарубіжних, так і вітчизняних авторів помилково зв'язують зміну відносин власності зі зростанням ефективності господарювання. При цьому вважають, що рано чи пізно у об'єкта приватизації з'явиться ефективний власник через ланцюжок продаж. Проте досвід «сертифікатної» приватизації дав зовсім протилежний результат – багато приватизованих підприємств знизили ділову активність чи того гірше – припинили своє існування. Так, з 6 тис. приватизованих підприємств лише 10% зробили спробу продажу

(перепродажу) своїх акцій у системі біржової і позабіржової торгівлі. На наш погляд, зміна форми власності не вирішує проблеми ефективності господарювання.

Процеси приватизації в Україні можна розділити на три періоди, пов'язані зі зміною форм власності:

- 1992-1994 р. – приватизація державних підприємств у більшості випадків здійснювалася неконкурентними засобами шляхом оренди чи викупу трудовим колективом;

- 1995-1998 р. – період масової приватизації, що здійснювалася переважно за приватизаційні майнові сертифікати і була спрямована на залучення більшості населення до створення акціонерних товариств (в більшості закритих);

- з 1999 року – почалась грошова приватизація, створення акціонерних товариств, активізувалися механізми перерозподілу власності на акціонерний капітал з подальшою його реструктуризацією. Зміна пріоритетів на останньому етапі змушує по-новому відноситися до основних категоріальних понять і концептуальних проблем процесу змін форм власності.

В літературі, офіційних документах та на практиці корпоратизація розглядається як «форма роздержавлення, перетворення державної власності в інші форми власності». Незважаючи на взаємозалежні фактори створення акціонерних товариств, вони, як процеси, можуть протікати з різною інтенсивністю, у різний час і з різними цілями.

За своєю суттю ефективність цих процесів багато в чому залежить від ступеня узгодженості цілей, інтересів та дій учасників, які охоплюють не тільки зміну форм, але і перерозподіл прав власності. На відміну від роздержавлення приватизація передбачає зміну суб'єкта власності. Задачі і цілі процесу корпоратизації в цілому є загальні: зміна відносин і прав власності; збереження ефективності використання приватизованих активів; залучення зовнішніх інвесторів тощо. Однак концептуальні власники, тобто ті, що володіють контрольним пакетом акцій корпорації, можуть відіграти вирішальну роль у виборі напрямів розвитку господарської системи. Роздержавлення є одним із етапів корпоратизації. Нами зроблена спроба систематизувати методи протікання приватизаційних процесів (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Методи й особливості приватизації підприємств [14]

Класифікаційна група	Підприємства та організації, включені в групу	Методи приватизації згідно з державною програмою приватизації	Особливості приватизації
1	2	3	4
А	Цілісні майнові комплекси (ЦМК) державних, орендних підприємств та структурні підрозділи, виділені у самостійні підприємства, в тому числі в процесі реструктуризації із середньосписковою чисельністю працюючих до 100 чол. включно чи більше 100 чол., вартість основних фондів яких недостатня для формування статутних капіталів акціонерних товариств (далі АТ)	Продаж здійснюється згідно з Законом України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (мала приватизація)	Цілісні майнові комплекси (далі ЦМК)
В	ЦМК підприємств зі середньосписковою чисельністю працюючих понад 100 чол. та вартістю основних капіталів, яка достатня для формування статутних капіталів АТ; акції АТ, випуск яких зареєстровано, або продаж акцій яких розпочалась до початку дії «Програми приватизації 2000–2002 рр.» (крім підприємств групи «Г»); акції АТ, утворені на базі підприємств агропромислового комплексу, у випадку, коли вартість основних капіталів достатня для формування статутного капіталу АТ	100% продаж акцій на організаційно оформлених ринках цінних паперів	ЦМК
Г	ЦМК підприємств або пакети акцій АТ, які на момент прийняття рішення про приватизацію займають монопольне положення на загальнодержавному ринку відповідних товарів та послуг або мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави	Закріплення у державній власності пакета акцій в розмірі 25 чи 50% статутного капіталу АТ + 1 акція Конкурсний продаж пакетів акцій АТ	Покупцем контрольного пакета акцій є промисловий інвестор
Д	Об'єкти незавершеного будівництва, законсервовані об'єкти	Продаж на аукціоні; на конкурс; під розбір; одному покупцю	Немає

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4
Е	Акції (частки), які належать державі у статутних капіталах господарських товариств (в тому числі підприємств з іноземними інвестиціями), які знаходяться на території України або за кордоном	Продаж цінних паперів, часток, іншого майна здійснюється з урахуванням установчих документів і у порядку, який визначається ФДМУ за згодою з Антимонопольним комітетом України і НКЦПФР	Немає
Ж	Незалежно від вартості: об'єкти охорони здоров'я, освіти, культури, мистецтва, фізичної культури і спорту, телебачення і радіомовлення, видавничої справи, а також об'єкти санаторно-курортних закладів, профілакторії, будинки і табори відпочинку (за винятком об'єктів санаторно-курортних закладів і будинків відпочинку, які знаходяться на самостійних балансах), в тому числі об'єкти соціально-побутового призначення, які знаходяться на балансі підприємств, у разі їх не включення у склад майна, які передаються в комунальну власність або приватизуються, крім об'єктів, які не підлягають приватизації згідно зі статтею 5 Закону України «Про приватизацію державного майна»	Продаж майна здійснюється у порядку, який визначається ФДМУ	Немає

Звичайно, не всі варіанти приватизації принесли значні результати, але, без сумніву, було визначене головне завдання – залучення ефективного власника із сучасним менеджментом і ринковими альтернативами розвитку того чи іншого підприємства. Незважаючи на те, що частка державних підприємств до сьогодні становить понад 30%, вони мають низьку прибутковість. Приватизовані та недержавні підприємства більш ефективні. Завдяки цьому десятки тисяч підприємств створили критичну масу приватних суб'єктів господарювання.

У цілому приватизованими підприємствами за 2016 р. отримано 79,6% від загальної суми чистого прибутку, отриманого всіма підприємствами України, ними вироблено продукції, що склало 58,3% від загального об'єму виробництва. На роздержавлених підприємствах у 2016 р. було зайнято 3,3 млн. працівників, що становило 24,1% працюючих по найму на підприємствах, в установах і організаціях (крім тих, що віднесені до малих) [15].

Одним із позитивних наслідків приватизації є підвищення рівня самостійності підприємств у вирішенні виробничих і соціальних питань. Незважаючи на те, що мала і масова приватизація вже закінчилась, залишилися неприватизованими великі стратегічні об'єкти, природні монополії і великі промислові об'єкти. Вплив цих підприємств на економіку України досить великий і їхня приватизація повинна бути максимально ефективна.

В умовах реформування української економіки на початковому етапі була проведена корпоратизація підприємств, яка мала вирішальне значення. Але треба мати на увазі, що сама корпоратизація підприємств обов'язково є початком приватизації.

Підтвердженням такого висновку можуть служити випадки, коли власники капіталів створюють організацію без залучення державного майна. Особливо це стосується створення малих підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю та інших. Крім того, в постприватизаційному періоді великі господарські системи можуть трансформуватися в нові корпоративні структури, де власники капіталів практично втратили зобов'язання до державних майнових прав.

Слід підкреслити, що з юридичних позицій для отримання підприємством статусу корпорації достатньо внесків декількох засновників на досить незначну суму. Наприклад, в Україні – це 1250 мінімальних зарплат, виходячи зі ставок, що діють на момент створення акціонерного товариства. Проте з позицій економічної сутності, такий суб'єкт ще не може вважатися справжньою корпорацією.

Фактично корпорація виникає тоді, коли поступове нарощування економічного потенціалу підприємства доводить її до такої величини, що дозволяє скористатися ефектом синергії і реалізувати капіта-

лотворчу функцію. При визначенні ролі корпорації у поєднанні капіталів акцент повинен бути зроблений на оцінці можливостей генерувати капітал з погляду організаційних форм використання факторів виробництва. Особливості організаційно-правового механізму корпорацій дозволяють практично безмежно концентрувати капітал, що створює передумови додаткового використання факторів виробництва, які раніше не могли бути задіяними. Важливою перевагою корпорацій є здатність акумулювати ресурси. При цьому слід зазначити ту обставину, що корпорації є не просто інструментом інтеграції індивідуальних активів, але фактично створюють новий, додатковий капітал для суспільства. У цьому виявляється ефект синергії, коли потенціал системи виявляється вище просто суми потенціалів складових її елементів. Це, з одного боку, забезпечує нарощування загальної кількості доступних для продуктивного споживання ресурсів, а, з іншого – надаються можливості використання найбільш ефективних комбінацій ресурсів, що вимагають застосування на підприємствах більш продуктивної техніки і технології.

Необхідно відзначити, що корпорації здобувають свою капіталотворчу якість не тільки шляхом створення зручного інструменту для акумуляції ресурсів вкладників-співвласників, але і за рахунок розширення можливостей залучення зовнішніх позикових джерел фінансування бізнесу у формі банківських кредитів, додаткового випуску акцій.

Крім того, виникнення промислових акціонерних підприємств створює новий об'єкт позичкового капіталу, що є важливою передумовою розвитку великих банківських структур, оскільки кредитні організації, навіть володіючи достатніми ресурсами, не можуть самотійно організувати реалізацію великих інвестиційних проектів.

Найважливішим структуроутворюючим елементом ринкової економіки є підприємство, яке відіграє особливу роль у життєдіяльності сучасного суспільства та від успішного функціонування якого значною мірою залежить рівень економічного зростання країни. Дослідження показали, що у процесі економічних реформ фундаментальна та багатогранна роль підприємства не була врахована повною мірою, що

поставило багато підприємств в період ринкових перетворень у важке економічне становище. Тому, на даний, час актуальним є пошук шляхів стабільного та ефективного розвитку підприємства, підвищення кваліфікації спеціалістів, навчання кадрів, навчання менеджерів усіх рівнів.

Одним із найважливіших напрямів подальшого розвитку підприємства була корпоратизація, в результаті якої були створенні акціонерні товариства-корпорації.

Корпоратизація, як економічна категорія та процес на практиці, з'явилась разом із трансформацією економіки держави на етапі становлення ринкових відносин. Цей процес містить у собі широкий спектр різноманітних перетворень (безліч структурних змін) на макро- та мікроекономічному рівні, потребує серйозної підготовки економічної, технологічної та правової.

Корпоратизація, на нашу думку, на макрорівні – це політика уряду щодо трансформації структури всієї економіки держави та механізмів управління нею. На мікрорівні – це процес трансформації господарюючого суб'єкта шляхом його акціонування з метою підвищення його ефективності, залучення інвестицій, виконання юридичних та соціальних зобов'язань.

Як показали дослідження питома вага корпорацій у загальному числі організацій різних форм підприємництва складає близько 10%, саме вони забезпечують понад 70% обсягів продаж і до 70% усіх отримуваних доходів.

Компанії, в яких є корпоративні стандарти управління, які дотримуються цих стандартів корпоративного управління, як правило, мають більш широкий доступ до капіталу по відношенню до корпорацій, що корпоративними стандартами керуються неналежним чином, та мають фінансові труднощі. Ринки цінних паперів, де діють жорсткі вимоги до системи корпоративного управління, здатні знижувати інвестиційні ризики. Як правило, такі ринки приваблюють більше інвесторів, готових надати капітал за розумною ціною, та виявляються більш ефективними завдяки тому, що поєднують власників капіталів та підприємців, потребуючих зовнішніх фінансових ресурсів.

3.3. Корпоративне управління в аспекті моделей ринкової економіки

Ключовим фактором підвищення економічної ефективності корпорацій є корпоративне управління. Корпоративне управління враховує досвід декількох століть. Так, наприклад, в шекспірівському «Венеціанському купці» ми бачимо турботу торговця, який доручає своє майно – кораблі та товари – іншим особам (тобто віддає власність від контролю за нею). А повноцінна теорія корпоративного управління стала формуватися лише в 80-ті роки минулого століття. Аналізуючи еволюцію розвитку корпоративного управління, особливості сучасної епохи і двох попередніх, вчені дійшли висновку, що у ХІХ ст. двигуном економічного розвитку було підприємництво, у ХХ ст. – менеджмент, а у ХХІ ст. – корпоративне управління (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Еволюція розвитку корпоративного управління

Роки	Коротка історична довідка з питань корпоративного управління	Держава
1	2	3
1553	Створена перша акціонерна компанія (АК) – Московська, англійська компанія, якою випущені акції	Росія Англія
1600	Створена англійська торгова ост-індійська компанія, яка з 1612 р. стала постійно діючою АК з обмеженою відповідальністю. Крім зборів власників в ній було створено збори директорів (у складі 24 членів) та 10 комітетів. Директор мав право бути власником пакета акцій на суму не менше 2 тис. ф. ст.	Англія
1599-1602	Створена торгова Англійська Ост-Індійська акціонерна компанія, а в 1602 р. – голландська, в яких вперше власність була відділена від контролю, створено збори директорів (у складі 17 членів), які представляли акціонерів у регіональних палатах компанії пропорційно до їх часток у капіталі	Англія Голландія
1767	Створена «Нижегородская компания» з вільним продажем акцій	Росія
1776	А. Сміт у книзі «Исследование о природе и причинах богатства народов» попереджає про слабкі механізми контролю за діяльністю менеджерів	Англія
1799	Успішно діюча за зразком західних компаній Російсько-Американська акціонерна компанія	Росія

Продовження табл. 3.3

1	2	3
1844	Прийнято Закон про акціонерні компанії	Англія
1855	Прийнято Закон про обмежену відповідальність	Англія
1931	А. Берлі та Г. Мінз публікують «Современная корпорация и частная собственность»	США
1933	Закон про торгівлю цінними паперами (далі ЦП) – перший закон, який регулює функціонування ринку цінних паперів та запроваджує вперше вимоги до реєстраційних даних	США
1934	Законодавчо встановлюються правові функції комісії з ЦП та бірж	США
1968	Європейське економічне співробітництво приймає директиву про корпоративне законодавство для європейських компаній	ЄЕС Європа
1986	Прийнято Закон про фінансові послуги, який регулює діяльність фондових бірж	США
1987	Комісія Тредуея подає доповідь про злочинні дії при наданні фінансової звітності, підтверджує роль і статус комітетів з аудиту та розробляє концепцію внутрішнього контролю (модель COSO комітету спонсорських організацій комісії Тредуея), опубліковану в 1992 році	США
1990-1991	Крах великих компаній, злочини з пенсійними фондами довели необхідність покращання практики корпоративного управління (далі КУ) з метою захисту інвесторів	Англія
1992	Комітет Кедбюрі публікує перший кодекс КУ	Англія
1993	Компанії, акції яких зареєстровано на Лондонській фондовій біржі, зобов'язані надати інформацію, яку вимагає Кодекс Кедбюрі (за принципом «подчиняйся или объясни»)	Англія
1994-2000	Публікація доповідей: Кінга Руттемана, Тернбулла – про внутрішній контроль та фінансову звітність; Грінтюрі; В'єно; Петерса – про винагороду членів ради директорів; Хемпеля – про фундаментальні принципи корпоративного управління й об'єднаного кодексу; Публікація першого міжнародного еталона КУ – «Принципи КУ ОЕСР»	Англія Франція Нідерланди
2001	Публікація першої в Україні монографії: Приватизація, інвестиції та фондовий ринок: правові засади та практика, за заг. ред. проф. Довгого С.О., проф. Литвина В.М., у 4-х т.:	Україна

Продовження табл. 3.3

1	2	3
	Том 1: Передприватизаційна підготовка та корпоративне управління у відкритих акціонерних товариствах (на прикладі ВАТ «Укртелеком»), науковий редактор тому 1 – Лозова Т.І., д.е.н., проф. Том 2: Приватизація відкритих акціонерних товариств (на прикладі ВАТ «Укртелеком»), науковий редактор тому 2 – Лозова Т.І., д.е.н., проф. Том 3: Інвестиційна діяльність в Україні, науковий редактор тому 3 – Довгий С.А., д.е.н., проф. Том 4: Цінні папери та фондовий ринок, науковий редактор тому 4 – Лозова Т.І., д.е.н., проф.	
2002-2016	Публікація: германського кодексу корпоративного управління – кодексу Кромме; Російського Кодексу корпоративної поведінки; доповідей Бутона та Уінтера про реформи Європейського корпоративного законодавства; Хагса – про роль невиконавчих директорів; Сміта – про комітети з аудиту. Прийняття закону Сарбенса-Окслі (до прийняття цього закону призвели корпоративні скандали компанії Enron та ін.) Введено в дію нову редакцію кодексу КУ	ФРН Росія США Франція, Євросоюз Україна
2008	Прийнято закон «Про акціонерні товариства»	Україна
2018	Нова законодавча база з приватизації	Україна

Зараз у розвинених країнах уже чітко визначені основи системи відносин між головними діючими особами корпоративного «спектаклю» (акціонерами, менеджерами, директорами, кредиторами, співробітниками, постачальниками, покупцями, державними чиновниками, жителями місцевих громад, членами громадських організацій і рухів). Така система створюється для вирішення трьох основних задач корпорації: забезпечення її максимальної ефективності, залучення інвестицій, виконання юридичних і соціальних зобов'язань.

Корпоративний менеджмент (corporate management) і корпоративне управління (corporate governance) – не те саме. Перший термін має на увазі діяльність професійних фахівців у ході проведення ділових операцій. Іншими словами, менеджмент зосереджений на механізмах ведення бізнесу. Друге поняття набагато ширше: воно означає взаємодію безлічі осіб та

організацій, що мають відношення до самих різних аспектів функціонування фірми.

Корпоративне управління знаходиться на більш високому рівні керівництва компанією ніж менеджмент. Переплетення функцій корпоративного управління і менеджменту має місце тільки при розробці стратегії розвитку компанії.

Швидкий розвиток фінансових ринків на початку XX ст. змінив характер діяльності значної кількості компаній. Власність компаній стала більш роздрібною, в них частка значних акціонерів становила 10%. До цього часу практично сформувався клас професіональних менеджерів до яких перейшло управління корпораціями. Професійні менеджери конкурували один з одним за право управляти корпораціями на основі свого досвіду, знань і здібностей, а не на основі розміру вкладу в капітал корпорації. На базі цих перетворень сформувався один із основних принципів корпоративного управління – розділення права власності і контролю.

Акціонери є власниками капіталу корпорації, але права контролю й управління капіталом належать менеджерам, які є найманими агентами, підзвітними акціонерам. Ці принципи дозволяють застосовувати підприємницький підхід, властивий професіональному менеджменту, і спосіб фінансування бізнесу із різних джерел. Менеджери володіли необхідними для цього професійними навичками, знаннями, здатні приймати і реалізовувати рішення для найкращого використання капіталу. Вони виконують підприємницьку функцію. Власники не завжди мають необхідні професійні навички, не вміють ефективно використовувати капітал при власному керівництві. Вони виконують лише функцію постачальника капіталу і мають право розраховувати на відповідну їх вкладу частку прибутку від діяльності корпорації.

На початку 1930 років А. Берлі і Г. Мінс на основі проведеного аналізу 200 крупних корпорацій дійшли висновку, що практично власність контролюється менеджментом, а не власниками. При цьому автори зробили висновок, що інтерес контролю над корпорацією радикально відрізняється від інтересу володіння її власністю, тобто інтереси власників капіталу і агентів, які управляють цим капіталом, не збігаються. Принцип розділення прав власності і контролю створює

проблему, за якою інтереси власників і найнятих ними менеджерів не збігаються, в економічній літературі визначено як агентська проблема.

Р. Коуз у 1937 р. розробив контрактну теорію фірми, прямо пов'язану з рішенням агентської проблеми. Між акціонерами, як постачальниками капіталу і менеджерами, які управляють цим капіталом, необхідно укласти контракт, в якому визначити всі права й умови взаємовідношення сторін. Проблема полягає в тому, що в контракті неможливо передбачити усі ситуації, що виникають у процесі ведення бізнесу. Тому сторони діють відповідно принципу остаточного контролю, за яким менеджмент має право приймати рішення самостійно в тих випадках, які не обумовлені контрактом. Приймаючи принцип остаточного контролю, акціонери фактично погоджуються з тим, що вони несуть додаткові витрати через незбіг інтересів. Агентські витрати – це розмір тих втрат для інвестора, що пов'язані з розділом прав власності і контролю.

П. Друкер сформулював сутність даної проблеми у 1942 р. Влада менеджменту, з його точки зору, – незаконна влада. У своїй основі вона не має будь-якого фундаментального принципу, рівного принципу права власності. Це не нападки на менеджмент. Менеджмент продемонстрував свою ефективність і здатність розвивати компанію та управляти капіталом. Влада їм належить тому, що акціонери забули про свої права й обов'язки. Корпоративне управління, за Друкером, спрямоване на створення таких моделей управління корпораціями, в яких акціонери дійсно мають можливість реалізувати свої права і обов'язки. Таким чином, модель корпоративного управління повинна бути побудована таким чином, щоб мінімізувати агентські витрати. Реалізація цих цілей пов'язана з механізмами контролю над діяльністю менеджменту – внутрішніми і зовнішніми. До внутрішніх механізмів контролю належить – рада директорів, яка обирається акціонерами. У свою чергу, вона назначає виконавчий менеджмент корпорації, їй підпорядкований. Рада директорів – це своєрідний посередник між менеджментом і акціонерами корпорації, регулюючий їх відносини.

Зовнішній механізм контролю – це державне регулювання, що пов'язане з законодавчими аспектами функціонування корпорацій, і процедури банкрутства. Тут встановлюються також стандарти діяль-

ності корпорації: система бухгалтерського обліку, принципи аудиту, податковий облік, ринок корпоративних цінних паперів. Зовнішні механізми контролю реалізуються в чітких формах на ринку корпоративного контролю, який відображає процес переміщення прав власності і контролю над корпорацією від однієї групи акціонерів і менеджменту до іншої. Фондовий ринок відображає переміщення прав власності. При визначенні концентрації власності виникає можливість отримання контролю над корпорацією. В даному випадку власник може змінити менеджмент і провести реструктуризацію компанії з метою збільшення її вартості. Така операція має сенс, якщо капітал компанії недооцінений фондовим ринком, що може бути пов'язане з неефективним менеджментом компанії. Товарні ринки в умовах конкуренції чинять дисциплінуючі дії на менеджмент. Значну роль при цьому відіграють відносини корпорації з постачальниками і споживачами, а також ринкові інститути: пенсійні фонди, страхові компанії, консалтингові і дослідні організації, торгово-промислові палати. Дуже важливу роль в діловій культурі тієї чи іншої держави відіграє і корпоративна поведінка в практичній діяльності підприємства, включаючи ділову етику. Загальна картина, в рамках якої формуються різні конкретні моделі корпоративного управління показана на рис. 3.1.

Таким чином ключовим фактором підвищення економічної ефективності корпорації є корпоративне управління. Слід зазначити, що часто під корпоративним управлінням розуміють загальний менеджмент, іноді вважають, що це система органів управління або сукупність організаційно правових норм. Усі визначення мають право на існування, але складність проблеми та виконані авторами монографії дослідження дозволяють визначити сутність корпоративного управління.

На нашу думку, корпоративне управління слід визначити як:

по-перше – це процес, відповідно до якого корпорація представляє і обслуговує інтереси інвесторів, який регламентує баланс між економічними та соціальними цілями, між індивідуальними і державними інтересами;

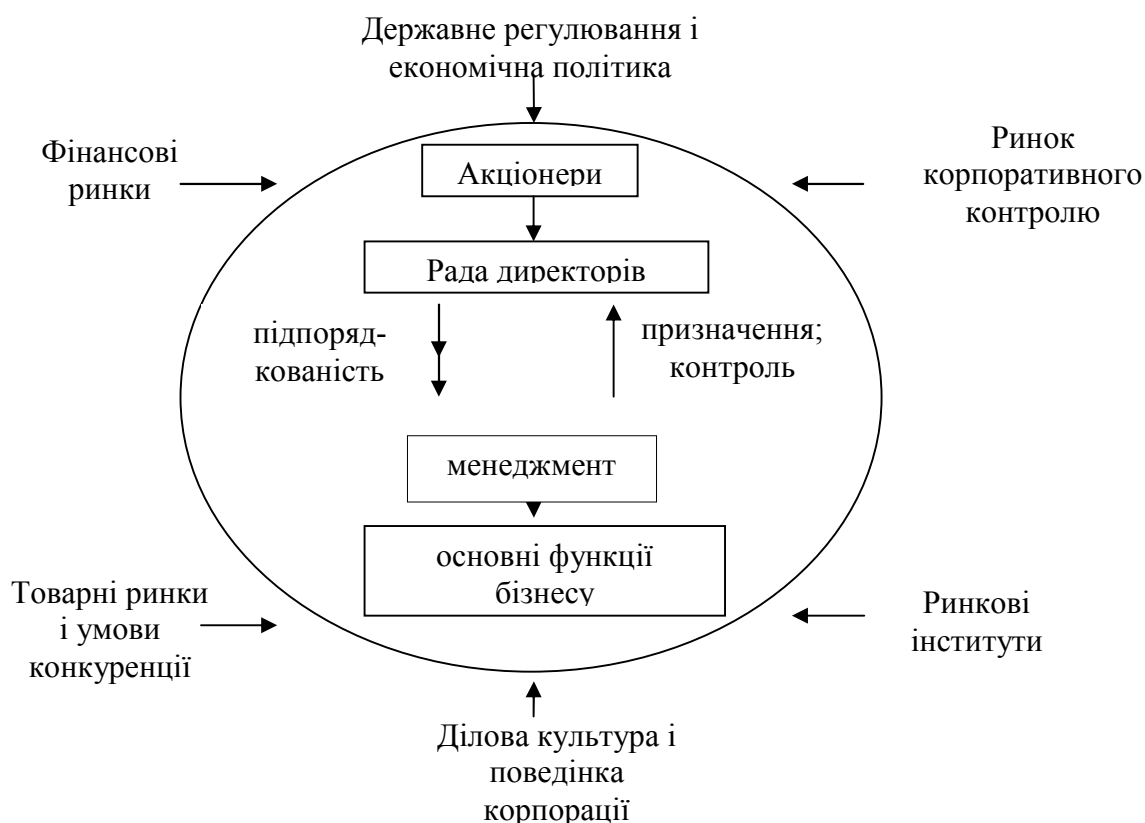

Рисунок 3.1 – Загальні принципи моделі корпоративного управління [21]

по-друге – це механізм за допомогою якого формулюються цілі компанії, визначаються засоби їх досягнення й контроль над її діяльністю;

по-третьє – це система відносин між інвесторами – власниками компанії, його менеджерами, керівництвом, наглядовою радою та іншими зацікавленими особами.

У квітні 1999 р. у спеціальному документі Організацією економічного співробітництва і розвитку (вона поєднує 29 країн з розвинутою ринковою економікою) було сформульовано наступне визначення корпоративного управління: **«Корпоративне управління відноситься до внутрішніх засобів забезпечення діяльності корпорації і контролю над ним. Одним із ключових моментів для підвищення економічної ефективності є корпоративне управління, що включає комплекс відносин між керівництвом (менеджментом, адміністрацією) компаній, її радою директорів (наглядовою радою), акціонерами й іншими зацікавленими особами (стейкхолдерами)».**

Як вже сказано, корпоративне управління визначає механізми, за допомогою яких формуються цілі компанії, визначаються засоби їх досягнення і контролю над їх діяльністю. До такого механізму належать п'ять головних принципів належного корпоративного управління:

1. Система корпоративного управління повинна захистити права власників акцій – інвесторів – акціонерів.

2. Система корпоративного управління повинна забезпечити рівне відношення до всіх власників акцій, включаючи дрібних та іноземних акціонерів – рівне відношення до акціонерів.

3. Система корпоративного управління повинна визнавати установлені законом права зацікавлених осіб і заохочувати активне співробітництво між компанією й усіма зацікавленими особами з метою збільшення суспільного багатства, створення нових робочих місць і досягнення фінансової стійкості корпоративного сектору – роль зацікавлених осіб в управлінні корпорацією.

4. Система корпоративного управління повинна забезпечувати своєчасне розкриття інформації про всі суттєві аспекти функціонування корпорації, включаючи відомості про фінансове положення, результати діяльності, склад власників і структуру управління – розкриття інформації і прозорість.

5. Рада директорів забезпечує стратегічне управління бізнесом, ефективний контроль за роботою менеджерів і зобов'язана звітувати перед акціонерами і компанією в цілому.

Зовсім коротко базові поняття корпоративного управління можна сформовані у такий спосіб: справедливість (принципи 1 і 2), відповідальність (принцип 3), прозорість (принцип 4) і підзвітність (принцип 5).

У розвинених країнах використовуються дві основні моделі корпоративного управління. Англо-американська (ринкова) діє у Великобританії, США, а також у Австралії, Індії, Ірландії, Новій Зеландії, Канаді, ПАР. Німецька модель (модель контролю) характерна для самої Німеччини, деяких інших країн континентальної Європи, а також для Японії (іноді японську модель відокремлюють як самостійну).

Англо-американська модель діє там, де сформувалася розподілена структура акціонерного капіталу, тобто переважає безліч дрібних акціонерів. Ця модель має на увазі існування єдиного корпоративного «штабу» – ради директорів, що здійснює як наглядові, так і виконавчі функції. Належна реалізація обох функцій забезпечується за рахунок формування цього органу з невиконавчих, у тому числі і незалежних директорів («контролерів»), і виконавчих директорів («управління»). В англо-американській моделі правління, як самостійний орган, не створюється, воно фактично «вбудоване» у раду директорів. Українська модель корпоративного управління знаходиться в процесі постійної доробки системи і в ній виявляються особливості обох розглянутих вище зразків.

Базовими принципами англо-американської моделі є:

1. Розподіл майна і обов'язків корпорації, з одного боку, та власників корпорації – з іншого. Це дозволяє знизити ризики ведення бізнесу та створити більш глибокі умови для залучення додаткового капіталу.

2. Розподіл прав власності і контролю над корпорацією.

3. Поведінка компанії, орієнтованої на максимізацію доходів акціонерів, дуже важлива умова для підвищення добробуту товариства.

4. Максимізація ринкової вартості акцій компанії – достатня умова максимізації багатства акціонерів. Ринок цінних паперів – це механізм, що дозволяє об'єктивно установити реальну вартість компанії та, отже, вимірювати добробут акціонерів.

5. Всі акціонери мають рівні права. Розміри часток, якими володіють різні акціонери мають можливість впливати на прийняття рішень. Права акціонерів захищені законодавством. До прав акціонерів відноситься: право голосу при вирішенні ключових проблем, таких як злиття, ліквідація компанії та інші.

Основними механізмами реалізації цих принципів в англо-американській моделі є рада директорів, ринок цінних паперів та ринок корпоративного контролю.

Реальна практика використання англо-американської моделі корпоративного управління дуже різноманітна і не повною мірою використовується. У 80% усіх компаній США генеральні директори

суміщають обов'язки голови ради, а 63% усіх членів рад директорів одночасно є генеральними директорами їх власних корпорацій. Це викликає критику реформаторських сил.

Німецька модель розвивається на базі концентрованої структури акціонерного капіталу, іншими словами, коли існують декілька великих акціонерів. У цьому випадку система управління компанією є дворівневою і містить у собі, по-перше, наглядову раду (яка включає у себе представників акціонерів і співробітників корпорації; звичайно інтереси персоналу представляють профспілки) і, по друге, виконавчий орган (правління), членами якого є менеджери. Особливість такої системи – чіткий поділ функцій нагляду (відданих наглядовій раді) і виконання (делегованих правлінню). Основні елементи німецької моделі:

- дворівнева структура ради директорів;
- представництво зацікавлених осіб;
- універсальні банки;
- перехресне володіння акціями.

Центральною ланкою німецької моделі є принцип соціальної взаємодії, спрямований на досягнення балансу інтересів акціонерів, трудового колективу і ділових партнерів. Глобалізація та умови конкуренції на світових ринках змушують компанії залучати капітал світового фінансового ринку для фінансування зростання компаній. Орієнтація на внутрішній баланс інтересів в корпоративному управлінні вступає в протиріччя з інтересами іноземних інвесторів.

Процес формування системи корпоративного управління в розвинених державах показано на рис. 3.2, де відображені внутрішні та зовнішні фактори, що визначають поведінку фірми та ефективність її функціонування. Ефективне управління компаніями робить значний внесок у національну економіку та розвиток суспільства в цілому. Вони більш стійкі з фінансової точки зору, забезпечують створення більшої вартості для акціонерів, працівників, общин і держав у цілому. Цим вони відрізняються від неефективного управління компаніями.

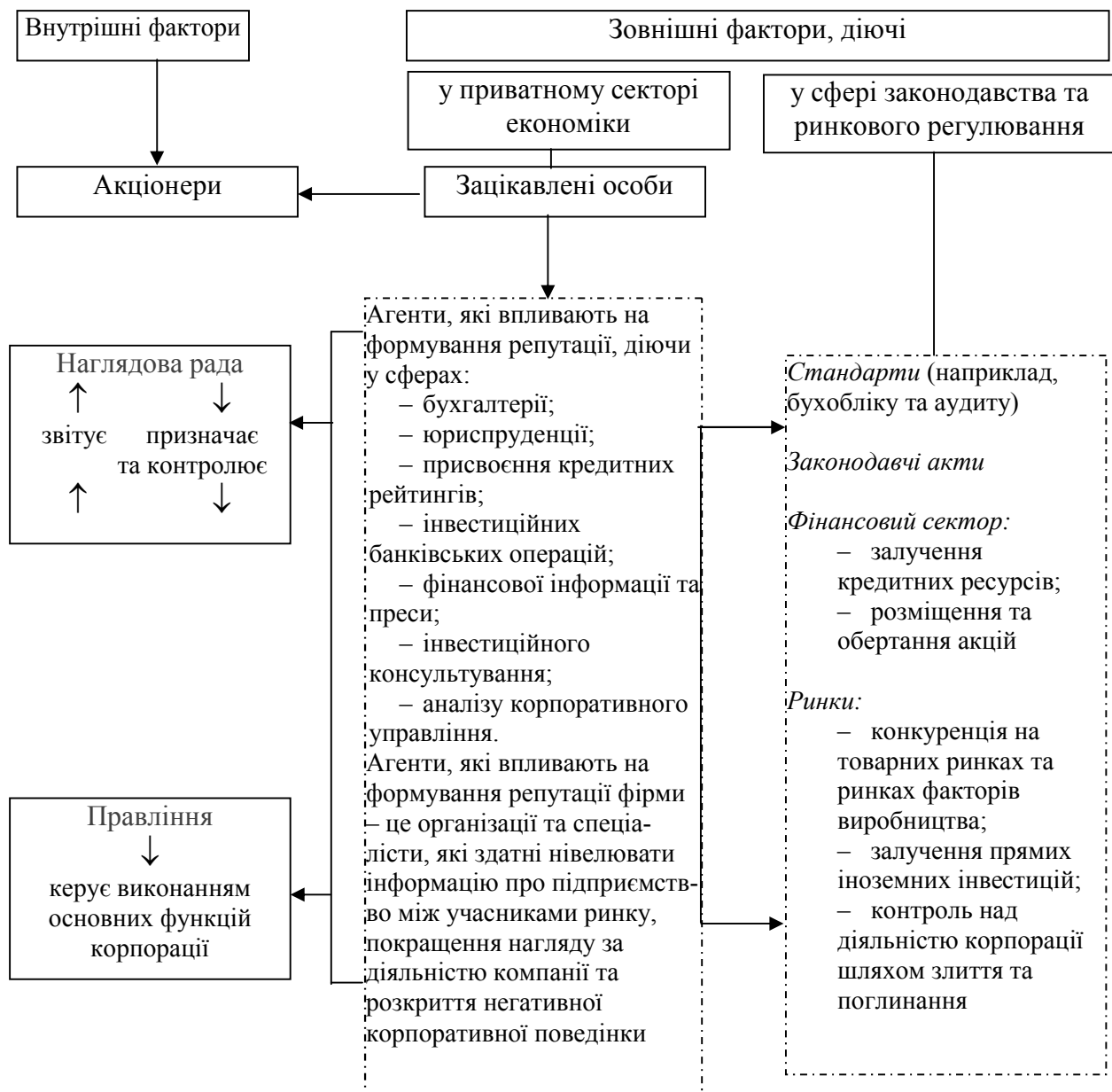

Рисунок 3.2 – Формування системи корпоративного управління під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів [21]

Японська модель корпоративного управління об'єднала основні принципи англо-американської та німецької моделей. Для японської моделі корпоративного управління характерні три аспекти:

- система головних банків;
- мережева організація зовнішніх взаємодій компаній;
- система довічного найму персоналу.

Банки відіграють важливу роль в японському бізнесі, кожне підприємство намагається установити тісні взаємовідносини з одним із них. Такий банк називається головним банком компанії, виконуючий

різні функції (кредитора, крупного інвестора, фінансового й інвестиційного політика та інші). Формально органи корпоративного управління в Японії не відрізняються від англо-американської моделі, неформальні ж сторони практики їхньої діяльності суттєво відрізняються. Значну роль відіграють різні неформальні об'єднання – союзи, клуби, профспілкові асоціації. Вони відіграють важливу роль у підтримці верхнього рівня взаємодіючих між собою компаній. До мережевої організації зовнішньої взаємодії компанії відноситься: наявність мережевих елементів – рад, асоціацій, клубів; пересування менеджерів всередині групи; виборче втручання, торгівля всередині групи.

Активні процеси дій всередині групи протікають на рівні середньої управлінської ланки, а також технічних спеціалістів. Ключовим елементом японської моделі корпоративного управління є система довічного найму персоналу. Звісно вона не охоплює весь ринок праці. Частка тих, хто все своє трудове життя зв'язує з однією компанією становить приблизно 50%. В аспекті корпоративного управління це має відношення до ділової культури, відношення до компанії як до сім'ї.

За останні 30 років у структурі японського акціонерного капіталу відбувається постійне падіння частки індивідуальних інвесторів. Так, за 1970-2014 рр. вона знизилась на 20 пунктів. Це підтверджує, що в рамках японської моделі корпоративного управління доходності інвестицій не приділяється належної уваги. Основні цілі японської корпорації пов'язані зі зростанням ринкової частки, що в кінцевому результаті створює високу конкурентну економіку. Тому одна з ключових задач японської системи корпоративного управління – це пошук шляхів підвищення доходності інвестицій. Зростання частки зарубіжних інвестицій у структурі акціонерного капіталу Японії відображає процес активізації японських компаній на світовому ринку та впровадження мережевих взаємозв'язків за кордони держави.

За останні роки з'явилася так звана підприємницька модель. Ця модель здійснюється в умовах корпоративного середовища, якому притаманні високий ступінь роздробленості акціонерної власності, висока емісійна активність, розвинений ринок прямих інвестицій, наявність великих і активних інституціональних інвесторів. У цій моделі використовуються різні способи мотивації членів ради

директорів і менеджерів, які спонукають їх діяти в інтересах акціонерів. В цій моделі, в реальних умовах, принцип розподілення прав власності та контролю не визнаються. Формально внутрішні механізми корпоративного управління підприємницької моделі створені правильно, але вони не працюють ефективно через те, що зовнішні механізми корпоративного управління не дисциплінують поведінку акціонерів, менеджерів, трудовий колектив, не стимулюють зростання акціонерного капіталу.

На рис. 3.3–3.5 показані моделі корпоративного управління (англо-американська, німецька, японська, українська). Моделі корпоративного управління можна розглядати в різних аспектах (ділова культура, способи фінансування та ін.). Основні характеристики діючих чотирьох моделей корпоративного управління моделі надані в табл. 3.4.

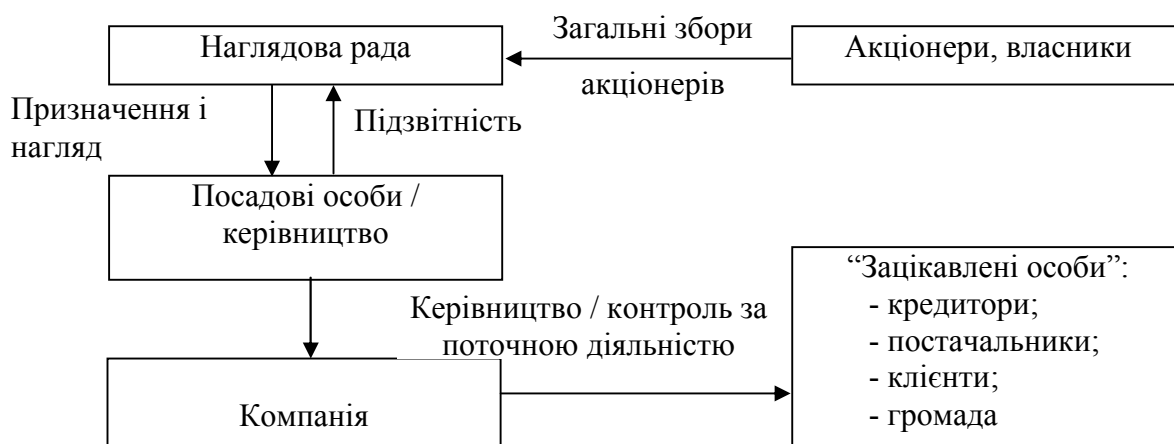

Рисунок 3.3 – Англо-американська модель корпоративного управління [21, с. 28]

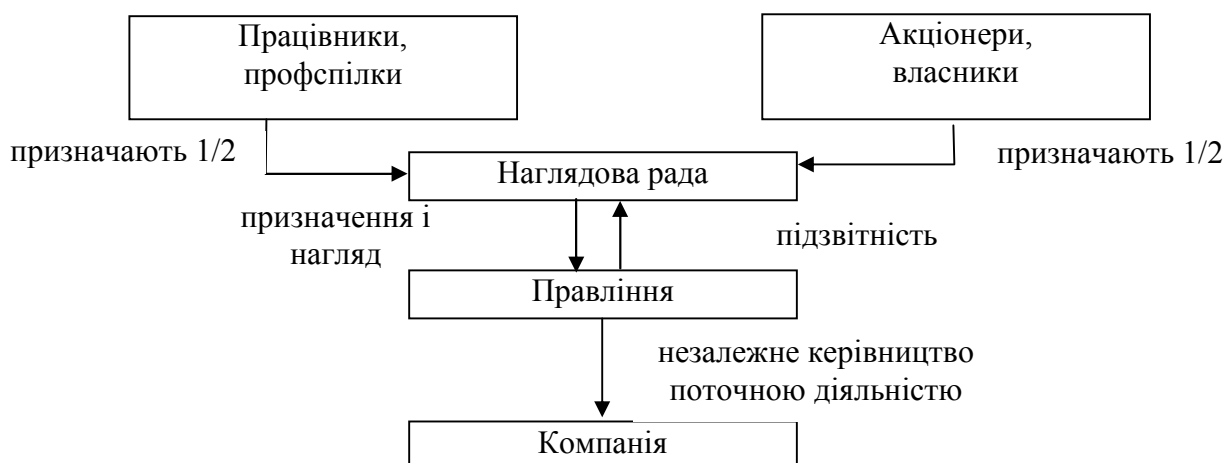

Рисунок 3.4 – Німецька модель корпоративного управління [21, с. 28]

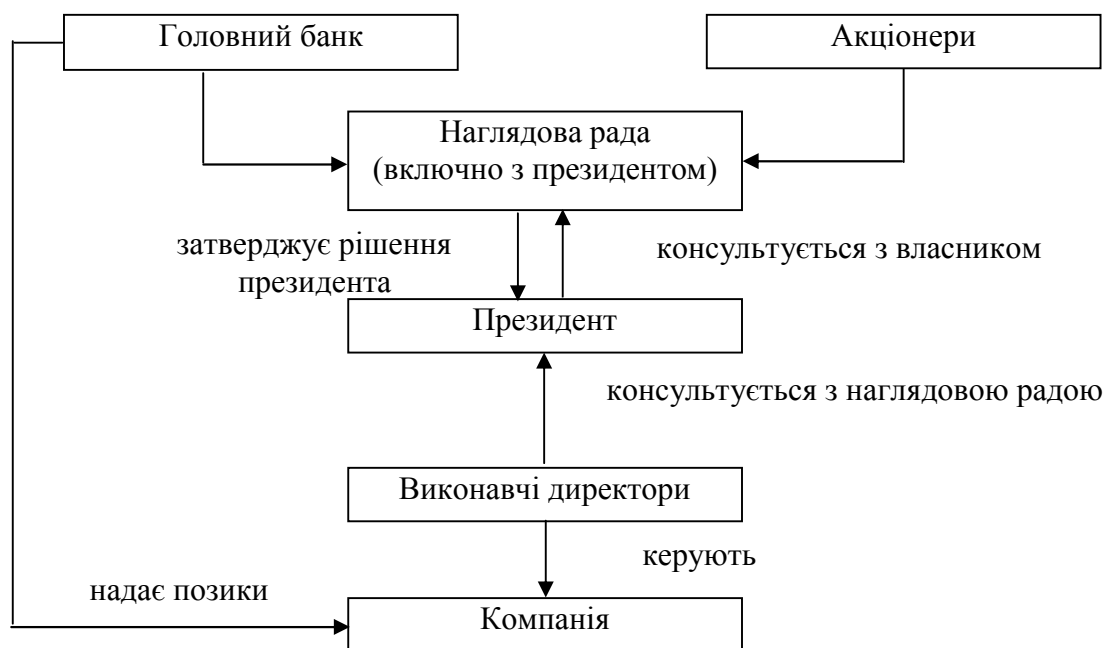

Рисунок 3.5 – Японська модель корпоративного управління [21, с. 29]

Таблиця 3.4 – Характеристики моделей корпоративного управління [21, с. 27]

Складові	Англо-американська	Німецька	Японська	Підприємницька	Українська
1	2	3	4	5	6
Система соціальних цінностей	Індивідуалізм, свобода вибору	Соціальна взаємодія і згода	Взаємодія та довіра	Свобода вибору	Свобода вибору
Роль трудових колективів	пасивна	активна	активна причетність	екстремальне реагування	пасивна
Основний спосіб фінансування	фондовий ринок	банки	банки	банки	банки
Горизонт інвестування	короткий	довгий	довгий	короткий	короткий
Вартість капіталу	висока	середня	низька	середня	середня
Ринок капіталу	високоліквідний	ліквідний	відносно-ліквідний	неліквідний	неліквідний

Продовження табл. 3.4

1	2	3	4	5	6
Основна економічна одиниця	компанія	холдинг	фінансово-промислова група	підприємство	акціонерна компанія – корпорація
Оплата менеджменту	висока	середня	низька	середня	середня
Структура акціонерного капіталу	дисперсна	істотно-сконцентрований	сконцентрований	розшарований	істотно-сконцентрований
Інформаційна асиметрія	менеджмент	менеджмент «домашній банк»	головний банк	підприємницьке ядро	менеджмент
Тип інновацій	радикальний	складний	інкрементальний	-	радикальний

В Україні затверджена модель корпоративного управління та розроблений кодекс корпоративного управління, в якому знайшли відображення сучасна англо-американська та німецька моделі. Основні складові української моделі, які вимальовуються із досвіду ринкових перетворень, показано на рис. 3.6.

Проведені дослідження еволюції розвитку корпоративного управління показують, що у розвинених країнах в основному використовуються: ринкова – англо-американська та модель-контролю – німецька. Більшість економістів вважають, що ринкова модель є більш перспективною.

Сучасна модель корпоративного управління України враховує особливості економічного розвитку держави, регіону або окремої компанії й адаптована до ринку, який розвивається.

Для оператора телекомунікацій була розроблена і впроваджена модель корпоративного управління, що враховує вище означені вимоги в діапазоні діючих правових, економічних та політичних умов (рис. 3.7) [10].

– *Дворівнева система управління.*

Подібна до німецької моделі

Наглядова рада обирається власниками-акціонерами

Законодавство чітко визначає повноваження наглядової ради і правління

Наглядова рада недостатньо активна

Правління «контролює» роботу компанії

Правління несе основну юридичну відповідальність за результати фінансово-господарської діяльності товариства

– *Концентрація власності*

Основні акціонери – держава, банки, керівництво, працівники

– *Брак прозорості*

Члени наглядової ради й акціонери отримують мало достовірної і суттєвої інформації

– *Головне джерело фінансування – банки*

Рисунок 3.6 – Модель корпоративного управління України [10]

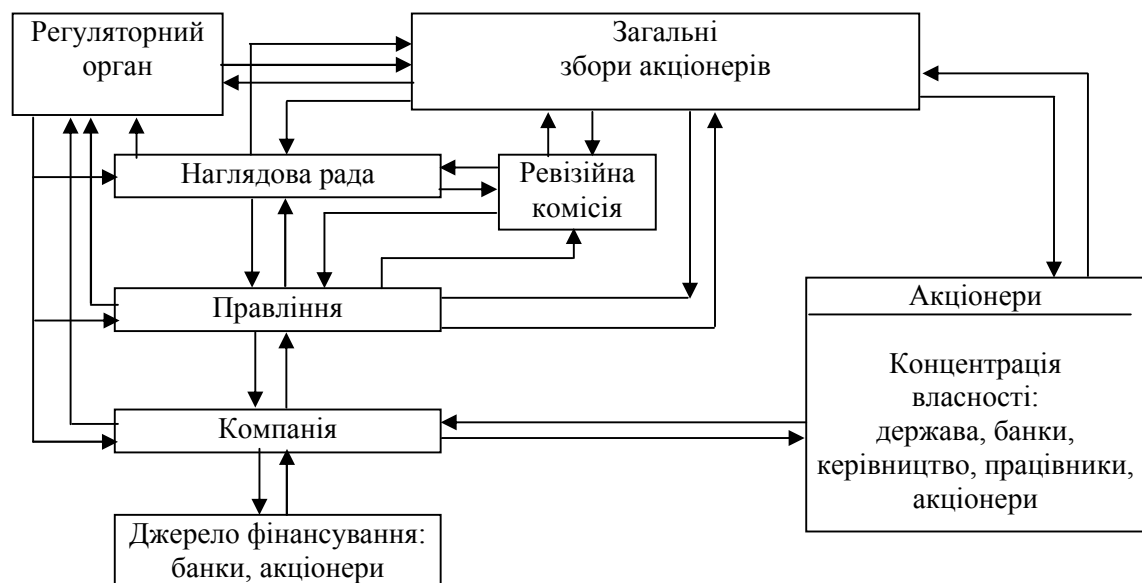

Рисунок 3.7 – Модель корпоративного управління великого підприємства, оператора телекомунікацій [21, с. 30]

Така модель була затверджена загальними зборами акціонерів Укртелекому і працює вже понад 17 років.

Таким чином, корпоративне управління для підприємств України можна сформулювати як вибраний компанією спосіб самоврядування, що забезпечує справедливе і рівноправне розподілення результатів діяльності між усіма акціонерами, а також іншими «фінансово зацікавленими особами», тобто кредиторами.

Поняття корпоративне управління – це комплекс правил і стимулів, завдяки яким акціонери проводять контроль над керівництвом компанії та впливають на менеджмент з метою максимізації прибутку та вартості компанії. Результативне корпоративне управління є важливим елементом ринкової економіки. Акціонери та інші фінансово зацікавлені особи повинні мати доступ до необхідної інформації та можливість контролювати керівництво компанії в частині використання її активів [21].

Рівень корпоративного управління вимірюється його рейтингом, який на міжнародному рівні установила компанія «Стандарт енд Пурс» і показує як практика корпоративного управління даної компанії відповідає кодексам і принципам кращих зразків практики в даній області. Компанія ще в 1998 р. розробила методологію аналізу та рейтингу стандартів корпоративного управління, згідно з якою рейтинг корпоративного управління (далі – РКУ) вимірюється від РКУ-10 (найвищий бал) до РКУ-1 (нижчий бал). Крім того, балами за шкалою від 10 (вищий) до 1 (нижчий) доводиться оцінювати наступні чотири компоненти, які в комплексі дають підсумковий РКУ: 1) структура власності (прозорість структури власності; концентрація власності та її вплив на роботу компанії); 2) відносини з фінансово зацікавленими особами (регулярність проведення зборів акціонерів, можливість брати в них участь й отримувати необхідну інформацію; процедура голосування і регламент ведення зборів акціонерів; права власності – реєстрація, передача); 3) фінансова прозорість інформації; своєчасність та доступність інформації, що розкривається; статус аудиторської фірми; 4) структура та методи роботи ради директорів і керівництва компанії (структура і склад ради директорів; роль і ефективність ради директорів; роль і незалежність зовнішніх директорів; політика в області нагородження, оцінки результатів роботи, посадові переміщення директорів і менеджерів).

3.4. Корпоратизація підприємств

Корпоратизація – це спосіб перетворення державних підприємств у відкриті акціонерні товариства, у яких не менше 75% акцій належать державі. Нормативними актам при проведенні корпоратизації не передбачено проведення економічного аналізу підприємств, їх реструктуризацію та реорганізацію, а також їх підготовку до процесу корпоратизації.

При корпоратизації змінюється організаційно-правова форма підприємства, воно стає акціонерним товариством, засновником якого з боку держави є орган, уповноважений управляти державним майном (центральні органи державної виконавчої влади, інші підвідомчі Кабінету Міністрів України органи, обласні державні адміністрації та Фонд державного майна України (далі – ФДМУ). На керівників цих органів покладено відповідальність за проведення корпоратизації підприємств.

Органи уповноважені управляти державним майном (далі Засновник), разом з Міністерством статистики України подають у місячний термін Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції України (далі Мінекономіки) перелік підприємств, що підлягають корпоратизації та графіки її проведення, яке затверджує їх у двотижневий термін.

Необхідно звернути увагу на те, що процес корпоратизації був чітко регламентований діючим законодавством за часом, за комплексом робіт та складається з етапів показаних на рис. 3.8.

З нашої точки зору, до процесу корпоратизації необхідно провести серйозну передкорпоратизаційну підготовку, яка не регламентована в часі і дозволяє врахувати специфіку кожного підприємства та не допускати помилок підприємств, які пройшли етап корпоратизації без підготовки. Дослідження показують, що понад 60% підприємств після недбало проведеної корпоратизації стають банкрутами, а підприємства, які провели передкорпоратизаційну підготовку мають прибуток і успішно працюють. Саме це дозволяє рекомендувати проведення передкорпоратизаційної підготовки для підприємств.

№ етапу	Основні виконавці	Зміст робіт по корпоратизації	Результати виконаних робіт
1	Центральний орган виконавчої влади	Розробка схеми структурної перебудови управління в галузі (підгалузі)	Схема структурної перебудови управління в галузі (підгалузі, на підприємстві); Перелік груп і підприємств, що входять до їх складу, на базі яких передбачається створення холдингових компаній; Перелік підприємств, їх структурних підрозділів, які корпоратизуються одночасно або як окремі об'єкти;
2	Орган, уповноважений управляти майном державного підприємства	Подання на затвердження графіка корпоратизації	Затверджений графік корпоратизації
3	Керівник підприємства. Засновник	Формування комісії з корпоратизації	Пропозиції по персональному складу комісії з корпоратизації; Наказ Засновника про проведення корпоратизації і затвердження складу комісії з корпоратизації
4	Засновник	Реструктуризація підприємства (підприємств)	Пропозиції комісії по корпоратизації з проекту реструктуризації (розділ, об'єднання, виділення, перетворення) підприємств; Наказ: – про перетворення структурних підрозділів у самостійні юридичні особи або про об'єднання підприємств; – про передачу об'єктів соціальної інфраструктури підприємств у комунальну власність, органи приватизації; – про підготовку проекту угоди на використання чи відповідальне зберігання майна, яке не включається до статутного фонду підприємства, яке корпоратизується
5	Керівник підприємства	Формування комісії з інвентаризації державного майна	Наказ про проведення інвентаризації і затвердження складу комісії; Наказ про затвердження результатів інвентаризації державного майна
6	Комісія з корпоратизації. Засновник	Оцінка вартості цілісного майнового комплексу підприємства Формування статутного капіталу	Акт оцінки вартості цілісного майнового комплексу підприємства і подання його на затвердження органу, уповноваженому управляти майном державного підприємства; У випадку створення холдингової компанії - наказ Засновника про передачу до статутного капіталу підприємства, яке корпоратизується, його дочірніх підприємств
7	Комісія з корпоратизації	Розробка проекту статуту АТ, яке буде створюватись на базі майна державного підприємства, план розміщення акцій	Проект статуту і плану розміщення акцій (ПРА) акціонерного товариства (далі - АТ) і представлення їх на затвердження Засновнику
8	Засновник	Перетворення державного підприємства у АТ	Наказ: – про перетворення державного підприємства в АТ; – про затвердження статуту АТ; – про призначення голови правління АТ і підписання з ним контракту
9	Голова правління АТ, Засновник	Державна реєстрація підприємства	Рішення (наказ, розпорядження, постанова) місцевого органу влади про реєстрацію АТ; Свідчення про державну реєстрацію
10	Засновник, голова правління АТ, спостережна рада	Формування органів управління АТ	Сумісний наказ Мінекономіки, Мінфіну та ФП про затвердження персонального складу спостережної ради АТ; Рішення спостережної ради про затвердження (за представленням голови правління) персонального складу правління та ревізійної комісії АТ)

Рисунок 3.8 – Порядок корпоратизації державного підприємства [18]

Передкорпоратизаційна підготовка (далі – ПКП) – це комплекс організаційних, фінансових, економічних і технічних заходів, які проводять до прийняття рішення про корпоратизацію підприємств і спрямовані на створення сприятливих умов для реформування їх власності та адаптації до ринкових умов і підприємницької діяльності. Саме вона дає змогу усунути суперечності між вимогами ринку та застарілою логікою поведінки підприємств. Технологія проведення робіт ПКП показана на рис. 3.9.

Проведення ПКП дозволяє на її основі провести реструктуризацію та структурну перебудову підприємства.

Багаторічний досвід корпоратизації підприємств показує, що це складний і тривалий процес, який здійснюється за допомогою спеціалістів різного профілю і спрямований на підвищення ефективності використання власного внутрішнього потенціалу підприємства та адаптацію його до нових ринкових умов.

Прийняття рішення про корпоратизацію підприємства повинно бути остаточно прийняте на основі результатів його діагностики, яка проводиться на стадії ПКП [10, т. 1; 18].

У процесі діагностики проводиться:

- стратегічний (ситуаційний) аналіз підприємства;
- організаційно-управлінський аналіз підприємства;
- фінансово-економічний аналіз підприємства;
- аналіз кадрового потенціалу;
- аналіз майнових прав на об’єкти нерухомості і земельні ділянки;
- оцінка бізнесу і компанії.

Особлива увага в цій діагностиці приділяється аналізу майнових прав на об’єкти нерухомості і земельні ділянки (перевіряються дані бухгалтерського обліку нерухомого майна з даними БТІ, а також документи, які підтверджують право на них). З початку 2002 р. діє Земельний кодекс України (далі Кодекс), відповідно до якого право постійного користування земельними ділянками із земель державної і комунальної власності надається лише державним і комунальним підприємствам, установам і організаціям.

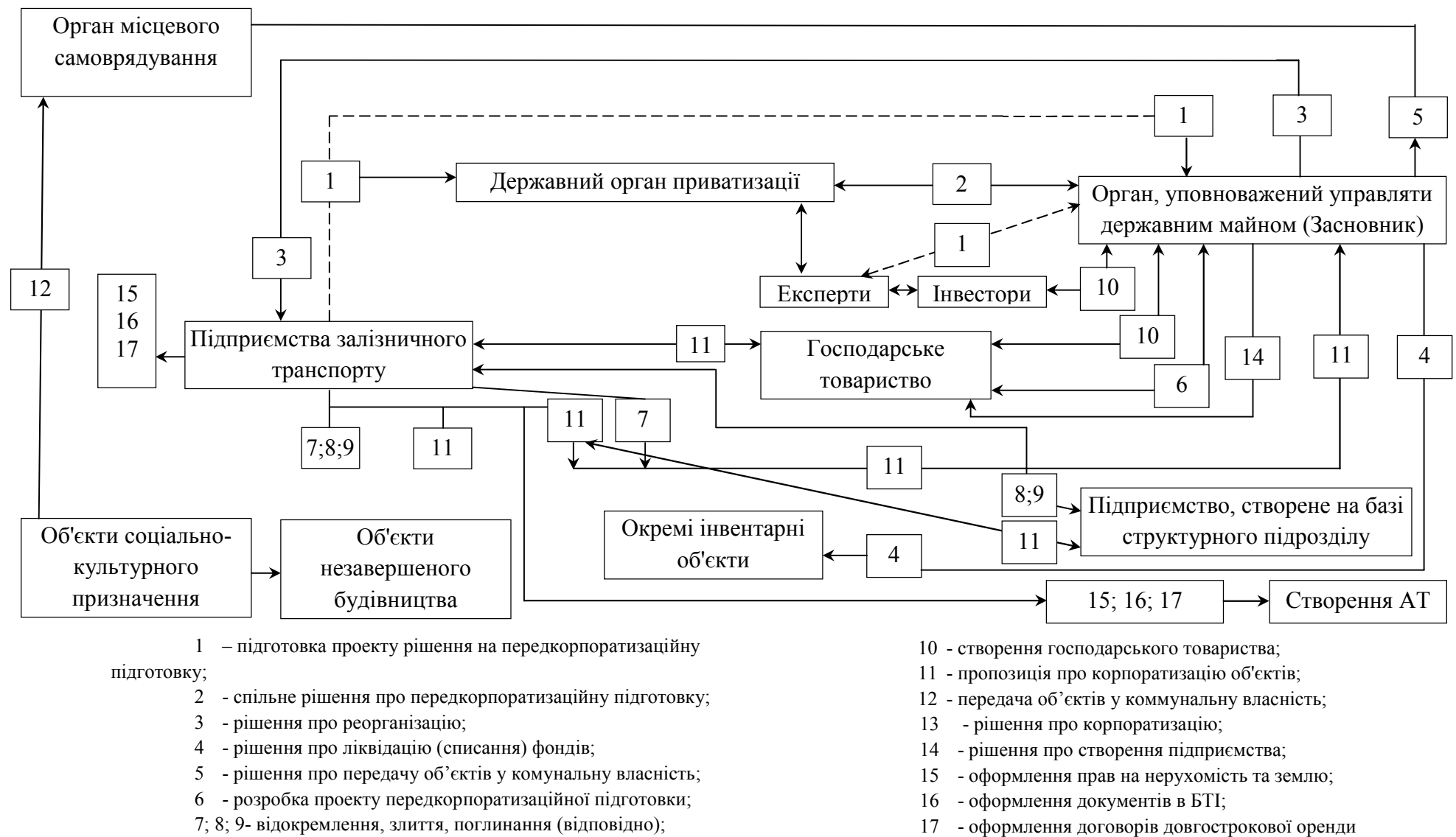

Рисунок 3.9 – Технологія проведення робіт з передкорпоратизаційної підготовки підприємства [21]

За Кодексом право власності на землю виникає лише після отримання її власником державного акту і здійснення його державної реєстрації. На право оренди земельної ділянки вимагається оформлення договору оренди та його державна реєстрація. Крім того, відсутність належним чином оформлення прав позбавляє компанію можливості у власних інтересах продавати і здавати в оренду нерухоме майно та земельні ділянки, здійснювати інші цивільно-правові угоди. Ще до проведення корпоратизації та удосконалення системи корпоративного управління та підвищення інвестиційної привабливості, особливої актуальності набуває оформлення документів, що підтверджують право власності або користування (на умовах оренди) земельними ділянками, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, що будуть включені до статутного фонду Товариства під час корпоратизації. Методичний підхід до питання оформлення прав власності на об'єкти нерухомості (об'єкти нерухомого майна та земельні ділянки) показаний на рис. 3.10.

Об'єкти нерухомого майна	Земельні ділянки
Формування уточненого переліку об'єктів нерухомого майна, які будуть включені до статутного капіталу по цілісним майновим комплексам (ЦМК)	Проведення експертизи стану оформлення прав на земельні ділянки
Затвердження наказом уточненого переліку об'єктів нерухомого майна	Формування цілісних майнових комплексів
Проведення установами бюро технічної інвентаризації (БТІ) інвентаризації нерухомого майна	Проведення топографо-геодезичних робіт. Здійснення камеральної обробки інформації про просторово-площинні характеристики земельної ділянки
Прийняття органами місцевого самоврядування рішення про надання права власності, отримання свідоцтва на право власності	Визначення правового статусу. Підготовка технічної документації, підготовка правоустановчих документів
Проведення державної реєстрації прав власності в органах державної реєстрації прав	Проведення державної землерозпорядчої експертизи
	Присвоєння кадастрового номера земельній ділянці. Підготовка кадастрової справи
Реєстрація прав власності на об'єкти нерухомого майна у реєстрі	Підписання договорів оренди, їх схвалення в сесійному режимі органами місцевого самоврядування
	Державна реєстрація земельної ділянки і прав на неї

Рисунок 3.10 – Оформлення прав власності на об'єкти нерухомого майна та земельні ділянки

Досвід АТ «Укртелеком», який проходив процес корпоратизації у 1999 р. показує, що отримання прав власності на нерухомість значно підвищує інвестиційну привабливість підприємств [10].

Значні обсяги об'єктів нерухомості (земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна, які на них розміщені), динаміка розвитку в компанії вимагають упорядкування прав на неї та оперативної актуалізації інформації, необхідної для прийняття ефективних рішень щодо управління нерухомістю. З цією метою створена єдина автоматизована система обліку землі та іншого нерухомого майна підприємств Укрзалізниці (далі – АСОЗНМ), яка має ієрархічну структуру відповідно до ієрархічної побудови Укрзалізниці.

Основою АСОЗНМ є єдиний інтегрований банк даних (далі – ЄІБД), який містить інформацію про технічні, економічні, правові характеристики земельних ділянок та об'єктів нерухомого майна і забезпечує функції збирання, накопичення, поновлення, аналізу та оброблення цієї інформації в динаміці відповідно до змін, які відбуваються у правовому статусі, інших характеристик об'єктів нерухомості. Ця інформація формується в результаті виконання робіт з оформлення прав на земельні ділянки та нерухоме майно підприємства у вигляді відповідної технічної документації (технічних звітів), а також їх електронних версій. Структурна компонента проекту показана на рис. 3.11.

Створення інформаційної основи АСОЗНМ є першочерговою і найбільшою частиною витрат на створення та запровадження системи обліку.

Рисунок 3.11 – Структурні компоненти проекту оформлення та обліку прав власності [23]

Для зведення інформації про земельні ділянки, об'єкти нерухомого майна, правовстановлюючі документи в єдиний централізований банк даних, створення гомогенного інформаційного простору в межах усіх структурних підрозділів необхідно:

- єдине методологічне та технологічне забезпечення виконання робіт щодо кадастрової інвентаризації земельних ділянок та іншого нерухомого майна підприємств, підготовка правовстановлюючих документів на право власності (користування);

- дотримання єдиних технічних, інформаційних вимог, стандартів;

- ведення єдиної системи документації, як в паперовому, так і в електронному виді;

- використання єдиної системи класифікації та кодифікації інформації;

- використання єдиних електронних форматів для обміну даних.

Саме для цього створюється єдина система організації і координації проведення робіт з оформлення прав на земельні ділянки та нерухоме майно підприємства.

Технологічно проведена інженерна підготовка створює умови для проведення акціонування та стимулює розвиток корпоративного управління підприємств.

Одним із головних факторів, який впливає на успішну діяльність товариства, є можливість його доступу до інвестиційного капіталу. Водночас товариство не може розраховувати на довіру інвесторів та надходження зовнішнього фінансування, якщо воно не вживає заходів щодо запровадження ефективного корпоративного управління, а саме: належного захисту прав інвесторів, надійної системи корпоративного управління та контролю за статутним капіталом і особливо його складовою – нерухомістю, удосконаленню обліку дивідендної політики та ін.

Наприклад, для акціонування підприємств Укрзалізниці, яке ускладнює структура їх управління, були створені нові спеціальні підрозділи, призначені для підготовки проведення корпоратизації та подальшого впровадження системи корпоративного управління. Таким підрозділом була – Дирекція корпоративного управління з функціями і видами діяльності, показаними на рис. 3.12.

	Визначення областей діяльності	• Корпоративне управління (КУ) компанією • Розробка методології проведення передкорпоратизаційної підготовки (ПКП), акціонування, корпоратизації, приватизації • Навчання спеціалістів проведення ПКП та акціонування • Оцінка та затвердження стратегій КУ • Оформлення прав власності на нерухомість • Управління об'єктами нерухомості - Випуск акцій та вихід на міжнародні фінансові ринки
	Робота з окремими підприємствами	• Підготовка та проведення зборів трудових колективів - Участь у затвердженні планів ПКП та акціонування їх бюджетів - Забезпечення навчання працівників - Розробка бізнес-проектів за програмою «Акціонування» - Загальне управління ПКП та акціонуванням
	Управління за-тратами та забезпечення фінансування	- Визначення вартості компанії (інвентаризація, аудит, оцінка) • Визначення структури капіталу компанії • Затвердження політики управління майном • Забезпечення загального керування системою КУ - Розробка плану розміщення акцій
	Відносини із зовнішніми сторонами	• Забезпечення ефективних відносин зі: - співпрацівниками та акціонерами - фондовим ринком - з владою, реєстратором, ФДМУ, НКЦПФР, КМУ. • Суспільно-політична діяльність
	Формування нового стилю роботи	• Визначення стратегічної концепції та напрям розвитку КУ • Створення робочих груп з проведення КПК, акціонування та забезпечення підтримки їх роботи • Проведення нарад та зустрічей для втілення взаємодії між керівниками підрозділів • Робота із засобами масової інформації • Підготовка прес-релізів

Рисунок 3.12 – Дирекція корпоративного управління: функції та види діяльності [21]

Слід зазначити, що проектування комплексу робіт з акціонування та корпоративного управління організовується за проектним принципом з використання методів Управління проектами (проект-менеджменту). В організаційну структуру компанії необхідно ввести заступника Голови правління з питань корпоративних прав, якому

підпорядкувати Дирекцію (департамент) корпоративних прав (корпоративного управління). Так, у свій час було зроблено в Укртелекомі.

Процеси глобалізації економіки не могли обминути таку важливу її сферу, як корпоратизація. Тому, для удосконалення корпоратизації відповідно до діючої нормативно-правової бази може бути запропонований наступний організаційно-економічний механізм корпоратизації, який властивий великим підприємствам, які, наприклад, входять до складу таких великих підприємств, як Укртелеком або Укрзалізниця. Завданням цього механізму є створення умов для роботи керівників та спеціалістів Укрзалізниці (Укртелекому), Фонду державного майна, Національної комісії цінних паперів та фондового ринку, міністерств та відомств, відповідно до діючих нормативно-правових документів, термінів проведення та об'єктивних економічних законів.

Організаційно-економічний механізм (далі – OEM) – це система відносин між інвесторами – власниками товариства, його менеджерами, а також зацікавленими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин [21].

Важливість OEM полягає:

- для підприємств у його внеску в підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності завдяки забезпеченню: передкорпоратизаційної підготовки, належної уваги інтересів акціонерів, рівноваги впливу та балансу інтересів корпоративних відносин, підвищення фінансової прозорості, ефективного формування акціонерного капіталу та управління ним, ефективного управління нерухомістю, запровадження правил раціонального менеджменту та належного контролю;

- для Укртелекому та Укрзалізниці у її впливі на соціальний та економічний розвиток країни через: сприяння розвитку інвестиційних процесів, забезпечення впевненості та підвищення довіри інвесторів, підвищення ефективності використання капіталу та діяльності товариств, урахування інтересів широкого кола зацікавлених осіб, що забезпечує здійснення товариствами діяльності на благо суспільства загалом та зростання національного багатства [10; 17].

Вирішення проблеми формування ОЕМ підприємств не може бути виконано без визначення факторів, що впливають на цей процес.

Встановлено, що на розвиток механізму корпоратизації/акціонування підприємств впливають наступні фактори: зовнішні – економічний стан країни, правове середовище, розвиток фондового ринку, модель корпоративного управління країни, вплив держави на корпоративне управління; внутрішні – структура акціонерного капіталу; модель управління акціонерним товариством; система та органи корпоративного управління; бухгалтерський та фінансовий облік; наявність оформлених прав власності на об'єкти нерухомого майна та земельні ділянки; система управління об'єктами нерухомості та ін.

Виходячи з поняття транспортної компанії як системи, на підставі аналізу основних її аспектів – правового, економічного, організаційного та управлінського ще у 2006 р. на семінарі «Правові та організаційні аспекти структурної реформи залізничного транспорту України» запропоновано організаційно-економічний механізм корпоратизації підприємств залізничного транспорту як взаємопов'язану сукупність складових процесу корпоратизації (рис. 3.13) [21]. Такий механізм доцільно вивчити та удосконалити підприємствам, які керівництво держави планує приватизувати. Наприклад, підприємство Укрпошти (плани ФДМУ на 2018 р.).

Враховуючи проведені дослідження щодо проведення передкорпоратизаційної або передприватизаційної підготовки та організаційно-економічного механізму складових ОЕМ, можна стверджувати, що навіть часткове вирішення цих проблем буде важливим внеском у подальшу розбудову процесів корпоратизації/акціонування підприємств та шляхів їх подальшого розвитку [18].

Рисунок 3.13 – Організаційно-економічний механізм корпоратизації підприємств [19; 20]

Висновки

- Розвинене ринкове господарство, яке прагнуть побудувати всі країни з перехідною економікою, ґрунтується на приватній власності на економічні ресурси. Тому цілком закономірно, що перетворення відносин власності за допомогою приватизації був важливим моментом трансформації планового господарства постсоціалістичних країн, у тому числі України, у ринкове.

- Приватизація в країнах з перехідною економікою характеризується комбінацією загальних тенденцій і національних особливостей. З погляду соціальної справедливості, вона була найбільш успішною в Чехії, економічно ефективною – у Польщі. Українська приватизація, на жаль, не відрізнялась ні тим, не іншим.

- В українській приватизації виділяються етапи, що головним чином обумовлюються протіканням процесів великої приватизації. Остання на першому етапі здійснювалася на безоплатній основі за допомогою приватизаційних сертифікатів при наданні великих приватизаційних пільг колективам підприємств. На другому етапі, ці пільги скасовані, приватизація велась винятково на оплатній основі з акцентом на формування реального капіталу.

- Підсумки приватизації в Україні виявились суперечливими, причому скоріше негативними, ніж позитивними. Щодо цього вони в гіршу сторону відрізнялись від підсумків приватизації, проведеної в інших постсоціалістичних країнах, особливо Чехії, Польщі та Угорщини.

На відміну від європейських держав з високим рівнем економічних відносин саме приватизація стала в Україні тим важливим системно-змінюючим механізмом, який забезпечує умови та сприяє створенню системи відношень власності, побудованої на ринкових принципах, а саме – приватній власності та конкуренції.

- В кожній державі існують специфічні особливості загальної схеми приватизації. Вони залежать від рівня розвитку держави, історичних особливостей, національного менталітету та інших факторів.

- Перша і головна відмінність українського роздержавлення полягає в тому, що в європейських державах не було таких прецедентів, коли власність в дуже скорочені терміни перетворилась із державних в приватні (без чітких програм, методів, спеціалістів).

- Друга принципова відмінність та, що в наслідок історичних причин значна частина населення України практично не мала грошових коштів для участі в приватизації, не розуміла і не приймала приватизацію. Приватизаційні сертифікати населення продавало за копійки.

- Наступна відмінність – економіка України була надзвичайно централізована і монополізована, що робила приватизацію промислових гігантів неефективною та навіть небезпечною.

- Першим об'єктом, на якому проводилась підготовка до приватизації, був Укртелеком. Саме досвід Укртелекому був запроваджений при реструктуризації підприємств Укрзалізниці.

- В даний час в Україні прийнято новий «Закон про приватизацію державного і комунального майна», який спрямований на удосконалення даного процесу.

Проведені дослідження показують, що без серйозної передприватизації підготовки підприємств приватизація не дасть економічних результатів. Саме кваліфікаційно проведена підготовка підприємств до приватизації дозволяє створити таку економічну систему, яка на основі проведених розрахунків дозволить новому приватизованому підприємству отримати прибуток та покращити його соціальний клімат.

Терміни, якими потрібно оволодіти

Корпоративне управління; корпоратизація; моделі корпоративного управління

Література

1. Боровко, Микола. Ронделі: поезії/ронделі. – К.: Видавництво «Український письменник», 2017. – С. 90.

2. Казакова С.В. Опыт приватизации в европейских странах и отличие разгосударствления в Украине /С.В. Казакова// Бюллетень о приватизации. – 2005. – № 11. – С. 24-27.

3. Казакова С.В. Опыт и проблемы приватизационных процессов в странах Восточной Европы /С.В. Казакова// Бюллетень о приватизации. – 2006. – № 12. – С. 31-34.

4. Геєць В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України // Економіка України. – 2014. № 12(637). – С. 4.

5. Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020». Указ Президента України №5/2015 від 12 січня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>

6. Державна служба статистики України / Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm.

7. Самойлова Ю. Торговля с ЕС: по некоторым позициям экспорт даже не начинался / Ю. Самойлова // Зеркало недели. – 2016. – 25 мая.

8. Усенко О. Инвесторы не стоят с мешками денег у нашей границы / Усенко О. // Україна Бізнес Ревю. – № 21. – 23.05.2011.

9. Геєць В.М. Яке майбутнє у соціальній державі / В.М. Геєць // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 4.

10. Приватизація, інвестиції та фондовий ринок: правові засади та практика. У 4-х т.; за ред. С.О. Довгого та В.М. Литвина:

Т. 1: Передприватизаційна підготовка та корпоративне управління у відкритих акціонерних товариствах (на прикладі ВАТ «Укртелеком») / [В.В. Васильєв, Т.І. Лозова та ін.]; за ред. С.О. Довгого, Т.І. Лозової. – К. : Укртелеком, 2001. – С. 776.

Т. 2: Приватизація відкритих акціонерних товариств (на прикладі ВАТ «Укртелеком») / [С.О. Довгий, Т.І. Лозова, Г.Ю. Олійник та ін.]; за ред. С.О. Довгого, Т.І. Лозової. – К.: Укртелеком, 2001. – С. 552.

Т. 3: Інвестиційна діяльність в Україні / [С.О. Довгий, Ю.І. Єхануров, В.М. Литвин та ін.]; за ред. С.О. Довгого, О.А. Підпригори. – К.: Укртелеком, 2001. – 560 с.

Т. 4: Цінні папери та фондовий ринок / [І.В. Гранцев, С.О. Довгий, Т.І. Лозова та ін.]; за ред. С.О. Довгого, Т.І. Лозової. – К.: Укртелеком, 2001. – 728 с.

11. Економічна теорія: Політекономія: підручник; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2012. – 702 с.

12. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Гелбрейт Дж. – М., 1969. – С. 314.

13. Berle A. The 20-th Century Capitalist Revolution. – N.Y., 1954. – P. 7.

14. Фонд Державного майна України. – Режим доступу: <http://fond.gov.ua>

15. Осецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: монографія / Осецький В.Л. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 421 с.

16. Ділові очікування підприємств України: аналіт. звіт. – К.: Генеральний економічний департамент НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=8804911>.

17. Макроекономіка: підручник; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 743 с.

18. Олійник Г.Ю. Основі концептуальні питання корпоративної стратегії розвитку управління підприємствами залізничного транспорту / Г.Ю. Олійник // Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць. – Вип. 32. – К.: НАУ, 2010. – С. 173-186.

19. Олійник Г.Ю. Основі концептуальні питання корпоративної стратегії розвитку управління підприємствами залізничного транспорту / Г.Ю. Олійник // Вісник Хмельницького Національного Університету. – Т. 1. – 2010. – № 6. – С.123-132.

20. Олійник Г.Ю. Схема подготовки акта оценки целосного имущественного комплекса при создании акционерной компании / Г.Ю. Олійник // Бизнес-конспект «Бухгалтерия-Бизнес». – 2001. – № 6 (421). – С. 97.

21. Олійник Г.Ю. Реструктуризація залізничного комплексу України: Методологія і практика: монографія / Г.Ю. Олійник. – К.: Логос, 2011. – 382 с.

22. Корпоративні структури у глобальному конкурентному просторі: монографія / Ю.М. Уманців. – К.: ННЦІАЕ, 2012. – 407 с.

23. Олійник Г.Ю. Методологічні основи корпоративного управління державними підприємством залізничного транспорту / Г.Ю. Олійник // Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць. – Вип. 30. – К.: НАУ, 2009. – С. 186-201.
24. The Economist, 1999, December 31, p.7.
25. Маккей Ч. Наиболее распространенные заблуждения и безумства толпы / Маккей Ч. – М.: Альпина, 1998.
26. Економічна теорія: політекономія: практикум: навч. посіб.; за ред. В.Д. Базилевича. – К., 2010. – 494 с.
27. Drucher P. Americans Next Twenty years. N.y. 1957. – P. 36.
28. Ландберг Ф. Богачи и сверхбогачи / Ландберг Ф. – М., 1971. – С. 262-263, 331.

Розділ 4

ПРИВАТНЕ ТА ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО В ЕКОНОМІЦІ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

*Побеждай любя –
И ты победишь всё.
Ищи радостно –
И всё ответит тебе.*

Н.К. Рерих

4.1. Підприємство в умовах переходу до ринку

До кінця 90-х рр. більшість країн з перехідною економікою мали вже десятилітній досвід ринкової трансформації. Цей термін виявився в цілому достатнім для рішення такого основного завдання, як усунення монополії державної власності і розвиток підприємництва на базі приватної й змішаної власності. В Україні ці питання почали вирішувати з 1991 р.

В економіці України, особливо в перші роки незалежності, перебудова системи управління визначалась вирішенням трьох невідкладних проблем:

- по-перше, заміна традиційних функцій галузевих міністерств – акцент їх діяльності був зміщений з оперативного управління підприємствами в бік управління розвитком галузей та економіки в цілому;

- по-друге, створення інституційної системи для реалізації трансформації державної власності – органів приватизації;

- по-третє, формування державної регуляторної системи для зниження ризику ринку, у першу чергу антимонопольних органів.

У процесі складної та масштабної побудови першочергових інституцій на другий план відійшла проблема створення системи управління об'єктами державної власності. Тривалий час українські економісти, політики та експерти підходили до державного сектору як до транзитної зони, у якій державні об'єкти перебувають тимчасово. Вважалося, що з цієї причини немає потреби створювати для них стаціонарну систему управління, тому створення системи управління

об'єктами державної власності довгий час розглядалось як другорядна проблема, яка не знаходила правового втілення. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» був прийнятий тільки у 2006 р.

При перебудові системи державного управління економікою була ліквідована функція оперативного управління діяльністю державних підприємств, яка була розпорошена між окремими міністерствами і відомствами. Вона була замінена новою функцією держави – управлінням правами власності. При вирішенні проблеми щодо її дислокації був написаний пріоритет ідеї централізації. У лютому 1992 р. Постановою Верховної Ради України ця функція була передана новоствореному відомству – Фонду державного майна України (далі – ФДМУ), який не мав права делегувати цю функцію іншим виконавчим органам.

Передбачалося, що новий державний орган зможе подолати традиції адміністративного управління і побудувати принципово нову систему управління правами власності, яка запозичить позитивний світовий досвід. Проте на практиці ФДМУ не зміг поєднати масштабні завдання у сфері приватизації з процесом управління величезним за обсягом державним сектором.

Необхідно визначити, що проведення реформи державної власності в країні дало певний резерв часу для створення необхідного інституційного середовища для переходу до приватизації підприємств стратегічних та інфраструктурних галузей. Економічна стабілізація, чітка орієнтація на проведення ринкових реформ і підготовка до вступу до Європейського Союзу, а також успішне завершення першого етапу приватизації значно поліпшили інвестиційний клімат. Деякі об'єкти стали привабливими для іноземних інвесторів, у тому числі для транснаціональних компаній. Їхня масова участь під час другого етапу приватизації сприяла кардинальній перебудові відносин власності в усіх галузях національної економіки.

У кінці 1990-х на початку 2000-х рр. Європейський Союз визнав економіки деяких країн ринковими за характером. У 2004 р. до членів Європейського Союзу було прийнято Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину та Словенію. У 2007 р. до спільноти

вступили Болгарія і Румунія. Факт вступу в Європейський Союз став для цих країн чітким підтвердженням успішного завершення постсоціалістичного трансформаційного процесу, основою якого була приватизація.

Характер стартових умов корелюється з успіхом або невдачами процесів постсоціалістичних трансформацій. Група країн, які завершили приватизацію і приєдналися до Європейського Союзу, мали стартові умови, у яких фактори сприяння переважали фактори протидії. У країнах, які не змогли завершити постсоціалістичну трансформацію, стартові умови стали негативними факторами, які не стимулювали ефективність даного процесу.

Оцінка масштабу і темпів скорочення державного сектору в Україні здійснюється за двома групами даних.

Для 1992-2003 рр. з огляду на відсутність офіційних даних, в монографії наводяться експертні розрахунки [2].

Починаючи з 2005 р. використовуються офіційні показники питомої ваги державного сектору, розраховані за методикою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Ця методика не включає державні малі підприємства, фінансові установи та бюджетні організації. Тому дані Міністерства неможливо порівняти з експертними даними, оскільки вони надають дещо занижені показники частки державного сектору в українській економіці. Але їх можна використовувати для ілюстрації подальших тенденцій зміни масштабів державного сектору.

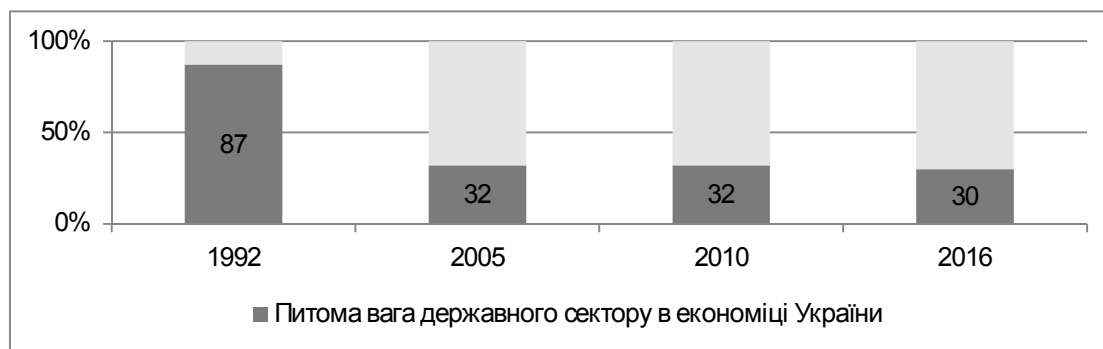

Рисунок 4.1 – Динаміка показника питомої ваги державного сектору в економіці України в 1992-2016 рр. (експертна оцінка у відсотках)

Таблиця 4.1 – Питома вага державного сектору в економіці у цілому та за окремими показниками (дані надано без урахування малих підприємств, банків та бюджетних установ) [3]

Показник	2005	2010	2016
Усього	12,2	9,2	9,1
Питома вага чистого доходу від обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг)	12,7	9,2	9,1
Вартість основних фондів та необоротних та оборотних активів (на кінець періоду)	21,2	13,7	12,9

За даними Департаменту управління державною власністю станом на 11.01.2018 р. за 9 місяців 2017 р. питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки становила 6,6 відсотків, питома вага чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) становила 12,1 відсотка. Ці суб'єкти володіють необоротними та оборотними активами, питома вага яких становить 24,8 відсотків. Питома вага державного сектору економіки, за даними Департаменту, становить 14,5%.

За експертними розрахунками (рис. 4.1, табл. 4.1) найбільш стрімкий процес скорочення масштабів державного сектору припадає на 1992-1998 рр., тобто на перший етап – малу і масову приватизацію. За цей час показник питомої ваги державного сектору в українській економіці знизився з 87,0% до 46,7% (щорічні темпи скорочення – 5,71%).

У 2000-2016 рр. в процесі приватизації темпи скорочення масштабів державного сектору помітно вповільнилися. Питома вага державного сектору в українській економіці зменшилася з 41,1% до 30,0%. Щорічний темп зниження зменшився до 1,02%.

Офіційні дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України визначають період, коли почали посилюватись кризові тенденції в приватизаційному процесі. За 2005-2016 рр. питома вага державного сектору в українській економіці знизилася з 12,2% до 9,1%. Щорічні темпи склали 0,6%.

Причому, у 2010 р. спостерігалася навіть зворотна тенденція – інтегральний показник питомої ваги державного сектору в українській

економіці порівняно з попереднім роком зріс на 0,5%. У 2016 р. ці показники практично не змінилися.

Кількість суб'єктів державного сектору економіки за даними ФДМУ за 9 місяців 2017 р. становила 3703 одиниці, з яких по 2873 суб'єктам дані їх діяльності не увійшли до відповідних рахунків, і з них 902 відносяться до категорії «малих підприємств» та 293 є виробниками сільського господарства.

Практичні результати трансформації, насамперед у реальному секторі, не дозволяють говорити про завершеність реформ переходу економіки до ринкових принципів функціонування. Підприємства багатьох галузей, особливо великі, навіть після акціонування та приватизації не змогли адаптуватися до вимог ринкової економіки: вони економічно неефективні, зберігають надлишкову зайнятість, дорогу соціальну інфраструктуру і при цьому залишаються монополістами на відповідних сегментах ринку. Практично на значній кількості підприємств не оформлені права власності на нерухоме майно (земельні ділянки та розташовані на них будівлі, споруди, передавальні пристрої), не розроблена, не визначена і практично не впроваджена система економічної безпеки підприємств.

Більшість колишніх соціалістичних промислових гігантів виявилися в надзвичайно складному фінансово-економічному становищі, вони генерують і множать взаємну заборгованість, неповернення кредитів, не платять податки й внески у соціальні фонди. Так, в Україні наприкінці 2017 р. половина промислових підприємств, а в деяких галузях і ще більше були збитковими [3]. В Болгарії в перші роки реформ збитковими були до 60% підприємств. В Угорщині серйозні фінансові труднощі були у 30–40% підприємств, причому частка підприємств – потенційних банкрутів складала до 25% обсягів виробництва, на яких працювало 16% працівників промисловості. У Китаї в середині 90-х рр. збитковими були близько половини великих і середніх державних підприємств, а третина були фактичними банкрутами.

Більше того великі підприємства, що важко трансформуються, консервували ті структурні диспропорції, які являлися головною причиною найглибшої кризи перехідної економіки. Деградуючі великі

підприємства, що становили колись основу національної промисловості країни, стояли перед втратою найцінніших елементів накопиченого виробничого та науково-технічного потенціалу, основних засобів, інтелектуальних цінностей, трудових ресурсів, грамотного кадрового потенціалу [5, с. 67]. Практично в Києві повністю зникли такі значні для економіки України підприємства, як завод «Більшовик», «Ленінська кузня», завод «Петровського», трикотажна фабрика «Рози Люксембург» та ін. На кожному з цих підприємств працювало понад 14 тис. чоловік. Тепер на цих площах торгові центри, спортзали, бізнес-центри [6].

Негативні тенденції в реальному секторі змусили переглянути й уточнити ряд принципових положень економічної політики ринкового переходу, що були безперечними на початку системних реформ. Насамперед, піддалися коректуванню первісні рішення про роль і співвідношення державного й приватного секторів економіки, розроблялись особливості управління державних і приватних підприємств.

Реальний вплив приватизації, проведеної у всіх східноєвропейських країнах і більшості країн – членів СНД, та реформування суспільних відносин і економіки сильно відрізнялося від первісних концепцій і очікуваних результатів. Головний висновок двадцятилітнього досвіду реформування відносин власності в Україні показує, що змінилась лише форма власності, яка сама по собі не приводить до зростання ефективності роботи підприємств. А враховуючи досвід Китаю, де не квапилися із приватизацією великих підприємств, можна додати, що на фінансове становище суб'єктів реального сектору економіки визначальний вплив чинить загальна макроекономічна ситуація, а не форма власності, а також грамотний менеджмент.

Ефективне функціонування підприємств повинно опиратися на створення цілком певних передумов. При цьому акціонування підприємств і їх наступна приватизація є далеко не єдиною умовою ефективної ринкової адаптації.

Крім цього необхідне:

- навчання кадрів;
- формування механізмів ефективного сучасного керування підприємствами;

- проведення організаційної, виробничої й фінансової реструктуризації підприємств;

- залучення стратегічних інвесторів (національних або іноземних), здатних принести із собою не тільки капітал, але й управлінський досвід, а також допомогти вийти на нові ринки;

- інвестиційне проектування;

- створення необхідних структур і інститутів ефективного нагромадження й переливання капіталу (організаційних, правових, інвестиційних), тобто формування ринку капіталів.

Створення зазначених умов означає, що становлення системи ефективно функціонуючих підприємств державної, приватної й змішаної форм власності як основи ринкової економіки є складним і відносно тривалим процесом [10]. Цей процес у країнах з перехідною економікою має три головні напрями.

1. Перетворення традиційних державних підприємств в акціонерні й інші підприємства з чітким визначенням розміру акціонерного (статутного) капіталу відповідно до розміру власності й системи корпоративного управління. Для цього повинна бути розроблена та запроваджена система корпоративних правил і норм.

2. Проведення приватизації, тобто первинне закріплення й наступний перерозподіл прав власності за юридичними й фізичними особами, що вимагає законодавчого забезпечення цих прав.

3. Формування паралельно з перетворенням державних підприємств приватних підприємств на власній основі, тобто за рахунок капіталізації заощаджень громадян, а також коштів недержавних підприємств і організацій.

У перехідній економіці вплив форми власності на ефективність діяльності суб'єктів реального сектору в остаточному підсумку виявляється значнішим, ніж вплив загальної спрямованості державної економічної політики. Функціонування підприємств усіх форм власності в перехідний період визначається бюджетною, грошово-кредитною, валютною політикою влади, стабільністю податкової політики, величиною податкового тягара, методами й масштабами державного цінового контролю та регулювання, характером і послідовністю антимонопольної політики [5].

4.2. Державні підприємства у перехідній економіці

Державний сектор економіки являє собою сукупність підприємств і організацій, що перебувають у державній власності та фінансуються з державного бюджету. Межі державного сектору в перехідній економіці досить рухливі. Через корпоратизацію і приватизацію підприємств існує велика різноманітність змішаних державно-приватних структур [10]. У цей час статистика більшості країн з перехідною економікою звичайно виключає з рамок держсектора підприємства, що перебувають у процесі корпоратизації чи приватизації, причому навіть у тих випадках, коли частка державної власності в їхньому капіталі залишається значною. саме така методологія в Україні, наприклад АТ «Укртелеком», яке було створено 05.01.2000 р. шляхом корпоратизації, мало 100% державної власності, а після приватизації – 97% акцій було продано в 2010 р [7]. Тому загальний обсяг державного майна за рахунок державних пакетів акцій у капіталі змішаних підприємств виявляється набагато більшим, ніж власність державного сектору.

В цей час вперше була започаткована система підготовки підприємств зв'язку до реструктуризації, таких як Укртелеком та Укрпошта. Для цього були залучені науково-дослідні та навчальні склади. Так, в Одеській національній академії зв'язку ім. О.С. Попова були організовані і проведені навчання спочатку професорського-викладацького складу, була створена кафедра «Економіки підприємств та корпоративного управління», були розроблені програми та методичні матеріали і монографії, видані документи, а потім проведено навчання спеціалістів Укртелекому та Укрпошти.

Укрзалізниця, на основі досвіду Укртелекому, уже з 2007 р. почала підготовку нормативно-правової [11] та методологічної бази з питань підготовки до реструктуризації залізничної галузі, навчання спеціалістів і, що дуже важливо, формування прав власності на об'єкти нерухомості, що сприяло чіткому формуванню статутного капіталу [18].

Модернізацію економіки – економіки ХХ століття – економіки, яку передбачає провести держава в 2018 р., економіки – прозорої – повинні робити грамотні спеціалісти, яких, нажаль, в Україні обмаль.

Новий закон про приватизацію внутрішньо необхідний, стійкий, який пов'язує сутність зв'язків між економічними явищами, елементами економічної системи [12], але ті підприємства, що будуть приватизуватись, не повинні забути про досвід Укртелекому і Укрзалізниці, який описаний в монографіях [5; 7; 10; 13], і кваліфіковано підготують та виконають передприватизаційну підготовку [5, с. 72; 3, с. 119; 11, с. 109].

Відношення до державного сектору економіки й після 27 років ринкових реформ залишається одним із найбільш важливих питань. Початок ринкової трансформації в більшості країн був пов'язаний з ультра ліберальними настроями по відношенню до держави як власника й в оцінці можливості ефективного функціонування державних підприємств. В ейфорії надій на чудеса приватизації уряди постсоціалістичних країн явно недооцінили потенціал післяприватизаційної моделі компаній у перехідній економіці. Зараз зрозуміло, що причиною цього скоріше були політичні переваги, ніж тверезий економічний розрахунок [6].

Обмежене поширення в перехідній економіці деяких країн мали ідеї комерціалізації держсектора (головним чином через акціонування (в Україні корпоратизацію) державних підприємств). Довше всього вони проіснували в Китаї, де перші ознаки коректування концепції держкапіталізму позначилися ще в 1997 р. Китайські державні акціонерні компанії здебільшого так і не змогли подолати збитковість. В 2000 р. 40–50% таких компаній утримувалися на плаву лише завдяки кредитам державних банків, до 80% їх обігових капіталів формувалося винятково за рахунок банківських кредитів.

У східноєвропейських країнах комерціалізація державних підприємств розглядалася головним чином як підготовчий, перехідний етап до приватизації, який необхідно було провести якомога швидше. Однак на практиці значні проблеми із приватизацією й особливо утруднення в реструктуризації великих приватизованих підприємств внесли серйозні сумніви в абсолютній і повсюдній перевазі приватних компаній. Іноземні інвестори цікавилися тільки «зірками» національної економіки і не поспішали інвестувати інші підприємства. А національний капітал прагнув використовувати дешеві державні активи, не

опікуючись про їх поповнення та ефективність перерозподілу ресурсів і наповнення державного бюджету. До того ж у державних підприємств у країнах з перехідною економікою фактично не було серйозного досвіду роботи в ринкових умовах. Виключенням є Угорщина, де все-таки робилися кількаразові спроби організувати на ринкових принципах роботу підприємств, що з тих чи інших причин зберігаються повністю або частково в державності.

Більше того, на первісному етапі ринкової трансформації відзначалася й пряма дискримінація державних підприємств. Так, в Україні у ході масової приватизації й відразу після неї, влада неодноразово заявляла, що державна підтримка (державні гарантії під кредити, участь у великих інвестиційних проектах під патронажем держави) може бути надана в першу чергу приватизованим підприємствам. Але її так і не надали.

Тим не менш, приватизація державних підприємств у свідомості чималої кількості громадян ще й сьогодні сприймається як антиукраїнське і злочинне явище. Не дивно. Що навколо неї утворилися десятки міфів, які охоче підживлюють популістичні кандидати.

Але за фактом, оскільки власником держмайна є кожен громадянин, то платити за його неефективність маємо також ми. Так, у 2016 р. всім українцям довелося скинутися по 2 тис. грн. на 82 млрд. грн. боргів державних підприємств. Це погано для бізнесу і знижує ринкову вартість підприємств та їх прибутки.

Приватизацію обговорюють роками, але як вважає прем'єр-міністр України (2017-2018) Володимир Гройсман – пора її прийшла тільки тепер. Тільки не зрозуміло, що ми – держава, робили 27 років.

В Україні та Польщі державні підприємства за допомогою системи податків були свідомо поставлені в гірші положення порівняно з приватними. Незалежно від їхнього реального економічного стану державним підприємствам відмовляли в інвестиційних кредитах, податок з капіталу вилучався без обліку рентабельності й вимог відновлення основних фондів. І лише згодом, на підставі закону про комерціалізацію (1997 р.) державні підприємства були зрівняні із приватними.

Вийшло так, що «пасинками» для держави стали саме ті підприємства, у яких їй належав або весь капітал, або його значна частина. При такому відношенні до власних капіталів держава не тільки постійна недоодержувала свої законні бюджетні доходи від дивідендів на держпакети акцій і від передачі таких пакетів у трастове керування, але й зазнавала прямих збитків від неефективного керування акціонерними товариствами з державною участю. Так, з 3500 держчиновників, що входять в ради директорів українських АТ, 80% становлять співробітники міністерств і відомств. Індиферентна або, що значно гірше, «незацікавлена» поведінка яких, стосовно АТ, розв'язує руки менеджменту компаній, дозволяючи йому ігнорувати інтереси держави, накопичувати борги, розмивати держчастку шляхом несанкціонованих додаткових емісій. Державна власність має особливості керування нею. Вона повинна бути прибуткова.

Питання про визначення ефективності державних і приватизованих підприємств у перехідній економіці є досить спірним. Достовірних і однозначних аргументів для переваги того чи іншого організаційно-правового статусу підприємств просто не існує. І це проблема не тільки перехідної економіки. В умовах нормально функціонуючого ринку в країнах Заходу в принципі теж не доведено, що приватизація державних підприємств призводить до зростання їх ефективності [8].

Масштабне скорочення держсектора в розвинених країнах в основному мало на меті усунення надмірної бюрократизації керування держпідприємствами, постійного й безконтрольного втручання в економіку державного чиновництва. Що ж стосується ефективності роботи підприємств, особливо великих, то у сучасних умовах вона залежить скоріше не від «інстинкту власника», а від якості, професіоналізму керування, тобто від рівня менеджменту й здатності власника контролювати результати його діяльності. Це ж повною мірою відноситься й до економіки, постсоціалістичних країн, що трансформуються.

У перехідній економіці досвід перетворення державних підприємств в АТ з різними обсягами державних пакетів акцій дозволяє зробити, принаймні, два принципові висновки.

По-перше, в усіх країнах з перехідною економікою було визначено, що зберігати в руках держави доцільно тільки пакети, що забезпечують той або інший ступінь контролю в керуванні компанією. Звичайно це не менше 25–30% капіталу АТ, що дозволяє державі брати участь у керуванні, але не обмежувати при цьому права приватних інвесторів. В інших випадках доцільно зберегти в руках держави більші, нерідко контрольні пакети акцій. Але є АТ зі 100% державного капіталу, здебільшого – це підприємства, які пройшли корпоратизацію. Як правило, великі державні пакети необхідні в так званих стратегічно важливих галузях і виробництвах, де значний державний контроль розглядається як вирішальний фактор економічної безпеки країни.

По-друге, у будь-якій країні з перехідною економікою є галузі й виробництва, які традиційно є об'єктом безумовної монополії держави. В Україні до таких звичайно відносять водні ресурси, повітряний басейн, надра, ліси й інші природні багатства, а також транспортні магістралі, єдині енергетичні системи, пам'ятники культури й мистецтва, державні золотовалютні резерви та ін.

Особливим є питання про землю, приватизація якої в перехідний період допускається не в усіх країнах. У більшості країн з перехідною економікою поки немає розвиненого ринку землі. (Особливості управління об'єктами нерухомості в Україні визначені більш детально в розд. 6). Купівля-продаж її, як правило, регулюється державою. Звичайно не допускається продаж землі іноземним фізичним і юридичним особам. У тому випадку, коли угоди купівлі-продажу допускаються, земля не може бути перепродана протягом певного тривалого часу (наприклад, у Румунії – протягом десяти років). Проте йде поступова приватизація земель сільськогосподарського призначення з використанням різноманітних методів – від повернення земель колишнім власникам (реституція) до передачі у власність або тривалу оренду земельних наділів членам колишніх сільськогосподарських кооперативів. Так, у Чехії до 1997 р. було приватизовано понад 80% державних земель, у Болгарії – понад 50% [4, 5].

Особливою проблемою структури державного сектору є державна власність на банківські фінансові організації. В Україні більшість комерційних банків із самого початку реформи були приватними, а

держава тримала контроль лише в таких ключових фінансових структурах, як Ощадбанк, Зовнішекономбанк, а з кінця 2016 р. – Приватбанк. Східноєвропейські країни із приватизацією банків не поспішали, і питання про це встало лише після практичного завершення приватизації в реальному секторі. У приватизації банків ставка робилася на великого іноземного інвестора, причому права іноземного банківського капіталу жорстко регулюються державою. У Китаї повільні реформи в державному секторі промисловості стали причиною того, що головні банки продовжують залишатися в державній власності й кредитувати держпідприємства, хоча в цілому вони стали більше приділяти увагу ризикам і доходам, скорочувати підтримку ненадійних позичальників [6].

В міру завершення реорганізації традиційних державних підприємств в умовах переходу до ринку й, головне, подолання трансформаційного спаду, можуть змінюватися підходи до розміру й складу державного сектору економіки. У Польщі, наприклад, вважають, що після початку стійкого економічного зростання вже не існує об'єктивних причин для виключення яких-небудь галузей і підприємств із процесів приватизації. Скорочення державного впливу й контролю розглядається як передумова надходження великих інвестицій в енергетику й газовидобуток, транспорт та інші сектори інфраструктури, а також підвищення конкурентоспроможності на світових ринках.

Головною завадою для реформування існуючої системи управління в Україні є наявність величезного масиву державних об'єктів.

За даними Мінекономрозвитку в Україні налічується близько 3500 державних підприємств, це в 34 рази більше ніж в Китаї (в Угорщині таких підприємств налічується – 371, Німеччині – 71, Польщі – 301, Китаї – 102, Ізраїлі – 34, Канаді – 0), 30% цих державних підприємств є банкрутами. Прибуток у 2017 р. отримали лише 5 зі 100 типових держпідприємства. Реальний збиток держкомпаній склав 11,4 млрд. грн.

Держава реально неспроможна у повному обсязі виконувати щодо них функції ефективного власника. Тому базовим процесом реформування системи управління державною власністю в Україні повинно стати максимальне скорочення неpritаманних для держави

функцій власника і підприємця за рахунок завершення приватизації та широкого розвитку державно-приватного партнерства.

Інноваційна за характером форма реформування державної власності вимагає створення спеціальної системи її просування і супроводження. Необхідна широка інформаційна підтримка, організація навчання і стажування з метою вивчення позитивних прикладів. Вітчизняний досвід розвитку інститутів приватизації і банкрутства свідчить, що у сфері розпорядження державним майном, як правило, виникають потужні тіньові схеми. Тому потрібно передбачити механізми для уникнення поширення у сфері державно-приватного партнерства зазначених процесів.

Світова практика вже виробила спеціальні засоби запобігання тіньовим інтересам. Серед них можна виділити наступні: прозорі та публічні процедури, для яких правові норми створюють певний автоматизм у здійсненні; створення каналів впливу громадськості в наглядових радах найбільш важливих для країни проектів; запобігання конфлікту інтересів за рахунок розділення функцій реалізації державної політики та контролю за виконанням цієї функції; чітка дислокація функцій контролю і невідворотність покарання за порушення законодавства.

В умовах глобальної економічної кризи перед країнами, що не завершили постсоціалістичну трансформацію, стала актуальною необхідність подолання відставання у проведенні ринкових реформ, у тому числі й у сфері реформування державної власності, як важливого резерву посткризового оздоровлення національних економік.

Проте результати попередньої практики свідчать про необхідність виваженого підходу до відбору способів продовження процесу реформування державної власності. Приватизація спроможна забезпечити стратегічні позиції приватної власності, але вона не формує нове інституційне середовище, а прагнення отримання максимального прибутку – не завжди передбачає ефективне управління капіталом.

Україна, яка здійснювала реформу державної власності без синхронізації її зі змінами інституційного середовища, без навчання спеціалістів, отримала негативні наслідки – кризу приватизаційної

політики, нерозвинене інституційне середовище (органи державного управління і законодавство) й деформовану соціально-економічну систему.

У зв'язку з переходом до реформування державної власності у стратегічних та інфраструктурних галузях ризики застосування такого способу, як масштабна і прискорена приватизація, значно зростають. Далеко не всі країни, що роблять спроби відновити реформи, готові до кваліфікаційного запобігання цим ризикам. Необхідними умовами переведення цих галузей у приватну власність є побудова потужної системи державного регулювання, здатність до її ефективного використання і подолання опору суспільства, яке набуло негативного досвіду від здійснення приватизації на попередніх етапах.

Проблема відновлення процесу реформування державної власності в сучасних умовах поки що не має однозначних готових рецептів. У цьому контексті заслуговує на увагу публікація дослідників процесу перебудови соціалістичних економік Джозефа Стігліца й Едуарда Еллермана «Макро- і мікроекономічні стратегії для Росії» [9]. У ній дослідники зробили спробу системно осмислити проблему продовження ринкових реформ як практичного завдання для держави, що не завершила постсоціалістичної трансформації, і на цій основі, обґрунтували свої стратегії, або, за їх висловом, чотири «мости через провалля». Рекомендації мають певну новизну і здебільшого заперечують сучасну політику урядів країн, які відновлюють ринкові реформи.

Стігліц і Еллерман констатують, що країна спробувала «одним стрибком перестрибнути провалля, але зірвалась, не досягнувши другого боку». Дослідники наголошують, що на сучасному етапі для країн, які не завершили ринкову трансформацію своїх економік, «досить важливо побудувати нові мости через провалля», розуміючи під цим стратегії подальшого реформування економік. Вони попереджають керівників про те, що немає легких стрибків через провалля і що спроби побудувати напівмости ведуть у нікуди... **«реформування не може бути привнесено ззовні, воно повинно здійснюватися зсередини й самостійно видозмінюватися в процесі трансформації».**

Автори сформулювали чотири стратегії, які, на їх думку, можуть стати для таких країн головними мостами для переходу на інший бік провалля.

Зростання та інфляція. *Необхідно відмовитись від інфляційної параної макроекономічної політики. Жорстка макроекономічна політика знецінює реальний капітал, виснажує сили підприємств, викликає скорочення виробництва.*

Фіскальна політика і приватизація. *Ідея прискорення приватизації, як головного інструменту ринкової трансформації економік не виправдала себе. Зосередження на перерозподілі власності відволікло увагу країн від створення нових підприємств, ефективної системи управління компаніями, породило монополію олігархічного капіталу і закрило доступ для іноземного капіталу.*

Нові підприємства і створення нових робочих місць. *Слід розглядати ці заходи як головний фундамент нової стратегії. Політика прискореної приватизації гальмувала цей напрям реформ. Приватизація практично не дала приросту податків до державного бюджету від нових підприємств.*

Перебудова соціального клімату. *Четвертий міст є найбільш складним – відновлення соціального контракту і реінвестування у соціальний капітал. Ця перебудова не може бути здійснена в режимі «доброго дяді». Необхідний двосторонній підхід – як зверху, так і знизу – для того, щоб подолати застарілі настанови і вивільнити шлях для розвитку нових реформ. Треба створювати із самого низу організації, що зливаються в єдине ціле як атоми, що створюють молекули. Стратегія повинна включати способи поліпшення управління на місцях через підприємства зі змішаною формою власності, ефектні профспілки, нові кооперативи та інші види публічного «третього сектору», необхідного для існування громадянського суспільства.*

Автори дають детальне пояснення окремим способам реалізації названих стратегій [9].

1) *Партнерство держави і приватного сектору.* У цьому напрямку визначаються три способи.

Проведення реформи, яка базується на ефективному державному управлінні, що заслуговує довіри. Замість того, щоб послабляти

державу, необхідно зосередитися на перерозподілі її функцій, необхідно укріпляти і шукати нові форми партнерства між державою і приватним сектором, а також здійснювати підтримку громадських, недержавних організацій («третього сектору»). Створювати проміжний сектор недержавних установ, які відверто кажучи, не можна віднести ні до чисто приватних, ні до чисто державних.

Заповнення «соціалістичної чорної дірки». Зберігається пост-соціалістична доктрина «побільше завжди ліпше». У постсоціалістичних економіках продовжують домінувати великі компанії. Одним із головних завдань є реструктуризація великих компаній (відокремлення структурних підрозділів, підприємств). У розвинених економіках середні і малі підприємства є супутниками великих компаній. Необхідно введення програм реструктуризації існуючих великих компаній (не доводячи їх до банкрутства), державної підтримки середніх і малих підприємств, системи підготовки молоді та трансформації мислення.

Переосмислення структурних перетворень. В умовах соціалізму й капіталізму існують схожі структури й процеси, але вони принципово різняться внутрішнім змістом. Наприклад, банківська система при соціалізмі – це бухгалтерський відділ при державі. При капіталізмі банк є незалежним від держави, він самостійно акумулює фонди і розподіляє їх поміж клієнтами. Процес переосмислення структурних перетворень, у першу чергу, зводиться до адекватної зміни внутрішнього змісту. Реструктуризація компаній повинна передбачати установлення реального власника, а також збереження соціального, організаційного й інформаційного капіталу, там, де його вартість буде позитивною величиною.

2) *Реструктуризація великих компаній.* Від формули «побільше – завжди ліпше» до формули «мале – прекрасне». Малі і середні підприємства завжди менш бюрократичні та легше пристосовуються до зміни умов. Великі компанії схильні до збереження минулого. В Америці такі фірми за їх рухливість і швидку зміну напрямів називають «газелями». Автори виділяють чотири проблеми при вирішенні цього завдання.

Малі й середні підприємства необхідно звільнити з полону великих компаній. Такі підприємства починають ніби «з чистого аркуша» –

шукають нових клієнтів і постачальників. Відокремлення на конкуруючому ринку включає стимули до інновацій. Досвід Польщі показав вагому роль малих і середніх підприємств в економічному зростанні.

Починаючи реструктуризацію великих компаній слід із середньої ланки. Керівники середньої ланки отримують перспективу зайняти більш високу позицію, а персонал – узяти участь у спільному створенні нового підприємства. Першим етапом може стати лізинг державних виробничих активів. Спільне володіння трудовим колективом сприяє встановленню контролю над управлінням компанією і забезпечує стабільність її функціонування. В Америці існує спеціальна програма «План спільного володіння», за якою компанії, що входять до цієї програми, мають право на викуп акцій спільних власників при їх виході на пенсію.

Роль держави зводиться до впровадження в життя стратегії реструктуризації, формування відповідного мислення і стимулювання за рахунок різних видів державної підтримки. Держава повинна зайняти місце арбітра між материнською компанією, яка буде опиратися своєму дробленню, та середньою ланкою, яка має намір відокремитися. Для цього можуть бути застосовані різні інструменти: загроза посилення податкового тиску, невивплата заробітної плати, відмова від надання державної підтримки тощо. Стосовно компаній, що мають заборгованість, повинні обов'язково застосовуватися або реструктуризація, або процедура банкрутства. Це свого роду альтернатива приватизації. Країни повинні мати спеціальні програми з реструктуризації великих компаній, що мають борги за податками, або з виплати заробітної плати, або потребують постійної державної підтримки.

Одним з головних розчарувань країн з перехідною економікою є невеликі обсяги іноземних інвестицій. Як вірно визначили причину цього автори: «мало людей одружуються після першого побачення, і мало серйозних інвесторів входять в компанії без досвіду тривалих і серйозних відносин з нею». На першій стадії можна розвивати обмін товарами, технологіями та знаннями. Після успішного досвіду таких взаємовідносин з'явиться реальна можливість прямих капіталовкладень

і злиття («інвестиції після торгівлі»). Держава повинна активно сприяти розвитку зовнішньої торгівлі.

Переосмислення вимагають і стандарти корпоративного управління. У постсоціалістичних економіках існують два типи проблем в управлінні: а) керівники, які діють у власних інтересах; б) акціонери з контрольним пакетом акцій, які прагнуть ігнорувати міноритарних акціонерів. Світова практика виробила інструменти протидії керівникам: аудиторські стандарти, корпоративний і кримінальний кодекси, публічність діяльності компаній.

На перехідному етапі в країнах з перехідною економікою слід використовувати контроль співвласників – трудових колективів, постачальників, кредиторів, замовників і місцевих органів влади. Контроль повинен супроводжуватись санкціями за порушення. В основному це виступає як порушення договірних умов. Необхідність створити систему для позасудових способів вирішення конфліктів.

3) *Інфраструктура банкрутств і реструктуризації.* У країнах, які не завершили постсоціалістичну трансформацію, законодавство про банкрутство, як правило, недосконале. А між тим, воно має велике значення для ринкової економіки. Для повноцінної дії цього законодавства необхідна спеціальна інфраструктура і певні традиції, а саме – судова система, довірені особи та опікуни, соціальне страхування, традиції досудового вирішення спорів, проблеми неплатоспроможності тощо. Тому у країнах з перехідною економікою доцільно застосовувати банкрутство тільки разом з програмами реструктуризації компаній. Реорганізація і реструктуризація повинні мати пріоритети перед ліквідацією компаній.

4) *Фінанси для підприємців та малого бізнесу.* Дослідники відносять цю проблему до специфічних для країн з перехідною економікою. Фінансова система фактично не обслуговує малий бізнес. Високі відсоткові ставки за кредитами значно ускладнюють функціонування малого і середнього бізнесу. Значну роль у підтримці високого відсотка має нераціональна макроекономіка – високий обмінний курс, жорсткі монетарні заходи, виснажлива податкова політика.

Країни, що розвиваються, мають позитивний досвід організації фінансування малого бізнесу (наприклад, взаємні гарантії для креди-

тування, ротаційні збереження, кредитні асоціації тощо). Але головний підхід – це «капіталізація соціального капіталу» у формі: участі працівників у компанії «трудоим внеском», створення сімейних підприємств, довіри між замовниками, виробниками, постачальниками та продавцями (кредит, відстрочка платежу, взаємозалік тощо). Сімейні підприємства в Китаї є яскравим прикладом соціального капіталу, отриманого без суттєвого фінансового внеску. Значну допомогу бізнесу можуть надати місцева влада, професійні асоціації, кооперативні об'єднання (будівельні, споживчі, кредитні), асоціації взаємної допомоги тощо.

При вирішенні питання щодо допомоги реальному сектору держава, перш за все, повинна приймати рішення на користь найбільш динамічного сектору – малого і середнього підприємництва. Державна підтримка малих і середніх підприємств на пільгових умовах і безповоротній основі дає такі позитивні для суспільства результати: запобігання дефолту, витягання бізнесу із тіньової економіки, поширення самозайнятості населення тощо.

5) Програми, що стимулюють підприємництво та навчання.

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, з урахуванням указаних програм, розробила свої навчальні плани та затвердила їх керівництвом Укртелекому та Укрзалізниці і провели масштабні заняття з питань підготовки до проведення реформування – це було здійснено з 2000 р. по 2010 р.

Ці дослідження доцільно запровадити в Україні у 2018 р., щоб не впасти в «провалля». Але слід враховувати, що Україна з 1917 по 1992 р. пережила розкуркулювання, створення колгоспів (радгоспів), переселення значної кількості населення у північні райони. Люди практично повністю втратили вміння управляти власним господарством.

Оцінки необхідних масштабів держсектору формувалися у країнах з перехідною економікою в умовах зіткнення й боротьби різних точок зору, на тлі політичного протистояння у суспільстві. Наприклад, в Угорщині гострі дискусії про долю, так званого, твердого ядра економіки, тобто стратегічно важливих великих підприємств, не тільки сильно затягли прийняття нової версії закону про приватизацію, але й зумовили внесення до нього низку компромісних положень.

В остаточному підсумку перспектива залучення іноземних інвестицій переважила доводи про збереження під державним контролем найбільш відомих підприємств національної економіки. Так само сталося й у Вірменії – доля знаменитого Єреванського кон'ячного заводу, який протягом декількох років був закритий для приватизації, як елемент національного надбання країни, а потім все-таки був проданий іноземному інвестору.

Досвід функціонування державного сектору перехідної економіки в більшості країн довів, що держава, як і будь-який інший власник, може виконувати свої функції недостатньо ефективно. Послідовної політики держави стосовно майна, що залишається в його власності, немає практично в жодній країні, і дії держави спрямовані на вирішення окремих проблем. В Україні ці проблеми можна звести у дві групи:

По-перше, йде пошук методів ефективного управління тими підприємствами, у капіталі яких протягом тривалого часу зберігається висока частка держави. Таким методом може стати, наприклад, передача державного пакета акцій у довірче керування або передача стороннім для компанії юридичним особам (банківсько-фінансовим холдингам, фінансово-промисловим групам, спеціалізованим консалтинговим фірмам), або менеджменту самої компанії, або створення системи державно-приватного партнерства (далі ДПП), яке є альтернативою приватизації. Різні форми партнерства створюють можливість для його масштабного застосування, воно може стати суттєвим фактором раціоналізації функцій держави як власника. Але під нові функції необхідно сформувати повноцінну інституційну систему: правове забезпечення і вповноважені органи управління. Сфери потенційного застосування ДПП відрізняються за видами діяльності та об'єктами, а тому потребують додаткових систем правового регулювання. Склад представників держави в органах управління АТ з великим держпакетом і порядок голосування цим пакетом акцій встановлюється законодавчо.

По-друге, розгортається так звана деприватизація. Вона може укладатися у виробленні приватизаційних стратегій для підприємств, що раніше входили до списків підприємств, які не підлягали приватизації в той або інший період.

Подібні списки складалися разом із приватизаційними програмами в усіх країнах, у тому числі й в Україні. Крім того, «деприватизації» підлягають дрібні пакети акцій, що залишалися у власності держави і не дають реальних можливостей контролю. Так, у східноєвропейських країнах, як й в Україні, існують сотні компаній з незначними частками державної участі, що не забезпечують ні доходів, ні контролю. Державі вигідніше позбутися цих часток, ніж номінально залишатися їхнім власником [11].

За 2017 р. Україна заробила на приватизації понад 5 млрд. грн., що майже удвічі більше ніж у 2016 р. Це найкращий показник з 2012 р.

Україна та її підприємства повинні виробити власну стратегію, яка дозволить ефективно відповісти на поставлений історичний виклик. Необхідно знайти місце серед ринкових реформ інституційного середовища української економіки. Для цього прийнято новий закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» №7006 від 18.01.2018 р. (далі «Закон про приватизацію»). Цей документ є однією з головних вимог МВФ для надання Україні наступного траншу.

Документ пропонує розділити об'єкти приватизації на дві групи – велику та малу, а також розширити їхнє коло. Закон забезпечує конкуренцію серед покупців за рахунок розширення кола інвесторів та захист їх прав.

Новий закон передбачає, що:

- ціну приватизації буде визначати ринок;
- процедура продажу підприємства буде встановлюватись на аукціонах;
- під час великої приватизації Інвестбанк світового рівня зможе залучати широке коло інвесторів;
- мала приватизація дозволить продавати об'єкти через інтернет-платформу;
- дозволить потенційним покупцям максимально отримати інформацію про підприємство;
- російські компанії не зможуть брати участь у приватизації;
- до вирішення спорів щодо приватизації можна буде залучати міжнародний комерційний суд;

- об'єкти приватизації готуватимуть значно швидше;
- обмеження до 3-х років на оскарження приватизації.

На думку ФДМУ (на 01.01.2018 р.) новий закон про приватизацію дає:

- прості і зрозумілі правила приватизації (ціну визначає ринок; чітко встановлена процедура продажу на аукціонах);
- більше коло інвесторів – справедливі ціни.

Для Великої приватизації – Інвестрадник (інвестрадник світового рівня) може залучати значну кількість інвесторів.

Для малої приватизації – продаж через інтернет-платформу – максимальна доступність інформації для потенційних покупців.

Використання міжнародних практик – можливість вирішення спорів у міжнародному комерційному арбітражному суді.

В плани з **приватизації-2018** входить продаж дорогих і найбільш привабливих для інвесторів підприємств. У 2018 р. ФДМУ хоче продати «Центренерго», «Турбоатом», шість енергетичних компаній, Аграрний фонд, Державну продовольчо-зернову корпорацію «Україна», об'єкти малої приватизації.

Також планується продаж акцій Миколаївської, Херсонської та Дніпровської ТЕЦ, а також Запоріжжя-, Тернопіль-, Харків-, Хмельницьк- і Черкасиобленерго.

Прийняття закону дає змогу уніфікувати та оптимізувати законодавство з питань приватизації, удосконалити механізми та процедури приватизації, прискорити процеси приватизації, підвищити ефективність продажу об'єктів та збільшення надходження до держбюджету.

Слід розуміти, що для «запуску» Закону про приватизацію [12] треба ухвалити ще понад 20 законодавчих актів, а для початку ефективної приватизації держпідприємств слід обмежити кількість об'єктів, продаж яких заборонена чинним законодавством. Верховна Рада у січні 2018 р. розглянула Закон про приватизацію та розширила список об'єктів, які не підлягають приватизації, додаючи до нього медзаклади та заклади освіти.

Приватизація дозволить, за висловом ФДМУ, скоротити їхню кількість, а також знайти стратегічного інвестора який буде розвивати

виробництво, закуповувати сучасне обладнання та зможе виплачувати працівникам високу ринкову зарплату.

Досвід корпоратизації, а потім акціонування таких значних для економіки України підприємств, як Укртелеком та Укрзалізниця показують, що галузі та їх підприємства необхідно чітко готувати до таких подій. Галузь зв'язку – Укртелеком та галузь залізничного транспорту – Укрзалізниця – це єдині складні і багатомірні виробничо-технологічні комплекси, в яких мережа підприємств, виробничих приміщень і закладів соціального призначення, виконуючи свої функції, вирішують загальні задачі під єдиним керівництвом правління АТ «Укртелеком» та правління «Укрзалізниця», що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зв'язку та сфері транспорту. Саме реструктуризація цих галузей проведена на основі серйозної економічної правової та соціальної підготовки [7; 11; 13; 14; 15; 16; 18].

4.3. Приватні підприємства в економіці перехідного періоду

Приватні підприємства в економіці перехідного періоду утворюються шляхом як інвестування й капіталізації доходів і заощаджень фізичних і недержавних юридичних осіб (підприємства створені на власній основі), так і трансформації державної власності (приватизовані підприємства). При цьому важливо, що незалежно від способу приватизації підприємств функції власності й професійного керування повністю збігаються тільки в рамках дрібних фірм [7; 10].

Що ж стосується середніх і особливо великих приватних підприємств, утворених в результаті приватизації, то в їхніх рамках неминуче відбувається відоме розщеплення капіталу на капітал-власність (контроль) і капітал-функцію (керування), що дозволяє використовувати найманих професійних менеджерів і звільняти власників від функцій безпосереднього керування капіталом. Принципово важливо, що узгодження контролю й управління не відбувається автоматично. Досвід усіх постсоціалістичних країн свідчить про неминучість конфліктів із цих питань між новим і старим менеджментом, зовнішніми й внутрішніми інвесторами, найманими

робітниками приватизованих компаній. На офіційному порталі (20.02.2018) Верховної Ради вказано, що нова приватизація дає можливість:

- провести модернізацію компаній та робочих місць;
- викоринити корупцію на держпідприємствах;
- ввести капітальні інвестиції в українську економіку;
- отримати додаткові надходження до бюджету.

У перехідній економіці структура капіталів нових власників і змішаних компаній за формою власності й типом інвесторів залежить насамперед від застосованих методів приватизації. Саме вони визначають специфіку корпоративного контролю й перспективи подальшої ринкової реструктуризації приватизованих підприємств. За цими ознаками можна виділити наступні типи приватних компаній.

Компанії, приватизовані методом прямого продажу зовнішньому (у тому числі іноземному) інвесторові. Це був спочатку кращий тип компаній, тому що прямий продаж відразу створював стратегічного власника, мінаючи проміжні стадії переділу власності на капітал, характерний для інших методів приватизації. Разом з тим, прямий продаж державного підприємства приватному інвесторові вимагав не тільки великих сум від покупця, але й серйозних витрат від продавця (держави), у тому числі передпродажної підготовки підприємства й попередньої роботи з передбачуванним інвестором, узгодження з ним обсягу та характеру майбутніх інвестицій у підприємство, що купується, витрат на оцінку його ринкової вартості. Зрозуміло, що цим методом можна було продати лише найбільш привабливі, а тому дорогі компанії, на покупку яких коштів у національних інвесторів явно було недостатньо. Оплатити такі угоди, тим більше з інвестиційними умовами, були здатні в основному тільки іноземці. Із усіх країн з перехідною економікою, що намагалися через прямий продаж трансформувати основну частину держпідприємств, це вдалося лише Східній Німеччині, Угорщині й Естонії. В інших країнах, в тому числі в Україні, число подібних компаній відносно невелике.

Компанії, викуплені менеджментом і працівниками. У перехідній економіці пільгові методи викупу держпідприємств їх трудовими колективами сприймалися як соціально вдалими.

У ряді країн використовувалися спеціальні механізми, що підвищували ліквідність приватизованого майна в інтересах працівників підприємств: цільові ваучери (сертифікати), знижки із ціни, розстрочки платежів. Компанії, приватизовані працівниками, отримали розповсюдження майже в усіх країнах з перехідною економікою, причому навіть у тих, де такий метод приватизації спочатку не передбачався.

У таких компаніях звичайно не виникає грубих конфліктів інтересів внутрішніх власників (інсайдерів), тому що вони, як правило, пом'якшуються загальною зацікавленістю в поліпшенні результатів діяльності. Проте серйозним недоліком є те, що у старого менеджменту немає достатнього досвіду роботи в ринкових умовах, а залучення зовнішніх інвесторів (аутсайдерів), які могли б принести такий досвід і розширити обмежені інвестиційні можливості компанії, практично виключається. Досвід країн Центральної й Східної Європи підтверджує, що порівняно з компаніями, проданими зовнішнім стратегічним інвесторам, компанії, викуплені працівниками, мають набагато більш обмежені перспективи інвестицій і реструктуризації. При цьому можливі прогресивні зрушення у структурі власності, які можуть блокуватися менеджментом (заборони й обмеження на перепродаж акцій працівниками компанії).

Норми корпоративного права, інтереси акціонерів, особливо зовнішніх, у таких компаніях нерідко порушуються. А тому аутсайдери вкрай неохоче інвестують у ці компанії навіть у тих випадках, коли це в принципі не заборонене статутом. А у внутрішньому корпоративному управлінні зазначеними компаніями відбувається поступовий перерозподіл прав контролю на користь менеджменту, наприклад, шляхом передачі йому в трастове керування або для солідарного голосування акцій рядових працівників.

У цілому більш стійкі й ефективні невеликі компанії із власністю працівників, тому що в них легше адаптувати корпоративне управління до потреб ринкового середовища й узгодити інтереси всіх категорій власників. Великі ж компанії з перевагою власності працівників (в Україні, наприклад, такий варіант приватизації вибрали три чверті всіх перетворених держпідприємств) можуть вийти з інвестиційного й

структурного тупика тільки в тому випадку, якщо власність працівників буде поступово трансформуватися в нормальні варіанти власності інвесторів (внутрішніх і зовнішніх, національних й іноземних) з відповідними механізмами реалізації й захисту їх прав та інтересів. Успішність такої трансформації багато в чому залежить від рівня розвитку ринків капіталу.

Динаміка структури володіння акціями в приватизованих компаніях України свідчить про поступові зрушення контролю у бік скорочення частки працівників і збільшення частки менеджменту й зовнішніх власників. Так, у період закінчення масової приватизації і первинного закріплення прав власності частка працівників у капіталі компаній знизилася з 53 до 40%, частка менеджменту збільшилася з 9 до 16%, а зовнішніх інвесторів – з 21 до 34%. У 2014-2017 рр. ця тенденція залишається [18; 19].

Компанії, що виникли в ході масової сертифікатної приватизації. Використання методу сертифікатної приватизації цілком зрозуміло, при глобальному одержавленні економіки й загальній нестачі капіталів для нормального викупу державного майна. Цей метод соціально слушний, тому що забезпечує рівний доступ до державної власності всім громадянам. Разом з тим, отримані за допомогою сертифікатів права власності не можуть кваліфікуватися як повноцінне право приватної власності і є, в більшості випадків, лише стартовою умовою для подальших переділів або врахування наявних грошових коштів.

Сертифікатні схеми широко використовувалися в багатьох країнах з перехідною економікою, і число компаній, приватизованих цим методом, відносно велике (особливо в Чехії, Литві, Монголії, Україні, Росії). Сертифікатний метод забезпечив швидкий старт приватизації найбільш проблемної частини державних активів – великих промислових підприємств. Проте зміни в правах власності та їх первинне закріплення не супроводжувалися настільки ж швидкими й адекватними ринковими вимогами реструктуризації компаній.

Структура власності в компаніях, утворених у результаті сертифікатної приватизації, не приводить, як правило, до появи ефективного стратегічного інвестора й відповідного рівня корпоративного керуван-

ня. В Україні, наприклад, у приватизованих сертифікатним методом компаніях частка внутрішніх акціонерів у капіталі відразу після первинного закріплення прав власності (1994 р.) склала 50–52% (що й стало самим значним резервом для подальшого переділу), зовнішніх – 18–22%, а у власності держави збереглося у середньому 30% капіталу. Усього за один рік співвідношення недержавних власників змінилося на користь зовнішніх інвесторів, їх частка збільшилася до 33% (при цьому частка внутрішніх значно скоротилася). Частка держави знизилася до 25% [7].

Зрозуміло, що зміни прав власності у компаніях, приватизованих сертифікатним методом, не сприяла швидкому формуванню ефективного корпоративного управління ними. Протягом більш-менш тривалого періоду перерозподілу й концентрації прав власності в компаніях даного типу домінуючі позиції в управлінні зосереджені в руках старого менеджменту. Чималою мірою цим пояснюється діюча в країнах з перехідною економікою тенденція до відносно повільного «відкриття» компаній зовнішнім інвесторам, що особливо яскраво виявилось в Україні. Особливий статус отримали так звані малі підприємства.

Зазначена типологія приватизованих підприємств умовна, тому що вся різноманітність суб'єктів приватного сектору не може бути втиснена в рамки цих трьох видів компаній. Існує безліч змішаних підприємств перехідних форм, де процес структурування капіталу не закінчився встановленням контролю того або іншого стратегічного інвестора. Не виключено, що багато приватизованих компаній так і не зможуть сформувати ефективну форму власності й керування, і рано чи пізно піддадуться процесам ліквідації, банкрутства, поділу активів, злиття й поглинання. Не випадково ці процеси підсилюються й розширюються у перехідній економіці після завершення приватизації.

Виходячи з особливостей структури капіталу й переважної форми контролю, можна виділити три типи корпоративного управління частками в змішаних компаніях, що склались в економіці перехідного періоду [6]:

- 1) керування середніми й великими підприємствами, де основний контроль концентрується в руках банків і банківських посередницьких

фірм. Банки чітко контролюють емісійну діяльність такої компанії, не допускаючи порушення необхідного їм балансу влади й управління;

2) керування компаніями, що мають стратегічного іноземного інвестора. Досвід східноєвропейських країн свідчить, що дії такого власника можуть входити у суперечність з інтересами національної економіки (експорт прибутку й капіталу, придушення потенційного конкурента й т.п.);

3) керування компаніями, переважно невеликими, що не мають великих стратегічних інвесторів і змушені розраховувати винятково на власні внутрішні джерела росту. У таких компаніях корпоративне управління максимально пристосовується до особливостей ринкового середовища й необхідності ефективно використовувати обмежені інвестиційні ресурси. Цей тип корпоративного управління отримав значне поширення в Україні [2].

4.4. Реструктуризація в реальному секторі

Методи реструктуризації підприємств. Реструктуризація підприємства – це широке коло заходів, спрямованих на підвищення економічної ефективності і ринкової конкурентоспроможності. Будучи по суті процесом ринкової адаптації суб'єктів реального сектору, реструктуризація може проводитися двома принципово різними шляхами.

Перший – проблеми реструктуризації можуть вирішуватися безпосередньо на мікрорівні економіки, тобто індивідуально на кожному підприємстві, переважно за допомогою цілеспрямованого добору стратегічних інвесторів, здатних надати необхідний капітал і принести сучасний досвід управління.

Другий – реструктуризація може бути результатом загальносистемних змін в економіці (насамперед відносин власності), проведених швидко й комплексно. При цьому пошук остаточних ефективних власників переадресується ринкам капіталів. Потенційні інвестори самостійно формують на фондових ринках пакети акцій, що цікавлять їх приватизовані компанії або беруть участь у конкурсах із продажу таких акцій і виконують відповідні інвестиційні й соціальні умови

(наприклад, вкласти в реструктуризацію певну суму коштів, створити певну кількість робочих місць і т. ін.).

У ході ринкових реформ у країнах з перехідною економікою використовуються названі шляхи реструктуризації [4].

Різноманіття методів реструктуризації може бути зведене до двох груп: організаційні та фінансові.

Організаційна реструктуризація – це комплекс заходів, спрямованих на наближення розмірів підприємства і його підрозділів до вимог конкурентного ринкового середовища. Таке завдання стояло перед усіма країнами з перехідною економікою, що отримали від соціалізму, й монополізоване господарство.

Вичленування невеликих одиниць із великих підприємств, їх дроблення (за рішенням трудових колективів або адміністрації), поділ промислових гігантів там, де це виявлялося можливим, звичайно відбувалося або перед початком приватизації, або на перших її етапах (Угорщина, Чехія, Східна Німеччина, Румунія). У результаті швидко й різко збільшилося число дрібних підприємств, частина яких продавалася новим приватним власникам, а частина ліквідувалася з розпродажем майна й активів. В Україні організаційна реструктуризація отримала обмежене поширення [11; 18].

Організаційна реструктуризація може приводити до розподілу власності великих державних підприємств у різних компаніях або фірмах-супутниках, формально незалежних, але залежних від головної компанії. Складність і розгалуженість виробничо-технічних зв'язків приводить до великої різноманітності форм взаємного переплетення капіталів. Мережа взаємозв'язків, побудована на перехресному і комбінованому володінні капіталами, на відміну від адміністративно створюваних твердих структур гнучка, рухлива, здатна до перерозподілу й розвитку через ринки капіталів. Різновидом таких структур є деякі фінансово-промислові групи і холдинги в Україні.

Фінансова реструктуризація – це заходи щодо розчищення балансу підприємства, упорядкування активів компанії за критеріями ринкової економіки. На відміну від організаційної, фінансова реструктуризація не може розтягуватися на роки. Фінансове оздоровлення повинне проводитися швидко, інакше воно просто втратить сенс [17].

Цей тип реструктуризації не обов'язково відразу приведе до банкрутства або ліквідації проблемних підприємств. Головне – розчистити активи, досягти прийнятної для всіх зацікавлених осіб домовленості щодо боргів. У Польщі ще в 1993 р. був прийнятий Закон про фінансову реструктуризацію підприємств і банків, який передбачав кілька моделей оздоровлення фінансів – від «полюбовної» домовленості до публічного розпродажу боргів. Кредитори можуть вимагати процедури банківського (досудового) врегулювання при заборгованості в розмірі 20% зобов'язань. Борги можуть бути продані за ринковою ціною з аукціону на основі публічної пропозиції. Їх можна обміняти на акції. Завдяки такому широкому вибору варіантів фінансового оздоровлення кризових підприємств реальній процедурі банкрутства з розпродажем активів піддалися тільки 15% потенційно неплатоспроможних фірм.

У деяких країнах практикується частковий продаж активів з метою оздоровлення фінансового становища, який може допомогти державним підприємствам в кризі лише тимчасово, тому що кошти витрачаються на короткострокове виживання: погашення кредитів, виплату заробітної плати, інші поточні витрати, а не на інвестування й поліпшення структури виробництва. Навпаки, приватні інвестори, здобуваючи активи, вбудовують їх у життєздатну структуру і використовують більш ефективно [9; 15].

У перші роки структурних реформ в Україні та інших країнах розраховували, що реструктуризацію підприємств можуть проводити комерційні банки. Проте масові неплатежі підприємств серйозно підірвали платоспроможність банківської системи перехідної економіки. Первісні програми реформ, що передбачали у східноєвропейських країнах провідну роль банків у реструктуризації економіки, виявилися надто оптимістичними. Слушний для розвиненої ринкової економіки аргумент, що банки краще, ніж державні органи, знають стан справ на підприємствах, у перехідній економіці себе не виправдав.

Виявилося, що банки погано розуміють виробничі проблеми і не вміють проводити аналіз реального стану фінансів підприємств боржників, ринкова життєздатність яких непевна. Банки ж розглядають реструктуризацію у вузько фінансовому змісті – як реструктуризацію

боргів і активів. Крім того, слабе законодавство щодо переходу прав власності (застава, обіг відповідальності, гарантії), а також соціально-політичне гальмування судових процедур ліквідації й банкрутства обмежували можливості фінансового сектору виконувати цю роботу.

Саме ці суперечності інтересів комерційних банків, що скупили з метою контролю на аукціонах і за гроші пакети акцій деяких великих компаній і самі ці компанії (в особі менеджменту) послужили причиною багатьох конфліктів. Тому в більшості країн з перехідною економікою вирішення багатьох проблем реструктуризації кризових підприємств було покладено на державу – через урядові органи з приватизації, реструктуризації, банкрутства. Разом з тим, банки залишаються найважливішими агентами реструктуризації, здатними якоюсь мірою протистояти урядовому бюрократизму й політичному тиску. Останнім часом отримали поширення (наприклад, у Польщі) фінансові структури типу фондів або інвестиційних банків, що спеціально займаються реструктуризацією державних підприємств із метою збільшення ринкової вартості їх капіталу й наступного вигідного продажу.

Висновки

- Досвід ринкової трансформації дозволив країнам з перехідною економікою ліквідувати тотальне одержавлення господарства, провести широку приватизацію й створити умови для розвитку підприємництва на базі приватної й змішаної власності.

- У сфері виробництва реальні результати трансформації не цілком відповідали поставленим цілям. Підприємства багатьох галузей, особливо великі, погано адаптувалися до умов ринку, у більшості залишалися економічно неефективними, зберігали надлишкову зайнятість, дорогу соціальну інфраструктуру. Індустріальні гіганти як і раніше залишалися монополістами на відповідних сегментах ринку. Важке фінансово-економічне положення більшості великих підприємств сприяло збільшенню взаємної заборгованості і приводило до неповернення кредитів, неможливості платити податки і внески у

соціальні фонди. Головною причиною триваючої трансформаційної кризи підприємств була слабкість структурних реформ в економіці.

- У перехідній економіці, як правило, зберігається досить масштабний державний сектор, що включає стратегічно важливі підприємства. Проте підприємства, що перебувають повністю або частково у державній власності, починають реорганізацію – перетворення в акціонерні товариства з відповідною зміною системи управління, що дозволяє відокремити функції професійного менеджменту від контролю власника.

Основними орієнтирами при побудові системи управління державною власністю є:

- вироблення ефективних інструментів регулювання меж державного сектору – запровадження статусу стратегічної галузі, удосконалення систем заборони до приватизації та закріплення пакетів акцій у державній власності;
- оптимізація розподілу функцій держави з управління державною власністю між окремими органами державної влади;
- відокремлення функцій управління державною власністю від регуляторних функцій держави;
- удосконалення технології управління, забезпечення її необхідними ресурсами (кадровими, фінансовими, матеріально-технічними, інформаційними технологіями тощо);
- визначення критеріїв ефективності суб'єктів управління, у тому числі використовуючи світовий досвід утворення управлінських холдингів.

Також поряд з реформуванням державної власності важливим є забезпечення сприятливих умов для розвитку нових галузей і засобів виробництва, побудова нових підприємств, розвиток зайнятості населення у високотехнологічних наукових сферах.

- Кожна країна, виходячи з міжнародних стандартів і враховуючи свої особливості (структуру національної економіки, традиційні функції держави, домінуючі політико-ідеологічні орієнтації, ефективність виконання функцій у режимі приватної і державної власності) повинна визначати власний оптимальний набір критеріїв визначення належності галузей і видів діяльності до державного сектору.

Уповільнення процесів реформування державної власності негативно позначається на функціюванні української економіки. Збереження надлишкового державного сектору зменшує ефективність економіки в цілому за рахунок знижених стимулів державної власності і створення навантаження на державний бюджет (державна підтримка). Іншим негативним наслідком є дезорганізація частини державного сектору, яка призначена для приватизації, що перебуває в транзитному стані.

- Порівняльний аналіз економіко-правових засад реформування державної власності в Україні й розвинених та постсоціалістичних країнах дозволив виявити загальні та специфічні особливості реалізації цього процесу і його наслідків залежно від конкретних стартових умов.

На початку 1992 р. Україна включилась в глобальний процес постсоціалістичної трансформації. В основу ідеології реформування державної власності було покладено необхідність проведення масштабної та прискореної приватизації, яка б, випереджаючи перебудову інституційного середовища, стала основним фактором формування приватного сектору в країні. Проте, на відміну від країн, які успішно завершили постсоціалістичну трансформацію і набули членства у Європейському Союзі, специфічні стартові умови України не дозволили їй завершити процес реформування державної власності, зокрема приватизацію. Існування надлишкового неефективного державного сектору є один із факторів, що перешкоджає підвищенню конкурентоспроможності української економіки.

Проголошення в 1996 р. завершення етапу малої приватизації означало, що в Україні була досягнута мета реформи державної власності – приватна власність зайняла стратегічні позиції в галузях першочергової приватизації.

Технологія малої приватизації використовується в Україні і дотепер, оскільки у складі української економіки і після її завершення є маса невеликих підприємств, дислокованих за межами галузей першочергової приватизації. Крім того, способи продажу, притаманні малій приватизації, продовжують використовуватись для об'єктів незавершеного будівництва, часток (паїв) у підприємствах змішаної форми власності, соціально-культурних об'єктів і величезного масиву

окремих елементів майна (приміщення, транспортні засоби, обладнання тощо).

Політико-правові засади приватизаційних процесів в Україні формуються під впливом антагоністичних факторів: сприяння і протидії. І результати приватизації на окремих етапах багато в чому залежать від співвідношення цих факторів.

Масово сертифікатна приватизація спричинила відчутні стимули, які дозволили подолати пасивність українського населення. У безоплатний розподіл було спрямовано понад 40% майна, що призначалось для приватизації. Сфера використання сертифікатів, як платіжного засобу, була максимально поширена.

З кількісної точки зору масову приватизацію в Україні можна оцінювати як ефективну, було приватизовано різними способами 92,1% всіх проданих, за 27 років української приватизації, об'єктів груп Б, В і Г.

Але масова приватизація, яка політично була визначена як «народна приватизація», викликала незадоволення її результатами з боку більшості українського населення. Вона не забезпечила реалізацію прав власності населення на частку державного майна і не створила умов для участі дрібних акціонерів в управлінні приватизованих компаній. Фактично було допущено існування масштабного тіньового обігу сертифікатів, що є прямим порушенням законодавства.

- Приватний сектор перехідної економіки включає підприємства двох типів: фірми на власній основі, засновані на кошти громадян і недержавних юридичних осіб, а також часткові й змішані компанії, утворені шляхом часткової або повної приватизації державних підприємств. Тип цих компаній за структурою акціонерного капіталу й особливостях корпоративного управління залежить від конкретного методу приватизації.

- Ключову роль у ринковій адаптації, як державних, так і приватизованих підприємств відіграє їхня послідовна й цілеспрямована реструктуризація. Остання має організаційний і фінансовий аспекти. У результаті організаційної реструктуризації число й характер суб'єктів реального сектору наближається до норм ринкової економіки. Фінансова реструктуризація сприяє оздоровленню активів, розчищенню

балансів компаній за критеріями ринкової економіки. Значну роль у реструктуризації відіграють банки.

- Масштаби та конфігурація державного сектору в українській економіці свідчать про незавершеність процесу трансформації державної власності. Українська економіка є перевантаженою об'єктами державної власності, де діють менш ефективні механізми стимулювання праці та підприємницької діяльності. Держава змушена виконувати величезний масив невластивих для неї функцій власника і підприємця.

Неефективний державний сектор створює навантаження на державний бюджет і стає фактором, який знижує стійкість та конкурентоспроможність української економіки в цілому. Система державної власності створює нерівність економічних суб'єктів на ринку, що деформує дію ринкових механізмів.

- Дослідження, проведені авторами, дозволяють дійти висновку, що основою економічного розвитку держави є прибуткові підприємства. Саме це підтверджують прийняті на початку 2018 р. Закон України «Про приватизацію державного майна, а також зміни до Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність».

Терміни, якими необхідно оволодіти

Державний сектор економіки; комерціалізація державних підприємств; реструктуризація підприємств; організаційна реструктуризація; фінансова реструктуризація.

Література

1. Книга магических формул древних санскритских текстов / М.В. Грузина. – К.: Издательский дом «Амадей», 2000. – С. 162.

2. Гончарова Н.Г. Питання визначення оптимальних обсягів державного сектора в умовах транзитної економіки // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». – Том 44. Економічні науки. – С. 17-21.

3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Реструктуризация предприятий и компаний: справочное пособие / [И.И. Мазур, В.Д. Шапиро и др.]; под ред. И.И. Мазура. – М.: Высшая школа, 2000. – 587 с.

5. Государственное регулирование экономики переходного периода / [Горенко Т. И., Карпов В. А., Лозовая Т. И., Олейник Г. Ю.] – Севастополь : Просвита, 2000. – 182 с.

6. Корпоративне управління : навч. посіб. [для студентів ВНЗ транспорту та зв'язку] / [І. Г. Бакаєва, Г. Ю. Олійник, Т.І. Лозова та ін.]. – К.: ДЕТУТ, 2012. – 384 с. (Гриф надано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України : лист від 05.10.2010 № 1/11-9225).

7. Лозовая Т.И. Корпоративное управление / Лозовая Т.И. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 239 с.

8. Реструктуризация предприятий и компаний / [Мазур И. И., Шапиро В. Д. и др.]. – М.: Экономика, 2001. – 650 с.

9. Стиглиц Дж. Макро и микроэкономические стратегии для России / Дж. Стиглиц, Д. Эллерман // Информационный бюллетень ЭКААР-РОССИЯ. 2000. – Вып. 3.

10. Ільяшенко В.А. Державне регулювання системним розвитком малого бізнесу залізничного транспорту / В.А. Ільяшенко, Г.Ю. Олійник. – К.: Логос, 2014. – 268 с.

11. Організаційно-економічний механізм реформування залізничного транспорту: монографія / [М. В. Макаренко, Т. І. Лозова, Г. Ю. Олійник та ін.]. – К. : КУЕТТ, 2007 – 428 с.

12. Закон України П «Про приватизацію державного і комунального майна» №7066 від 18.01.2018 року.

13. Організаційно-економічний механізм корпоративного управління підприємствами транспорту та зв'язку: монографія / [Г. Ю. Олійник, В. В. Жебка, Т. І. Лозова, П. С. Єщенко, С. Я. Салига]. – К.: Логос, 2012. – 424 с.

14. Олійник Г. Ю. Прогноз результатів реструктуризації на основі використання методів і моделей ситуаційного аналізу / Г. Ю. Олійник // Проблеми системного підходу в економіці : зб. наук. праць. – Вип. 40. – К. : НАУ, 2012. – С. 197–202.

15. Олійник Г.Ю. Моделювання підготовчого процесу реструктуризації Залізничного комплексу України та ефективність його впровадження // Г.Ю. Олійник / Інвестиції: практика та досвід: науковий практичний журнал. – № 10. – травень, 2012. – К.: ТОВ «ДКС Центр», 2012. – С. 40-44.

16. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=36252

17. Гончарова Н.Г. Питання визначення оптимальних обсягів державного сектора в умовах транзитної економіки // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». – Том 44. Економічні науки. – С. 17-21.

18. Олійник Г.Ю. Реструктуризація залізничного комплексу України: Методологія і практика: монографія / Г.Ю. Олійник. – К.: Логос, 2011. – 382 с.

19. Стиглиц Дж. Макро и микроэкономические стратегии для России / Дж. Стиглиц, Д. Эллерман // Информационный бюллетень ЭКААР-РОССИЯ. 2000. – Вып. 3.

20. Постанова Верховної Ради України від 14.02.1992 №2116-ХІІ «Про управління майном підприємств, установ, організацій, що є загальнодержавною власністю».

21. Белова А.І. Оптимізація бізнес процесів при інтеграції підприємств до господарського механізму Європейського союзу [текст] / А.І. Белова, Г.Ю. Олійник // Управління розвитком складових систем. – 2015. – № 23(23). – С. 142-148.

22. Олійник Г.Ю. Економічний аналіз бізнес-процесів при залученні іноземних інвестицій (текст) / Г.Ю. Олійник, А.Е. Кочедикова // Управління розвитком складних систем. – 2016. – № 28(2). – С. 169-175.

Розділ 5

ОПЕРАЦІЇ З НЕРУХОМІСТЮ

*Покоління відходить,
й поколінням приходить,
а земля вічно стоїть.*

Старий Заповіт [Еккл. 1.14]

5.1. Формування прав власності на об'єкти нерухомого майна

Сучасний етап розвитку економіки характеризується та визначається перехідними до ринкових механізмів і відношень процесами, що пов'язані з кардинальними змінами у структурі та формах власності, організації та управлінні виробництвом, відношеннях до організації виробництва, розподілі й споживанні. Це обумовлює вирішення проблеми розвитку механізму господарювання на рівні основної ланки економічної системи-підприємства на шляху формування прав власності, власності на об'єкти нерухомого майна – нерухомості, визначення статутного капіталу. Саме цей комплекс питань в області відношень власника і топ-менеджера створюють акупунктуру компанії. Ці питання дуже важливі для інвесторів та особливо при створенні підприємств з участю іноземних компаній. Знання їх та поступове рішення приводять до збільшення статутного капіталу і оздоровлення бізнесу.

Саме тому ми акцентуємо увагу підприємців, власників, топ-менеджерів, управлінців на питаннях: операцій з нерухомістю; формуванні прав власності; управлінні власністю; навчанні управлінню власністю.

До об'єктів нерухомості, об'єктів нерухомого майна, входять земельні ділянки та розташовані на них будівлі, споруди, передавальні пристрої.

Все нерухоме майно потребує не тільки щоденного догляду, охорони, належного утримання і вигідного використання, а в умовах ринкової економіки потребує професійного управління, поставленого на системну основу й орієнтованого на користь підприємств і держави. Під останнім, як відомо, розуміється визначення юридичної частки

речі, здійснення операцій з нею. Розпорядження слід відрізняти від двох інших повноважень власника: від володіння майном (наявність речі у господарському віданні, володіння річчю) і від використання (самостійне добування із речі корисних властивостей).

Для того, щоб грамотно розпоряджатись об'єктом, в першу чергу, необхідно знати про його існування, його статус і характеристики. Через це розпорядження майном починається з його обліку і реєстрації. Наявність такої інформації для підприємств є вдвічі важливою: і через об'єктивні ускладнення управління масивом земель і будівель по всій країні, складності концентрації достовірної інформації про все майно, і через наявність значної кількості обмежень майна в цивільному обороті. Більшість об'єктів не можуть бути предметом усіх або окремих угод [1, 2, 3, 4, 5].

Основа сучасної, тобто ринкової, економіки – спрямованість усіх її учасників на максимальну ефективність. В частині здійснення операцій з майном це означає їх ринковий характер. Просто кажучи, щоб підприємство поступально розвивалось і було конкурентоспроможним, неприпустимо дорого придбавати і дешево відчужувати. Для вирішення цього завдання при розпорядженні нерухомістю приходить професійна оціночна діяльність. Остання – одна з найважливіших елементів сучасного розпорядження нерухомістю підприємств.

Ефективним управлінням корпоративним майном вважається тільки те управління, яке ефективно вирішує проблеми економіки підприємства і галузі. Тому будь-який аналіз сучасних проблем управління необхідно розпочинати з аналізу впливу корпоративного майна на економічні результати підприємств, організацій, установ (далі – підприємства). Корпоративне майно являє собою головний матеріальний ресурс підприємства, основу його ефективного бізнесу. Майно, яке функціонує повноцінно, приносить підприємству дохід, працює на його розвиток. Навпаки, майно яке не працює, стає тягарем для підприємства, шкодить його економіці. Економічний і, особливо, інноваційний розвиток підприємства не можливий без розвитку та постійного удосконалення системи управління майном. Тому майно на підприємстві потребує ефективного управління.

Правова неврегульованість майнових відносин сприяє виникненню гострих майнових суперечок між учасниками господарської діяльності.

З економічної теорії відомо, що прибуткове функціонування підприємства визначають чотири виробничих фактори: праця, капітал, земля та менеджмент. Перші три фактори були визначені ще Ж. Б. Сей, а менеджмент як фактор, що з'єднує перелічені три фактори, відображений у працях А. Маршала. **Капітал розуміється як сукупність матеріальних і нематеріальних активів, що функціонують у виробничій діяльності підприємства.** Під землею, як фактором, розуміється характеристика земельної ділянки, на якій розташоване підприємство, цінність земельної ділянки з точки зору географічного положення і територіального розміщення, стан ґрунту, наявність комунікацій тощо. Праця – досвідченість, кваліфікація, професіоналізм та ділові якості виробничого персоналу. Менеджмент як фактор – це досвідченість та кваліфікація управлінського персоналу, відносини, які склались у персоналу підприємства з органами управління в регіоні, іншими підприємствами, банками, партнерами та клієнтами, репутація (бренд) підприємства.

Майно, що є на підприємстві (земельні ділянки, будівлі, споруди, передавальні пристрої, комунікації, парк обладнання, запаси матеріальних цінностей, нематеріальні активи і т. ін.), – це ресурси, що втілені в таких факторах виробництва, як капітал і земля. У той самий час не можна не враховувати роль і такого фактора, як менеджмент, особливо менеджмент, який займається управлінням майна. Фінансові результати підприємства багато в чому залежать від того, яке майно є на підприємстві, які характеристики йому властиві, якими майновими правами володіє підприємство і наскільки ефективно управляється це майно з боку корпоративного менеджменту.

З розвитком ринкових відносин розширилось коло господарських операцій з управління майном. Разом з традиційними методами по відновленню майна все більше значення на практиці набувають такі операції, як оренда, лізинг, страхування, передача в довірче управління.

Операції з нерухомістю, які не пов'язані з відчуженням активів, не менш важливі. Так, передавши майно в оренду, безкоштовне користування, довірче управління вирішує відразу декілька важливих

завдань: власник відмовляється від витрат на утримання майна. Більш того, у випадках оренди і довіреного управління можливе отримання додаткового доходу, який може бути спрямований на потреби компанії. Але і цим інтереси підприємства як користувача нерухомістю, не вичерпуються. Адже багато з них безпосередньо надають суміжні послуги клієнтам. Так, наприклад, основне навантаження в області торгівлі, надання побутових та інших послуг несуть орендарі комерційних приміщень. Користувачами нерухомості є, наприклад, і поліція, і митниця, без яких їх діяльність також може бути у скрутному становищі.

Організація розпорядження нерухомістю потребує грамотного нормативного регулювання. Без єдиних методичних та правових правил вирішення цих завдань, підприємство навряд вчасно отримає прибуток. Існує значна кількість, як державних, так і корпоративних актів, які регулюють питання розпорядження нерухомістю компанії. На жаль, до цього часу вони не зведені воедино. Іще більше існує роз'яснень і вказівок щодо їх застосування, які також існують нарізно. Мета даного розділу монографії – надати спеціалістам та студентам розуміння закономірностей управління нерухомим майном, зручний щоденний інструмент по розпорядженню нерухомістю, який розроблений за участі авторів та впроваджених у системі Укртелекому та Укрзалізниці з урахуванням діючого законодавства України на 01.01.2018 р.

При написанні даного розділу автори узагальнили діючі нормативно-правові документи та багаторічний досвід дослідження з проблеми управління корпоративним майном, яке виконувалось на підприємствах Укртелекому, Укрзалізниці, Укрпошти та на інших підприємствах України.

З метою забезпечення захисту права власності на нерухоме майно юридичних та фізичних осіб відповідно до діючого Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон 1) [7] та діючих нормативно-правових документів в Україні розроблена система державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1127 в редакції станом на 01.01.2018 р.

Весь комплект цих документів складається з:

– «Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

– «Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно».

– «Порядку доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно».

Слід зазначити, що ст. 79 Земельного кодексу України (далі ЗКУ) вперше на законодавчому рівні було визначено поняття «формування земельної ділянки». Згідно з нормою формування земельної ділянки полягає у визначенні земельної ділянки як об'єкта цивільних прав. Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж і внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. **Отже, було закріплено, що земельна ділянка стає повноцінним об'єктом цивільних відносин лише після її формування та оформлення.**

Першого січня 2017 р. в Україні набув чинності новий порядок реєстрації нерухомого майна, про який бажано знати власникам нерухомості.

По-перше, виключається такий документ, як свідоцтво про право власності, натомість **право на нерухомість підтверджується через Інтернет.**

По-друге, реєстрацію нерухомості можна впровадити у нотаріуса без обмежень. Отже, щоб зареєструвати власність чи інше право на землю слід звернутися до суб'єктів державної реєстрації прав, наділених відповідними повноваженнями, або нотаріусів. Нотаріуси наділені повноваженнями державних реєстраторів прав на нерухоме майно і можуть реєструвати права без вчинення нотаріальних дій щодо такого майна. Реєстрація право власності на земельну ділянку проводиться будь-яким державним реєстратором незалежно від місця знаходження такої ділянки в межах області.

Суб'єктами державної реєстрації прав є:

1. Органи державної реєстрації, створені Мінюстом.
2. Виконавчі органи місцевих рад.

3. Акредитовані суб'єкти (юридичні особи, що перебувають у трудових відносинах не менш ніж з трьома державними реєстраторами).

Саме після реєстрації в державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, виникає, змінюються чи припиняється право власності.

Ключовим, для власників квартир і земель, є те, що тепер при реєстрації прав на нерухоме майно не буде видаватися свідоцтво про право на нерухомість. Факт володіння нерухомістю буде підтверджуватись рішенням реєстратора про реєстрацію права на нерухомість, яке буде оформлятися в електронному вигляді. При цьому, момент, з якого право зареєстровано – це момент опублікування такого рішення на веб-порталі Міністерства юстиції України. На руки власник може отримати роздруківку заданого рішення, але на ній не ставиться ні підпис, ні печатка реєстратора.

У той самий час, досить зручним є відкриття доступу до реєстру через Інтернет <https://kar.minist.gov.ua/>. Так, можна не виходячи з дому перевірити інформацію про будь-яку нерухомість на території України (якщо, звичайно, така інформація є в реєстрі). Достатньо тільки пройти реєстрацію на сайті.

Зручною є і можливість через нотаріуса проводити не тільки реєстрацію нерухомості, у відношенні якої проводились нотаріальні дії, але і всі інші операції. Крім цього, подати документи можна і через центри надання адміністративних послуг.

Порядок реєстрації прав на земельну ділянку включає перш за все вибір суб'єкта державної реєстрації.

Далі необхідно підготувати пакет документів, який включатиме:

- витяг з Державного земельного кадастру;
- копію та оригінал паспорта заявника;
- копію та оригінал ідентифікаційного номера;
- підтвердження оплати адміністративного збору (0,1% розміру мінімальної заробітної плати);
- документ-підстава виникнення права на ділянку (договір купівлі-продажу чи дарування рішенням суду, свідоцтво на спадщину тощо);
- довіреність, якщо документи подаються представником;

– оригінал та копію паспорта, ідентифікаційного номера представника, якщо документи подаються представником.

Заява про реєстрацію права друкується державним реєстратором або нотаріусом та підписується заявником на місці.

Речові права. Державний реєстр прав. Речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації, виникають з моменту такої реєстрації.

Речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що виникли до 1 січня 2013 року, визнаються дійсними за наявності однієї з таких умов: реєстрація таких прав була проведена відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення; на момент виникнення таких прав діяло законодавство, що не передбачало їх обов'язкової реєстрації.

Будь-які дії особи, спрямовані на набуття, зміну або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, що підлягають державній реєстрації можуть вчинятися, якщо речові права на таке майно зареєстровані згідно із вимогами Закону 1, крім випадків, коли речові права на нерухоме майно виникли до 1 січня 2013 року (ст. 28 Закону 1).

Державна реєстрація права власності та інших речових прав проводиться незалежно від місцезнаходження нерухомого майна. На підставі рішення Міністерства юстиції України державна реєстрація права власності та інших речових прав може проводитися в межах декількох адміністративно-територіальних одиниць.

Державна реєстрація обтяжень речових прав проводиться незалежно від місцезнаходження нерухомого майна.

Державна реєстрація прав проводиться за заявами у сфері державної реєстрації прав будь-яким державним реєстратором. Державна реєстрація прав у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва проводиться нотаріусом, яким вчинено таку дію.

Державній реєстрації прав підлягають (ст. 4 Закону 1):

- 1) право власності;
- 2) речові права, похідні від права власності:
 - право користування (сервітут);

- право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- право забудови земельної ділянки (суперфіцій);
- право господарського відання;
- право оперативного управління;
- право постійного користування та право оренди (суборенди) земельної ділянки;

- право користування (найму, оренди) будівлею або іншою капітальною спорудою (їх окремою частиною), що виникає на підставі договору найму (оренди) будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як три роки;

- іпотека;
- право довірчої власності;
- інші речові права відповідно до закону;

3) право власності на об'єкт незавершеного будівництва;

4) заборона відчуження та арешт нерухомого майна, податкова застава, предметом якої є нерухоме майно, та інші обтяження.

У Державному реєстрі прав реєструються речові права та їх обтяження на земельні ділянки, а також на об'єкти нерухомого майна, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення, а саме: підприємства як єдині майнові комплекси, житлові будинки, будівлі, споруди, а також їх окремі частини, квартири, житлові та нежитлові приміщення.

Якщо законодавством передбачено прийняття в експлуатацію нерухомого майна, державна реєстрація прав на таке майно проводиться після прийняття його в експлуатацію в установленому законодавством порядку, крім випадків, передбачених ст. 31 Закону 1.

Право власності на підприємство, як єдиний майновий комплекс, житловий будинок, будівлю, споруду, а також їх окремі частини, може бути зареєстровано незалежно від того, чи зареєстровано право власності чи інше речове право на земельну ділянку, на якій вони розташовані.

Право власності на квартиру, житлове та нежитлове приміщення може бути зареєстровано незалежно від того, чи зареєстровано право

власності на житловий будинок, будівлю, споруду, а також їх окремі частини, в яких вони розташовані.

Не підлягають державній реєстрації речові права та їх обтяження на корисні копалини, рослини, а також на малі архітектурні форми, тимчасові, некапітальні споруди, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких можливе без їх знецінення та зміни призначення, а також окремо на споруди, що є приналежністю головної речі, або складовою частиною речі, зокрема на магістральні та промислові трубопроводи (у тому числі газорозподільні мережі), автомобільні дороги, електричні мережі, магістральні теплові мережі, мережі зв'язку, залізничні колії.

Організаційну систему державної реєстрації прав становлять:

- 1) Міністерство юстиції України та його територіальні органи;
- 2) суб'єкти державної реєстрації прав:
 - виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, міські, районні, районні у містах державні адміністрації;
 - акредитовані суб'єкти;
- 3) державні реєстратори прав на нерухоме майно (далі – державні реєстратори).

Міністерство юстиції України у сфері державної реєстрації прав має наступні повноваження:

- забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державної реєстрації прав; здійснює нормативно-правове регулювання у сфері державної реєстрації прав;
- забезпечує створення та функціонування Державного реєстру прав, є його держателем;
- організовує роботу, пов'язану із забезпеченням діяльності з державної реєстрації прав;
- здійснює контроль за діяльністю у сфері державної реєстрації прав, у тому числі шляхом проведення моніторингу реєстраційних дій та приймає обов'язкові до виконання рішення;
- забезпечує доступ до Державного реєстру прав державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації прав, інших суб'єктів, право доступу яких визначено Законом, та приймає рішення про тимчасове блокування або анулювання такого доступу;

- розглядає скарги на рішення, дії або бездіяльність державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації прав, територіальних органів Міністерства юстиції України та приймає обов'язкові до виконання рішення;

- складає протоколи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення; організовує роботу з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів; надає узагальнені роз'яснення щодо застосування законодавства з питань державної реєстрації прав; здійснює інші повноваження, передбачені Законом 1 та іншими нормативно-правовими актами.

Територіальні органи Міністерства юстиції України в межах території, на якій вони здійснюють свою діяльність:

- розглядають скарги на рішення, дії або бездіяльність державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації прав та приймають обов'язкові до виконання рішення;

- складають протоколи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення;

- організовують роботу з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів, уповноважених осіб суб'єктів державної реєстрації прав;

- приймають рішення про тимчасове блокування доступу державних реєстраторів, уповноважених осіб суб'єктів державної реєстрації прав до Державного реєстру прав у випадках, здійснюють інші повноваження, передбачені Законом 1 та іншими нормативно-правовими актами.

До повноважень суб'єктів державної реєстрації прав належить:

- забезпечення проведення державної реєстрації прав;
- ведення Державного реєстру прав;
- взяття на облік безхазяйного нерухомого майна;
- формування та зберігання реєстраційних справ.

Державний реєстр прав містить записи про зареєстровані речові права на нерухоме майно, об'єкти незавершеного будівництва, їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав, відомості та електронні

копії документів, поданих у паперовій формі, або документи в електронній формі, на підставі яких проведено реєстраційні дії, а також документи, сформовані за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав у процесі проведення таких реєстраційних дій. Записи, що містяться у Державному реєстрі прав, повинні відповідати відомостям, що містяться в документах, на підставі яких проведені реєстраційні дії. У разі їх невідповідності пріоритет мають відомості, що містяться в документах, на підставі яких проведені реєстраційні дії. До Державного реєстру прав не вносяться відомості, що становлять державну таємницю. Ведення Державного реєстру прав здійснюється з використанням програмного забезпечення, розробленого відповідно до державних стандартів, що забезпечують його сумісність і взаємодію з іншими інформаційними системами та мережами, що становлять інформаційний ресурс держави. Відомості Державного реєстру прав вважаються достовірними і можуть бути використані у спорі з третьою особою, доки їх не скасовано у порядку, передбаченому Законом 1. Будь-які дії особи, спрямовані на набуття, зміну або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, зареєстрованих у Державному реєстрі прав, вчиняються на підставі відомостей, що містяться в цьому реєстрі. Державний реєстр прав є державною власністю, складовою Національного архівного фонду і підлягає довічному зберіганню.

Державний реєстр прав складається з розділів, спеціального розділу, бази даних заяв та реєстраційних справ в електронній формі. Невід'ємною архівною складовою частиною Державного реєстру прав є Реєстр прав власності на нерухоме майно, Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державний реєстр іпотек.

На кожний об'єкт нерухомого майна під час проведення державної реєстрації права власності на нього вперше у Державному реєстрі прав відкривається новий розділ та формується реєстраційна справа, присвоюється реєстраційний номер об'єкту нерухомого майна.

Розділ Державного реєстру прав складається з чотирьох частин, які містять відомості про:

- 1) нерухоме майно;
- 2) право власності та суб'єкта (суб'єктів) цього права;

- 3) інші речові права та суб'єкта (суб'єктів) цих прав;
- 4) обтяження прав на нерухоме майно та суб'єкта (суб'єктів) цих обтяжень.

Реєстраційна справа формується у паперовій та електронній формі після відкриття розділу на об'єкт нерухомого майна у Державному реєстрі прав та внесення до нього відомостей про речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав та зберігається протягом всього часу існування об'єкта.

Реєстраційній справі присвоюється реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна.

Реєстраційна справа включає документи у паперовій та електронній формі, на підставі яких проведено реєстраційні дії, а також документи, сформовані за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав у процесі проведення таких реєстраційних дій.

Документи, на підставі яких проведено реєстраційні дії та які підлягають поверненню заявнику, зберігаються у реєстраційній справі у формі електронних копій документів, виготовлених шляхом сканування під час проведення реєстраційних дій.

Реєстраційна справа в паперовій формі зберігається протягом десяти років з дати її закриття. Після закінчення цього терміну реєстраційні справи в паперовій формі, не внесені за результатами експертизи їх цінності до Національного архівного фонду, знищуються в установленому законодавством порядку.

Реєстраційна справа в електронній формі зберігається в Державному реєстрі речових прав постійно.

Державний реєстратор, який не перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації прав, що забезпечує зберігання реєстраційних справ у паперовій формі, та провів державну реєстрацію прав, забезпечує передачу реєстраційної справи у паперовій формі або документів, що були видані, оформлені або отримані ним під час проведення такої реєстрації, до відповідного суб'єкта державної реєстрації прав, який забезпечує зберігання реєстраційних справ у паперовій формі відповідно до цієї статті.

Витребування (вилучення) реєстраційних справ або документів із них здійснюється виключно за рішенням суду.

Суб'єкт державної реєстрації прав, що забезпечує зберігання реєстраційних справ у паперовій формі, зобов'язаний зробити опис вилучених документів, забезпечити виготовлення копій документів, що вилучаються з реєстраційної справи, пронумерувати, прошити та завірити їх печаткою.

До реєстраційної справи долучається копія судового рішення про витребування документів, супровідний лист або документ, яким суд уповноважив особу на їх отримання, а також опис вилучених документів.

Вилучені з реєстраційної справи документи надсилаються поштовим відправленням до суду або передаються безпосередньо особі, уповноваженій судом на їх отримання.

Після проведення відповідних процесуальних дій документи, вилучені з реєстраційної справи, підлягають негайному поверненню суб'єкту державної реєстрації, який забезпечує зберігання такої реєстраційної справи.

Набуття прав на земельні ділянки. Земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави, це закріплено в ст. 1 ЗКУ. Земельні відносини в Україні регулюються Конституцією, Земельним кодексом України (далі – ЗКУ), а також прийнятими нормативно-правовими актами. ЗКУ (поточна редакція від 28.09.2017 р. підстава 2145-19) на сьогодні є основним фундаментальним кодифікованим законодавчим актом, який регламентує земельні правовідносини в Україні [3].

Згідно з нормою ст. 13 Конституції України, земля є об'єктом права власності українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією. Водночас Конституція визнає і гарантує право власності на землю для громадян, юридичних осіб, держави і територіальних громад.

Серед принципів земельного законодавства, сформульованих у ст. 5 ЗКУ, слід виділити такі:

– поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва;

- забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;

- невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;

- забезпечення раціонального використання та охорони земель;

- забезпечення гарантій прав на землю;

- пріоритет вимог екологічної безпеки.

Класифікація земель України за категоріями. До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови й землі, зайняті водними об'єктами. Головна класифікація земель України проводиться за категоріями відповідно до основного цільового призначення (ст. 19 ЗКУ):

- землі сільськогосподарського призначення;

- землі житлової та громадської забудови;

- землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;

- землі оздоровчого призначення;

- землі рекреаційного призначення;

- землі історико-культурного призначення;

- землі лісгосподарського призначення;

- землі водного фонду;

- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Кожна з категорій земель має *особливий правовий режим*, який регламентується ЗКУ та іншими законами України. Одним з основних обов'язків власників і користувачів земельних ділянок є використання землі за її цільовим призначенням (ст. 21, 91, 96, 103 ЗКУ).

Власник земельної ділянки не може вільно встановлювати чи змінювати цільове призначення землі. Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади й органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень. Зміна цільового призначення земель здійснюється органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які

ухвалюють рішення про передачу цих земель у власність або надання у користування, вилучення (викуп) земель і затверджують проекти землеустрою або ухвалюють рішення про створення об'єктів природоохоронного та історико-культурного призначення.

Землі житлової і громадської забудови. Правовий режим земель житлової і громадської забудови регулюють положення глави 6 ЗКУ. *«До земель житлової і громадської забудови належать земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування»* (ст. 38 ЗКУ).

Підприємствам доцільно визначитись з об'єктами, розташованими на землях житлової та громадської забудови, і прийняти рішення стосовно включення об'єктів до статутного фонду чи до переліку об'єктів, який передається підприємству на праві постійного користування і залишається державною власністю.

Землі природно-заповідного фонду, історико-культурного, оздоровчого та іншого природоохоронного призначення. Визначення і склад земель *природно-заповідного фонду, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення* надано відповідно у главах. 7, 8, 9 і 10 ЗКУ. Усі ці землі можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності (ст. 45, 49, 52, 54 ЗКУ), але їх використання суворо обмежене як самим Кодексом, так і спеціальним законодавством, зокрема Законом України № 2456-ХІІ від 16.06.92 р. «Про природно-заповідний фонд» і Законом України № 2026 від 05.10.2000 р. «Про курорти».

Крім того, на територіях лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів встановлюються зони й округи санітарної охорони, у межах яких забороняється передача земельних ділянок у власність і надання в користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам для діяльності, не сумісної з охороною природних лікувальних властивостей і відпочинком населення (ст. 48 ЗКУ). Навколо історико-культурних заповідників, меморіальних парків, давніх поховань, архітектурних ансамблів і комплексів встановлюються охоронні зони із заборонаю діяльності, яка шкідливо впливає або може вплинути на дотримання режиму використання цих земель (ст. 54 ЗКУ).

Підприємцям доцільно визначитись з об'єктами, розташованими в парках, пам'ятниках садово-паркового мистецтва, при включенні їх до статутного капіталу і забезпечити режим їх охорони.

Землі лісогосподарського призначення. Визначення земель, які належать до земель лісогосподарського призначення, і земель, які до них не належать, наведено у ст. 55 ЗКУ, а детальніше – у ст. 5 Лісового кодексу (далі – ЛК). Порядок використання земель лісового фонду передбачений у ЗКУ й ЛК.

Відповідно до ст. 56 ЗКУ землі лісового фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності, але право приватної власності на ці землі фактично є обмеженим.

Власник земельної ділянки може мати на правах власності ліс, який перебуває на земельній ділянці лісового фонду загальною площею до 5 га у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств, і ліс, вирощений на деградованих і малопродуктивних угіддях (без обмежень ділянок за розміром).

Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Згідно зі ст. 65 ЗКУ землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визнаються «земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності». Такі землі можуть перебувати в державній, комунальній і приватній власності, а землі оборони – тільки у державній і комунальній власності.

Особливості правового регулювання використання цих земель впливають з їх цільового призначення. Порядок використання встановлюють норми гл. 13 ЗКУ і спеціальні закони у відповідній сфері.

Право постійного користування землею. Державні підприємства відповідно до діючого законодавства, мають отримати документи, які підтверджують право постійного користування земельними ділянками на цілісний майновий комплекс в адміністративних межах рад, з розділенням територій під майном служб. Для формування статутного фонду необхідна чітка постанова прав користування земельними

ділянками на бухгалтерський облік. Для формування статутного капіталу потрібно визначити земельні ділянки, отримані на праві постійного користування, що підлягають зарахуванню на баланс, та провести їхню оцінку. Відповідно до Положення про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки і господарських організацій, які володіють та/або користуються об'єктами державної (комунальної) власності, затвердженого наказом МФУ № 1213 від 19.12.2006 р. (зі змінами) – **права користування земельними ділянками, отримані на праві постійного користування, відображаються в бухгалтерському обліку в порядку, визначеному Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» (П(с)БО8).** Досвід показує, що при правильному оформленні прав власності та вартості нематеріальних активів, статутний капітал підприємства збільшується на 80-150 відсотків.

Право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення терміну [п. 1, ст. 92 ЗКУ].

Право постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності (п. 2а, ст. 92 ЗКУ).

Питанням нормативного регулювання прав на землю присвячений розділ III ЗКУ. Відповідно до його положень існують такі **види прав на землю**:

- **право власності** (приватна, державна, комунальна власність на землю, а також спільна, спільна сумісна власність). Права власника на використання земельної ділянки можуть бути обмежені (**обтяжені**) відповідно до норм гл.18 ЗКУ;

- **право користування** (постійне користування без встановлення терміну, тимчасове – на умовах оренди);

- **право земельного сервітуту** (право на обмежене користування чужою земельною ділянкою).

Право власності на землю відповідно до п. 1, ст. 78 ЗКУ – це «право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками».

Право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення терміну (п. 2а, ст. 92 ЗКУ). **Права постійного користування земельною ділянкою із земель державної і комунальної власності набувають лише підприємства, установи й організації**, що належать до державної та комунальної власності. Підприємства, які на даному етапі є державними, мають можливість скористатися правом постійного користування земельною ділянкою.

Таким правом можуть скористуватись:

- публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування утворене до Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства Залізничного транспорту загального користування»;
- заклади освіти незалежно від форми власності;
- співвласники багатоквартирних будинків;
- громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації;
- релігійні організації.

Право постійного користування земельними ділянками може вноситися державою статутного капіталу ПАТ Залізничного транспорту.

Право земельного сервітуту – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками) (ст. 98 ЗКУ). Земельні сервітути можуть бути постійними і строковими. Перелік земельних сервітутів, встановлення яких можуть вимагати власники або землекористувачі земельних ділянок, надано у ст. 99 ЗКУ.

Право земельного сервітуту виникає після його державної реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на земельну ділянку.

У ст. 402 ЦКУ встановлюється вичерпний перелік підстав виникнення сервітуту, якими можуть бути договір, закон, заповіт та рішення

суду. Договір є загальною підставою встановлення сервітуту. Він укладається між особою, яка вимагає встановлення сервітуту та на користь якої встановлюється сервітут, та власником (володільцем) обслуговуючої речі. Сторонами такого договору є, з одного боку, особа, майно якої обтяжене сервітутом. Такою особою може виступати власник або, в окремих випадках, володілець цього майна. Іншою стороною договору є сервітуарій – особа, на користь якої встановлено право обмеженого користування чужим майном (сервітут).

Економічний механізм здійснення землекористування наданий в табл. 5.1.

Таблиця 5.1 – Економічні механізми здійснення землекористування

Продаж земельних ділянок державної і комунальної власності	На конкурентних засадах
	Прямий продаж
Продаж земельних ділянок права приватної власності	Прямий продаж
Дарування, міна, успадкування	Прямий документ
Право земельного сервітуту	Прямий договір
Застава земельних ділянок	Тільки ділянок, що перебувають у власності
Відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам	Вилучення с/г земель і лісів для інших потреб Встановлення обмежень щодо використання Неотримання доходів за час тимчасового використання Приведення с/г угідь і лісу в непридатний стан
Відшкодування втрат с/г та сільськогосподарського виробництва	Визначена сума втрат
Земельний податок	На землі державної та комунальної власності, що передані у постійне користування, та на землі приватної власності
Орендна плата	За земельні ділянки, передані в оренду

Контроль, оцінка та реєстрація земельних ділянок. Згідно зі ст. 187 ЗКУ *контроль за використанням і охороною земель* полягає у забезпеченні дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами земельного законодавства України. Державний контроль

здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади по земельних ресурсах, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель – спеціально уповноваженими органами з питань екології та природних ресурсів. З метою регулювання земельних відносин, контролю за використанням і охороною земель, забезпечення необхідною інформацією суб'єктів земельних правовідносин створюється *державний земельний кадастр* – реєстр, який містить відомості про землі, а саме: правовий режим земель, розподіл земельних ділянок серед власників і користувачів землі (включаючи орендарів), якісна і вартісна характеристики земель тощо (глава 34 ЗКУ).

Грошова оцінка земельних ділянок відповідно до ст. 201 ЗКУ визначається на рентній основі. Цією ж статтею визначено, що залежно від призначення і порядку проведення грошова оцінка земельних ділянок може бути *нормативною та експертною*.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель тощо.

Експертна грошова оцінка використовується під час здійснення цивільно-правових угод щодо земельних ділянок та переоцінки основних фондів для бухгалтерського обліку згідно із законодавством. Експертна грошова оцінка – це процес визначення вартості об'єкта оцінки на дату оцінки.

Державна реєстрація земельних ділянок згідно зі ст. 202 ЗКУ здійснюється у Державному земельному кадастрі в порядку, встановленому Законом 1 [7, 10].

Згідно зі ст. 204 ЗКУ Державний земельний кадастр ведеться відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр».

Відповідальність за порушення земельного законодавства. Юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність за порушення земельного законодавства відповідно до законодавства (ст. 211 ЗКУ).

Особливо відмічене у ЗКУ відповідальність за *нецільове використання земель*. Наслідкам порушення порядку встановлення і зміни цільового використання земель присвячено навіть окрему статтю (гл. 4,

ст. 21 ЗКУ). Використання земельної ділянки не за цільовим призначенням тягне за собою відповідальність (у вигляді примусового припинення прав на земельну ділянку, здійснюваного в судовому порядку) (ст. 143 ЗКУ).

Серед видів **цивільно-правової відповідальності** за порушення земельного законодавства ЗКУ виділяє:

- визнання в судовому порядку недійсними угод, укладених з порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, ренти, дарування, застави, обміну земельних ділянок (ст. 210 ЗКУ);

- повернення за рішенням суду власникам землі і законним землекористувачам самовільно зайнятих земельних ділянок без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними (ст. 212 ЗКУ, ст. 6 ЦКУ).

Адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства встановлюється Кодексом України про адміністративні правопорушення у вигляді накладення штрафів на громадян і посадових осіб, розмір яких у різних статтях перебуває у межах від 1 до 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства застосовується відповідно до Кримінального кодексу (далі – КК).

Правовий механізм захисту цивільних прав землекористувачів. Цивільний кодекс України (далі – ЦКУ) регламентує захист цивільних прав, відповідно до якого:

Учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи (далі – особи). Цивільними відносинами, що регулюються цивільним законодавством, є **особисті немайнові та майнові** відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників.

Майновими є відносини щодо майна фізичних і юридичних осіб та прав на нього.

ЦКУ до учасників цивільних відносин зараховує також державу Україна, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права.

Загальними засадами цивільного законодавства є:

– **неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом.** ЦКУ не допускає свавільного позбавлення особи права власності. Право власності в Україні оголошується недоторканим. Відповідно до Конституції ніхто не може бути протиправно позбавлений права приватної власності, оскільки воно є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності можна застосовувати лише **як виняток з мотивів суспільної необхідності** на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови **попереднього і повного відшкодування їхньої вартості**. Примусове відчуження таких об'єктів з подальшим повним відшкодуванням їхньої вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. **Конфіскацію майна можна застосовувати виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом;**

– **свобода договору.** Відповідно до ст. 6 ЦКУ сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає його загальним засадам. Саме у праві осіб укладати договори, які передбачені, так і не передбачені актами цивільного законодавства, й полягає свобода договору;

– **судовий захист цивільного права та інтересу.** Відповідно до ст. 15 ЦКУ кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. У ст. 16 ЦКУ встановлено, що така особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого майнового права та інтересу [1].

Цивільні правовідносини підлягають регулюванню **актами** цивільного законодавства, основу яких становить Конституція України, ЦКУ, а також інші закони України.

За ЦКУ (ст. 377) до особи, яка придбала будівлю, споруду або будинок, переходить право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення та у розмірах, встановлених договором.

5.2. Право користування землею

Одним із основних правових інститутів земельного права є інститут, право користування земельною ділянкою, який включається в облік, а в подальшому є складовою статутного фонду підприємства.

У ЗКУ визнано зміст права власності на землю, як право **володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками** (ст. 78 ЗКУ). Таке право набувається та реалізується на підставі Конституції, ЗКУ, а також інших законів, що видаються відповідно до них. Структура відображення прав власності на земельну ділянку показана на рис. 5.1.

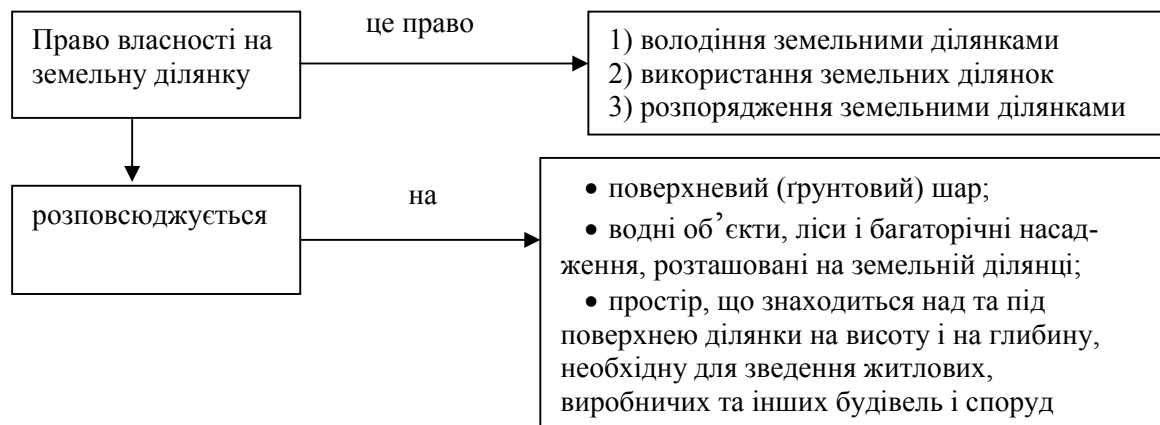

Рисунок 5.1 – Право власності на землю (ст. 78, 79 ЗКУ)

Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування з визначеними щодо неї правами.

Згідно зі ст. 79 ЗКУ **право власності на земельну ділянку поширюється в її межах:**

- на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які є на ній;
- на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Слід мати на увазі, що у приватну власність не можуть бути передані землі із числа земель комунальної та державної власності, зазначені у п. 3 ст. 83; п. 4, ст. 84 ЗКУ. Це:

- **землі під залізницями;**
- **землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачене законом;**
- **земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.**

Особливі умови використання земельних ділянок, пов'язані з визначеним обмеженням прав власників, встановлюються також в інших випадках, передбачених законом (гл. 18 ЗКУ), зокрема в зонах охорони, санітарної охорони, санітарно-захисних зонах і зонах особливого використання земель.

Надання земельних ділянок юридичним особам у постійне користування здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування [п. 1, ст. 123].

Підстави для виникнення прав на земельні ділянки показані на рис. 5.2 та 5.3.

Рисунок 5.2 – Підстави для набуття права постійного користування на земельні ділянки

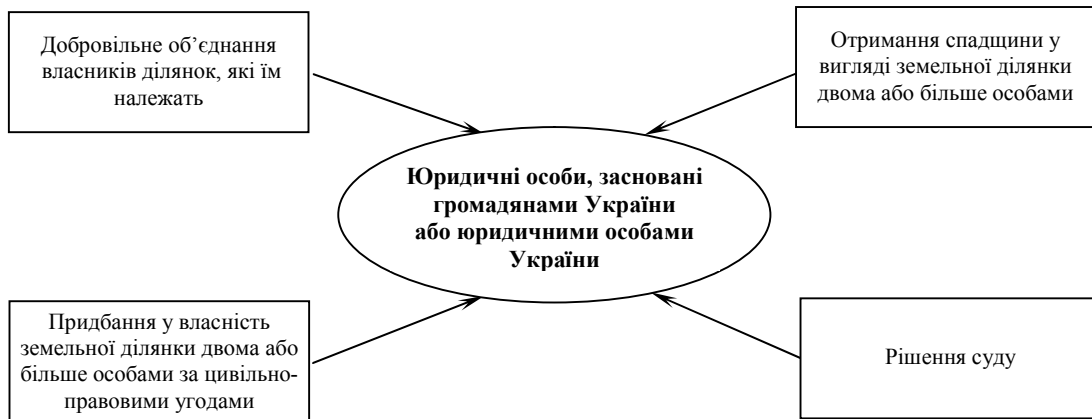

Рисунок 5.3 – Підстави для виникнення права спільної власності на земельні ділянки

Оформлення прав постійного користування земельною ділянкою. Порядок виникнення у суб'єктів земельно-правових стосунків права землекористування в Україні розглянутий у *главі 15 ЗКУ*. Право земельного користування являє собою сукупність правових норм, що визначають підстави, умови і порядок виникнення, здійснення, зміни і припинення права на використання земель.

На сьогодні відповідно до норм *ст. 92 ЗКУ* право землекористування диференційоване у вигляді:

- 1) права постійного користування земельною ділянкою;
- 2) права оренди земельної ділянки:
 - *короткострокова* оренда терміном до 5 років користування;
 - *довгострокова* оренда терміном до 50 років користування.

Право постійного користування земельною ділянкою – це безстрокове право володіння і користування земельною ділянкою, що перебуває в державній або комунальній власності (*п. 1, ст. 92 ЗКУ*).

Згідно з *п. 2, ст. 92 ЗКУ* право постійного користування земельною ділянкою із земель державної і комунальної власності набувають, як підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності, так і громадські організації, релігійні організації, ПАТ Залізничного транспорту загального користування, заклади освіти.

Право постійного користування земельними ділянками може вноситись державою до статутного капіталу.

Для того щоб отримати земельну ділянку в постійне користування, державному підприємству (організації або установі) слід виконати процедуру оформлення документів, що засвідчують право постійного користування землею. Порядок проходження такої процедури залежить від характеристики земельної ділянки, переданої в користування. До таких характеристик належать: встановлені границі на місцевості відносно цієї ділянки; наявність будівель на ділянці; до якої категорії належить передана у постійне користування земельна ділянка; яка мета її використання. Загальний принцип оформлення такої процедури закріплений у *ст. 123 ЗКУ*.

Ключовим моментом у проведенні процедури оформлення прав на земельні ділянки є те, за яким принципом вона буде проводитися: за проектом відводу або за технічною документацією.

Зазначимо, що встановлення меж земельних ділянок на місцевості здійснюється відповідно до затвердженого у встановленому порядку проекту відводу такої земельної ділянки.

Оформлення права постійного користування на земельну ділянку здійснюється відповідно до діючих нормативно-правових актів:

- Земельного Кодексу України;
- Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»;
- Закону України «Про державний земельний кадастр»;
- Постановою КМУ від 25 грудня 2015 р. № 1127 (в редакції постанови КМУ від 23 серпня 2016 р. № 553), якою затверджені:
 - порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та обтяжень;
 - порядок надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно;
 - порядок доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та ін.

З огляду на норми нормативних документів наводимо процедуру, яку варто проходити підприємству державної форми власності для отримання земель у постійне користування.

Процедура оформлення прав на земельну ділянку за проектом відводу земельної ділянки

Крок 1 – підготовка документів на обґрунтування місця розташування земельної ділянки для будівництва на ньому будинку, споруди, передавального пристрою в майбутньому та заяви (клопотання). Для цього юридичній особі потрібно звернутися в:

- управління містобудування, архітектури міськради;
- управління земельних відносин;
- управління земельних ресурсів;
- інші інстанції (у цьому випадку керуватися треба тими нормами і правилами, що діють у конкретному населеному пункті).

Матеріали, що обґрунтовують місце розташування земельної ділянки, містять у собі (ст. 151 ЗКУ):

- викопіювання з генерального плану розвитку міста (селища, села) або іншої містобудівної документації;
- копію плану земельної ділянки з нанесенням на ньому варіантів розміщення об'єкта із зазначенням загальної площі, що підлягає передачі в постійне користування;
- виписка із земельного кадастру про склад угідь земельної ділянки;
- умови передачі земельної ділянки в постійне користування.

Особи, зацікавлені у вилученні (викупі) земельної ділянки, зобов'язані погодити з власниками землі і землекористувачами та органами державної влади або органами місцевого самоврядування, згідно з повноваженнями, розмір земельної ділянки, передбаченої для вилучення (викупу), умови їх вилучення (викупу), а також розмір земельної ділянки, передбачений для її передачі (надання), умови її передачі (надання) з урахуванням комплексного розвитку території, який би забезпечував нормальне функціонування на цій ділянці і прилеглих територіях усіх об'єктів та умови проживання населення і охорону довкілля.

На особливо цінних землях погодження матеріалів вибору місця розташування земельних ділянок провадиться Верховною Радою України.

Особи, зацікавлені у вилученні (викупі) земельних ділянок, звертаються із заявою (клопотанням) про вибір місця розташування земельних ділянок до відповідної державної адміністрації.

До клопотання додаються:

а) обґрунтування необхідності вилучення (викупу) та/або відведення земельної ділянки;

б) зазначене на відповідному графічному матеріалі бажане місце розташування земельної ділянки з її орієнтовними розмірами;

в) засвідчена нотаріально письмова згода землекористувача (землевласника) на вилучення (викуп) земельної ділянки (її частини) із зазначенням розмірів передбаченої для вилучення (викупу) земельної ділянки та умов її вилучення (викупу);

г) копія установчих документів.

Заяви (клопотання) про вибір місця розташування земельної ділянки подаються за типовою формою затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Відповідний орган державної влади або орган місцевого самоврядування згідно зі своїми повноваженнями розглядає заяву (клопотання) і в тижневий термін з дня її реєстрації направляє її копії на розгляд територіальних органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів, органів містобудування і архітектури та охорони культурної спадщини, природоохоронних і санітарно-епідеміологічних органів, а також до відповідних територіальних органів виконавчої влади з питань лісового або водного господарства (у разі вилучення (викупу), надання, зміни цільового призначення земельних ділянок лісгосподарського призначення чи водного фонду).

У разі вилучення органами виконавчої влади земельних ділянок державної власності у межах населеного пункту матеріали заяви (клопотання) подаються для розгляду до відповідного органу місцевого самоврядування.

Зазначені органи протягом десяти днів з дня отримання заяви (клопотання) надають відповідній сільській, селищній, міській, районній, обласній раді чи місцевій державній адміністрації висновок про можливість відведення земельної ділянки для цілей, зазначених у

заяві (клопотанні), граничні розміри земельної ділянки та її площу, склад угідь земель, вимоги щодо відведення земельної ділянки.

Вимоги щодо відведення земельної ділянки надаються цими органами у межах їхніх повноважень, визначених законом.

Склад і зміст вимог щодо відведення земельної ділянки, які надаються уповноваженими органами, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Якщо вилучення (викуп) земельних ділянок проводиться за погодженням з Верховною Радою України, відповідні органи державної влади або органи місцевого самоврядування готують свої висновки і подають матеріали вибору місця розташування земельної ділянки до Кабінету Міністрів України, який розглядає ці матеріали і подає їх до Верховної Ради України для прийняття відповідного рішення.

Після отримання висновків органів про можливість відведення земельної ділянки для цілей, зазначених у заяві (клопотанні), та рішення Верховної Ради України (у разі необхідності) відповідний орган державної влади або орган місцевого самоврядування, згідно зі своїми повноваженнями, у двотижневий термін розглядає матеріали вибору земельної ділянки і приймає рішення про затвердження зазначених матеріалів та надає дозвіл і вимоги на розроблення проекту відведення земельної ділянки або мотивоване рішення про відмову.

Термін дії дозволу на розроблення проекту відведення земельної ділянки та вимог щодо її відведення становить один рік і може бути продовжено одноразово на такий самий термін. У разі, якщо протягом встановленого терміну проект відведення земельної ділянки не подано на затвердження до відповідного органу, дозвіл на розроблення проекту відведення земельної ділянки та вимоги щодо її відведення вважаються анульованими.

Спори, пов'язані з вилученням (викупом) та вибором земельних ділянок, вирішуються в судовому порядку.

Крок 2 – подача юридичною особою заяви (клопотання) з проханням надати земельну ділянку в постійне користування.

Клопотання подається до відповідної виконавчої ради за місцем розташування земельної ділянки. Кабінет Міністрів України Постановою № 113 від 18 лютого 2009 р. затвердив типову форму

заяви (клопотання) про вибір місця розташування земельної ділянки (документ чинний).

У клопотанні обов'язково має бути зазначена така інформація:

– **розміри земельної ділянки**, що бажають отримати в постійне користування;

– **мета використання** такої ділянки.

До клопотання додаються матеріали, що є обґрунтуванням місця розташованої ділянки, її площі і цільового призначення.

На цьому етапі проводиться **розгляд поданого клопотання**. У випадку згоди на передачу земельної ділянки в постійне користування виконавча влада здійснює підготовку акта вибору земельної ділянки і надає юридичній особі **дозвіл на розробку проекту відводу земельної ділянки** або відмову в отриманні такого дозволу.

Крок 3 – виконання проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки землевпорядною організацією.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки розробляється **землевпорядними організаціями**, що мають відповідні дозволи (ліцензії) на виконання землевпорядних робіт (ст. 123 ЗКУ).

Замовлення на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки здійснюється **замовником таких** послуг, що бажає отримати земельну ділянку в постійне користування. Отже, усі витрати, пов'язані з оформленням документів, здійснюються за рахунок замовника проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

Умови і терміни виконання робіт з розробки проекту відводу земельної ділянки визначаються договором, укладеним замовником з виконавцем цих робіт відповідно до типового договору, затвердженого КМУ.

На цьому етапі землевпорядна організація:

1. Розробляє технічне завдання на виготовлення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

2. Виїжджає на місцевість. Проводить геодезичну зйомку земельної ділянки і будівель, споруд, передавальних пристроїв.

3. Розробляє проект відведення земельної ділянки.

4. Погоджує розроблений проект з територіальними органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів, органом містобудування

і архітектури та охорони культурної спадщини, природо-охоронним і санітарно-епідеміологічним органом, а також з відповідним територіальним органом виконавчої влади з питань лісового або водного господарства (у разі вилучення (викупу), надання зміни цільового призначення земельних ділянок лісогосподарського призначення або водного фонду).

5. Подає, разом з клопотанням про надання земельної ділянки, погоджений проект відведення земельної ділянки після отримання позитивного висновку державної землевпорядної експертизи до відповідної державної адміністрації, яка розглядає його у місячний термін і в межах своїх повноважень, визначених ЗКУ, ухвалює рішення про надання земельної ділянки у користування.

Досвід показує що необхідно більш детально зупинитись на етапі-крок 4.

Крок 4 – Погодження проекту відводу земельної ділянки з державними органами виконавчої влади, такими як (ст. 123 ЗКУ):

- міське або обласне управління містобудування й архітектури;
- міське або обласне управління земельних ресурсів;
- управління охорони культурної спадщини;
- міське або обласне управління санітарно-епідеміологічної служби;
- управління екології;
- експертиза обласного управління земельних ресурсів.

На практиці часто виникає потреба у проведенні узгодження проекту відводу земельної ділянки з **іншими державними органами, підприємствами й організаціями**. Такими органами є органи з охорони природи, охорони пам'ятників, охорони води, охорони лісів тощо. Це залежить від того, до якої категорії земель належить земельна ділянка, стосовно якої проводиться процедура відведення (викупу), і з якими землями вона межує.

При отриманні позитивних висновків від санітарно-епідеміологічних станцій, органів архітектури і земельних ресурсів, а також вищевказаних органів охорони навколишнього середовища й органів, відповідальних за охорону пам'ятників історії і культури, проект відводу подається на державну землевпорядну експертизу.

Крок 5 – подача погодженого проекту відводу земельної ділянки на розгляд до відповідного органу виконавчої влади.

На цьому етапі здійснюється **підготовка рішення про передачу земельної ділянки в постійне користування.**

Проект відводу земельної ділянки **перебуває на розгляді виконавчої влади протягом місяця (ст. 123 ЗКУ).**

Стосовно розгляду ухвалюється рішення:

- або рішення про передачу земельної ділянки в постійне користування;

- або рішення про відмову в передачі земельної ділянки в постійне користування. У випадку відмови виконкому в передачі земельної ділянки в постійне користування це питання вирішується в судовому порядку;

- або пакет документів передається на доопрацювання.

Рішення про надання земельної ділянки у користування за проектом її відведення здійснюється у разі:

- затвердження проекту відведення земельної ділянки;

- вилучення (викуп) земельних ділянок у землекористувачів (землевласників) із затвердженням умов вилучення (викупу) земельних ділянок (у разі необхідності);

- надання земельної ділянки особі у користування з визначенням категорії земель та її використання і затвердженням умов надання, у тому числі (за необхідності) вимог щодо відшкодування витрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, встановлення обґрунтованих граничних термінів забудови земельної ділянки.

Документація із землеустрою і технічна документація з оцінки земель подається до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, відповідно до їх повноважень, визначених Законом про земельний кадастр, разом з електронним документом, що містить результати робіт із землеустрою та оцінки земель.

Внесення відомостей до Державного земельного кадастру здійснюється у термін, що не перевищує чотирнадцяти робочих днів з дня отримання відповідних документів, якщо цим Законом не встановлено інший термін для здійснення цих дій.

Відомості вносяться одночасно до документів Державного земельного кадастру у текстовій та графічній формі.

Подання документації із землеустрою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, для внесення відомостей до Державного земельного кадастру здійснюється розробником такої документації, якщо інше не встановлено договором на виконання робіт із землеустрою.

Інформація про дату реєстрації заяв про внесення відомостей до Державного земельного кадастру, вхідний номер, стислий зміст заяви, а також інформація про наслідки її розгляду підлягає оприлюдненню на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Внесені відомості зберігаються у Державному земельному кадастрі постійно.

Документи, які є підставою для внесення відомостей до Державного земельного кадастру, повинні бути написані розбірливо, не мають містити підчищення або дописки, закреслені слова чи інші не обумовлені в них виправлення, орфографічні та арифметичні помилки, бути заповнені олівцем, а також з пошкодженнями, які не дають змоги однозначно тлумачити їх зміст, мають відповідати законодавству.

Документація із землеустрою та оцінки земель, яка є підставою для внесення відомостей до Державного земельного кадастру, подається органу, що здійснює внесення таких відомостей, також у формі електронного документа.

Вимоги до змісту, структури і технічних характеристик електронного документа визначаються Порядком ведення Державного земельного кадастру.

Електронний документ подається Державному кадастровому реєстратору, який здійснює внесення відповідних відомостей до Державного земельного кадастру, разом із документацією, яка є підставою для такого внесення, у паперовому вигляді.

Перевірка відповідності наданого електронного документа наявним даним Державного земельного кадастру та встановленим вимогам до змісту, структури і технічних характеристик щодо розроблення такого документа здійснюється Державним кадастровим реєстратором, упов-

новаженим здійснювати внесення відповідних відомостей до Державного земельного кадастру, протягом терміну, встановленого ст. 21 Закону «Про Державний земельний кадастр» для їх внесення.

Державна реєстрація земельної ділянки здійснюється при її формуванні шляхом відкриття Поземельної книги на таку ділянку.

Державна реєстрація земельних ділянок здійснюється за місцем їх розташування відповідним Державним кадастровим реєстратором центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Державна реєстрація земельних ділянок здійснюється за заявою:

- особи, якій за рішенням органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування надано дозвіл на розроблення документації із землеустрою, що є підставою для формування земельної ділянки при передачі її у власність чи користування із земель державної чи комунальної власності, або уповноваженої нею особи;

- власника земельної ділянки, користувача земельної ділянки державної чи комунальної власності (у разі поділу чи об'єднання раніше сформованих земельних ділянок) або уповноваженої ними особи;

- органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування (у разі формування земельних ділянок відповідно державної чи комунальної власності).

Для державної реєстрації земельної ділянки Державному кадастровому реєстратору, який здійснює таку реєстрацію, подаються:

- заява за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин;

- оригінал документації із землеустрою, яка є підставою для формування земельної ділянки;

- документація із землеустрою, яка є підставою для формування земельної ділянки у формі електронного документа.

Заява з доданими документами надається заявником особисто чи уповноваженою ним особою або надсилається поштою цінним листом з описом вкладення та повідомленням про вручення.

Державний кадастровий реєстратор, який здійснює державну реєстрацію земельних ділянок, протягом чотирнадцяти днів з дня реєстрації заяви:

- перевіряє відповідність документів вимогам законодавства;
- за результатами перевірки здійснює державну реєстрацію земельної ділянки або надає заявнику мотивовану відмову у державній реєстрації.

Підставою для відмови у здійсненні державної реєстрації земельної ділянки є:

- розташування земельної ділянки на території дії повноважень іншого Державного кадастрового реєстратора (далі ДКР);
- подання заявником документів, передбачених частиною четвертою цієї статті, не в повному обсязі;
- невідповідність поданих документів вимогам законодавства;
- знаходження в межах земельної ділянки, яку передбачається за-реєструвати, іншої земельної ділянки або її частини.

Зміна найменування акціонерного товариства у зв'язку зі зміною типу акціонерного товариства або перетворенням акціонерного товариства в інше господарське товариство не є підставою для відмови у державній реєстрації земельної ділянки.

У разі надання відмови з підстави, що земельна ділянка розташована на території іншого ДКР, заявнику повідомляється найменування та адреса органу, до повноважень якого належить здійснення державної реєстрації земельної ділянки.

На підтвердження державної реєстрації земельної ділянки заявнику безоплатно видається витяг з Державного земельного кадастру про земельну ділянку. Витяг містить всі відомості про земельну ділянку, внесені до Поземельної книги. Складовою частиною витягу є кадастровий план земельної ділянки.

При здійсненні державної реєстрації земельної ділянки їй присвоюється кадастровий номер.

Поземельна книга є дуже важливим документом Державного земельного кадастру, який містить такі відомості про земельну ділянку:

- а) кадастровий номер;
- б) площа;

- в) місцезнаходження (адміністративно-територіальна одиниця);
- г) склад угідь;
- г) цільове призначення (категорія земель, вид використання земельної ділянки в межах певної категорії земель);
- д) нормативна грошова оцінка;
- е) відомості про обмеження у використанні земельної ділянки;
- є) відомості про межі частини земельної ділянки, на яку поширюється дія сервітуту, договору суборенди земельної ділянки;
- ж) кадастровий план земельної ділянки;
- з) дата державної реєстрації земельної ділянки;
- и) інформація про документацію із землеустрою, на підставі якої здійснена державна реєстрація земельної ділянки, а також внесені зміни до цих відомостей;
- і) інформація про власників (користувачів) земельної ділянки відповідно до даних про зареєстровані речові права у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно;
- ї) дані про бонітування ґрунтів.

Поземельна книга відкривається одночасно з державною реєстрацією земельної ділянки.

Поземельна книга ведеться в паперовій та електронній (цифровій) формі.

Поземельна книга закривається у разі скасування державної реєстрації земельної ділянки.

До Поземельної книги в паперовій формі долучаються всі документи, які стали підставою для внесення відомостей до неї.

Форма Поземельної книги та порядок її ведення визначені Порядком ведення Державного земельного кадастру.

Переоформлення документів, що посвідчують право власності на земельні ділянки

Навіть без здійснення державної реєстрації земельної ділянки та прав на неї, Ваше право власності на земельну ділянку, що посвідчене державним актом, у жодному разі не припиняється та охороняється державою в певному обсязі. Ви маєте право без проведення будь-яких додаткових дій використовувати ділянку за цільовим призначенням,

визначеним у державному акті. Крім того, ділянка може бути успадкованою.

Але, виключно, після державної реєстрації права власності на земельну ділянку, Ви зможете:

- продати, подарувати, обміняти земельну ділянку;
- передати земельну ділянку іншій особі або на правах емфітевзису, суперфіцію;
- встановити щодо земельної ділянки земельний сервітут;
- ініціювати зміну цільового призначення земельної ділянки;
- отримати кредит на заставу земельної ділянки.

Для внесення відомостей про земельну ділянку до Державного земельного кадастру її необхідно зареєструвати.

Потреба у переоформленні документів, що посвідчують право власності на землю, виникає на підставі цивільно-правових угод або відповідно до рішень судових органів. Порядок укладання таких договорів, а також їхні особливості, регламентовані у розділі III книги п'ятої «Зобов'язуюче право» Цивільного кодексу. До цивільно-правових угод належать такі договірні зобов'язання, як купівля-продаж, дарування, оренда, міна, спадкування за заповітом і за законом та ін.

Це особливо доцільно зробити, якщо Ви плануєте створити спільне підприємство з іноземними інвестиціями, або отримати кредит.

Процедура переоформлення документів

Крок 1 – реєстрація цивільно-правового договору в міському управлінні земельних ресурсів з метою отримання державного акту на право власності на землю.

На цьому етапі власник земельної ділянки подає заяву в міське управління земельних ресурсів із проханням зареєструвати укладений договір. До заяви додаються документи, що свідчать про відчуження такої земельної ділянки, їх нотаріально засвідчені копії.

Якщо документи в порядку, на договорі проставляється печатка, що свідчить про реєстрацію цього договору в управлінні земельних ресурсів.

Крок 2 – розробка технічної документації на земельну ділянку з відновленням меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Технічна документація на землю розробляється **землевпорядними організаціями**, що мають відповідні **дозволи (ліцензії)** на виконання землевпорядних робіт.

Замовлення на розробку технічної документації на земельну ділянку.

Терміни виконання робіт з розробки технічної документації на земельну ділянку обумовлюються **договором**.

На цьому етапі землевпорядна організація:

1. Розробляє технічне завдання на виготовлення технічної документації.
2. Виїжджає на місцевість. Проводить геодезичну зйомку земельної ділянки і будівель.
3. Розробляє технічну документацію на земельну ділянку, землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки.
4. Готує обмінний файл (електронний документ).
5. Звертається до державного кадастрового реєстратора у територіальному (районному, міському) органі держземагенства України із заявою про державну реєстрацію земельної ділянки.
6. Готує документи відповідно до вимог Закону України «Про Державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обсяги».

Одним з найважливіших обов'язків власника землі є використання земельної ділянки за цільовим призначенням. У випадку, якщо власник після придбання земельної ділянки бажає змінити її цільове призначення, він повинен діяти відповідно до п. 3 ст. 20 ЗКУ.

Зміна цільового призначення земельної ділянки проводиться за поданням заяви (клопотання) його власника до сільської, селищної, міської ради, якщо земельна ділянка розташована *в межах* населеного пункту, або районної держадміністрації, якщо земельна ділянка розташована *за межами* населеного пункту.

Вичерпний перелік документів, *доданих* до заяви (клопотання), надано в п. 2 Порядку № 502, затвердженому Постановою КМУ «Про затвердження порядку змін цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб» № 502 від 11.04.2002 р. (зі змінами).

5.3. Державна реєстрація прав власності

Державна реєстрація прав проводиться за заявою заявника шляхом звернення до суб'єкта державної реєстрації прав або нотаріуса, крім випадків, передбачених Порядком державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі Порядок).

У разі набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду з одночасним набуттям речових прав на земельну ділянку, на якій вони розташовані, а також у разі державної реєстрації речових прав, що є похідними від права власності, одночасно з державною реєстрацією права власності на таке майно заявником подається одна заява.

Державний реєстратор, уповноважена особа за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав, формує та роздруковує заяву, на якій заявник (за умови відсутності зауважень до відомостей, зазначених у ній) проставляє власний підпис. Така заява долучається до документів, поданих для державної реєстрації прав.

За бажанням заявника – власника об'єкта нерухомого майна в заяві зазначається електронна адреса такого власника для здійснення з ним зворотного зв'язку у передбачених законодавством випадках.

За бажанням заявника відповідна заява може бути сформована та роздрукована у двох примірниках, один з яких після проставлення підписів заявником та особою, яка сформуvala таку заяву, надається заявникові.

Після проставлення заявником підпису на заяві уповноважена особа суб'єкта державної реєстрації прав, нотаріус або його помічник реєструє заяву в базі даних заяв.

Заява не підлягає реєстрації у базі даних заяв виключно у випадках, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [7].

Під час формування та реєстрації заяви у базі даних заяв державний реєстратор, уповноважена особа встановлює особу заявника на підставі передбаченого Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство

України, засвідчують особу чи її спеціальний статус» документа, що засвідчує таку особу.

У разі, коли заявником є іноземець, документом, що засвідчує особу такого заявника, є національний, дипломатичний чи службовий паспорт іноземця або інший документ, що засвідчує особу іноземця.

У разі, коли заявником є державний службовець або посадова особа місцевого самоврядування, під час виконання посадових обов'язків документом, що засвідчує особу такого заявника, є службове посвідчення.

У разі подання заяви уповноваженою на те особою державний реєстратор, уповноважена особа перевіряє обсяг повноважень такої особи на підставі документа, що підтверджує її повноваження діяти від імені іншої особи.

Обсяг повноважень особи, уповноваженої діяти від імені юридичної особи, перевіряється на підставі відомостей, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, за допомогою порталу електронних сервісів.

Разом із заявою заявник подає оригінали документів, необхідних для державної реєстрації прав, та документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав.

У разі, коли оригінали документів, необхідних для державної реєстрації прав, відповідно до законодавства залишаються у справах державних органів, органів місцевого самоврядування, що їх видають, заявник подає копії документів, оформлені такими органами відповідно до законодавства.

У разі, коли особа, речові права, обтяження таких прав якої підлягають державній реєстрації, звільнена від сплати адміністративного збору за державну реєстрацію прав, документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав, не подається.

У такому разі заявник пред'являє документ, що підтверджує право на звільнення від сплати адміністративного збору за державну реєстрацію прав, з якого державним реєстратором, уповноваженою особою виготовляється копія, що долучається до документів, поданих для державної реєстрації прав.

З оригіналів документів чи відповідно оформлених копій документів державний реєстратор, уповноважена особа обов'язково виготовляє електронні копії шляхом сканування таких документів, що долучаються до заяви, зареєстрованої у базі даних заяв.

Реєстрація заяв у базі даних заяв проводиться в порядку черговості їх надходження.

У разі, коли після реєстрації заяви у базі даних заяв подано інші заяви на одне і те саме майно, державний реєстратор, уповноважена особа приймає такі заяви та реєструє їх у базі даних заяв.

Про подання заяви державний реєстратор невідкладно з моменту отримання такої заяви за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав повідомляє власника об'єкта нерухомого майна, щодо якого подано заяву.

Повідомлення власника об'єкта нерухомого майна здійснюється державним реєстратором у разі наявності в Державному реєстрі прав відомостей про електронну адресу власника як адреси для зворотного зв'язку шляхом надсилання на таку електронну адресу інформації в електронній формі про тип заяви, її реєстраційний номер, дату та час подання, прізвище, ім'я та (за наявності) по батькові заявника з накладенням власного електронного цифрового підпису.

Дія цього пункту не поширюється на випадки державної реєстрації прав у результаті вчинення нотаріальної дії за умови вчинення відповідної нотаріальної дії за безпосередньої участі власника об'єкта нерухомого майна, державної реєстрації права власності на підставі свідоцтва про право на спадщину або державної реєстрації припинення обтяження речових прав на нерухоме майно на підставі договору довічного утримання чи спадкового договору.

Розгляд заяви та документів, поданих для державної реєстрації прав, здійснюється державним реєстратором, який встановлює черговість розгляду заяв, що зареєстровані в базі даних заяв на це саме майно, відповідність заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства, відсутність суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими речовими правами та їх обтяженнями, а також наявність підстав для проведення державної реєстрації прав, зупинення

розгляду заяви, зупинення державної реєстрації прав, відмови в державній реєстрації прав.

Під час розгляду заяви та документів, поданих для державної реєстрації прав, державний реєстратор обов'язково використовує відомості Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державного реєстру іпотеки, які є архівною складовою частиною Державного реєстру прав, а також відомості з інших інформаційних систем, доступ до яких передбачено відповідно до законодавства, у тому числі відомості з Державного земельного кадастру та Єдиного реєстру документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт і засвідчують прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, відомостей про повернення на доопрацювання, відмову у видачі, скасування та анулювання зазначених документів (далі – Єдиний реєстр документів).

Доступ до відомостей Єдиного реєстру документів забезпечується за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав шляхом пошуку та отримання державним реєстратором в режимі реального часу відомостей про документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта. Інформаційна взаємодія між Державним реєстром прав та Єдиним реєстром документів здійснюється інформаційно-телекомунікаційними засобами в електронній формі.

Доступ до відомостей Державного земельного кадастру забезпечується за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав шляхом пошуку та отримання державним реєстратором в режимі реального часу відомостей про земельну ділянку, у тому числі відомостей про власників, користувачів земельної ділянки, перенесених з державного реєстру земель, що містяться в Державному земельному кадастрі.

Державний реєстратор у разі наявності у нього паперових носіїв інформації (реєстрові книги, реєстраційні справи, ведення яких здійснювали підприємства бюро технічної інвентаризації) використовує також відомості, які містяться на відповідних носіях інформації.

У разі, коли під час розгляду заяви державним реєстратором встановлено наявність раніше зареєстрованих інших заяв на це саме майно, ніж заява, що ним розглядається, державний реєстратор невідкладно приймає рішення про розгляд заяви після прийняття рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації за результатом розгляду заяви, яка зареєстрована в базі даних заяв раніше.

Черговість розгляду заяв застосовується як під час розгляду заяв про державну реєстрацію речових прав, так і під час розгляду заяв про державну реєстрацію обтяжень таких прав.

У разі, коли заявник за власним бажанням отримує рішення державного реєстратора щодо черговості розгляду заяви у паперовій формі особисто, державний реєстратор, уповноважена особа відповідно до пункту 8 цього Порядку встановлює особу заявника та перевіряє обсяг його повноважень.

У разі, коли під час розгляду заяви встановлено наявність підстав, передбачених законом для зупинення розгляду заяви, державний реєстратор невідкладно приймає рішення щодо зупинення розгляду заяви.

Якщо заявник протягом 30 робочих днів з моменту отримання рішення щодо зупинення розгляду заяви виконав вимоги державного реєстратора, зазначені у відповідному рішенні, а також у разі коли державним реєстратором протягом 30 робочих днів з моменту прийняття відповідного рішення на запит отримано документи та/або інформацію, необхідні для державної реєстрації прав, розгляд заяви відновлюється на підставі рішення державного реєстратора щодо відновлення розгляду заяви.

У разі невиконання заявником зазначених у рішенні вимог або неотримання на запит документів та/або інформації, необхідних для державної реєстрації прав, у термін, встановлений в абзаці другому цього пункту, державний реєстратор приймає рішення щодо відмови в державній реєстрації прав.

У разі, коли заявник за власним бажанням отримує рішення державного реєстратора щодо зупинення розгляду заяви або щодо відновлення такого розгляду у паперовій формі особисто, державний

реєстратор, уповноважена особа відповідно до пункту 8 Порядку встановлює особу заявника та перевіряє обсяг його повноважень.

У разі подання заявником додаткових документів, необхідних для державної реєстрації прав, до раніше поданої заяви, зокрема розгляд якої було зупинено, державний реєстратор, уповноважена особа відповідно до пункту 8 Порядку встановлює особу заявника, перевіряє обсяг його повноважень та вносить до бази даних заяв відомості про додаткові документи, подані заявником.

Після внесення відомостей про додаткові документи до бази даних заяв державний реєстратор, уповноважена особа за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав редагує відповідну раніше подану заяву та роздруковує її. Після проставлення на заяві заявником (за умови відсутності зауважень до відомостей, зазначених у ній) власного підпису, така заява долучається до документів, поданих для державної реєстрації прав.

За бажанням заявника заява може бути роздрукована у двох примірниках, один з яких після проставлення підписів заявником та особою, яка відредагувала таку заяву, надається заявникові.

Заява може бути відкликана заявником у будь-який час до прийняття державним реєстратором рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації шляхом звернення заявника до суб'єкта державної реєстрації прав або нотаріуса.

Державний реєстратор, уповноважена особа за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав, формує та роздруковує відповідну заяву, на якій заявник (за умови відсутності зауважень до відомостей, зазначених у ній) проставляє власний підпис. Така заява долучається до документів, поданих для державної реєстрації прав.

За бажанням заявника відповідна заява може бути сформована та роздрукована у двох примірниках, один з яких після проставлення підписів заявником та особою, яка сформувала таку заяву, надається заявникові.

Після проставлення заявником підпису на заяві державний реєстратор, уповноважена особа реєструє заяву в базі даних заяв.

Моментом прийняття заяви вважається дата і час її реєстрації у базі даних заяв.

Під час формування та реєстрації заяви у базі даних заяв державний реєстратор, уповноважена особа відповідно до пункту 8 Порядку встановлює особу заявника та перевіряє обсяг його повноважень.

За відсутності підстав для відмови у задоволенні заяви про відкликання раніше поданої заяви державний реєстратор, уповноважена особа невідкладно повертає заявникові оригінали документів чи відповідно оформлені копії документів у випадку, передбаченому абзацом другим пункту 9 Порядку, поданих для державної реєстрації прав, а також документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав. На раніше поданій заяві, що долучалася до документів, поданих для державної реєстрації прав, заявником в довільній формі зазначаються відомості про отримання документів в повному обсязі та проставляється власний підпис.

Державний реєстратор, уповноважена особа під час повернення документів відповідно до пункту 8 Порядку встановлює особу заявника та перевіряє обсяг його повноважень, крім випадків, коли повернення документів здійснюється одночасно з поданням заяви про відкликання раніше поданої заяви.

Заява, що долучалася до документів, поданих для державної реєстрації прав, з відповідними відомостями заявника про отримання документів у повному обсязі, заява про відкликання раніше поданої заяви, а також інші документи, що були отримані у паперовій формі державним реєстратором під час розгляду заяви та не підлягають поверненню заявнику, зберігаються суб'єктом державної реєстрації прав, нотаріусом протягом трьох років. Документи та/або відомості, сформовані державним реєстратором за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав під час розгляду заяви, зберігаються в електронній формі у Реєстрі.

За наявності підстав для відмови у задоволенні заяви про відкликання раніше поданої заяви державний реєстратор приймає відповідне рішення.

У задоволенні заяви про відкликання раніше поданої заяви може бути відмовлено у разі, коли:

– за результатами розгляду заяви державним реєстратором вже прийнято рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації;

– із заявою про відкликання раніше поданої заяви звернулася неналежна особа;

– заява не подавалася до відповідного суб'єкта державної реєстрації прав, нотаріуса.

У разі, коли заявник за власним бажанням отримує рішення державного реєстратора щодо відмови у задоволенні заяви про відкликання раніше поданої заяви у паперовій формі особисто, державний реєстратор, уповноважена особа відповідно до пункту 8 Порядку встановлює особу заявника та перевіряє обсяг його повноважень.

У разі надходження до суб'єкта державної реєстрації прав або нотаріуса рішення суду про заборону вчинення реєстраційних дій, що набрало законної сили, або заяви власника об'єкта нерухомого майна про заборону вчинення реєстраційних дій щодо власного об'єкта нерухомого майна державний реєстратор, уповноважена особа невідкладно реєструє таке рішення чи заяву в базі даних заяв.

У разі, коли під час розгляду заяви державним реєстратором встановлено наявність зареєстрованого рішення суду про заборону вчинення реєстраційних дій або заяви власника об'єкта нерухомого майна про заборону вчинення реєстраційних дій щодо цього самого майна державний реєстратор невідкладно за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав зупиняє державну реєстрацію прав з обов'язковим посиланням на зареєстроване у базі даних заяв рішення суду чи заяву власника об'єкта нерухомого майна.

Про зупинення реєстраційних дій на підставі рішення суду про заборону вчинення реєстраційних дій державний реєстратор невідкладно повідомляє власника об'єкта нерухомого майна шляхом надсилання повідомлення на електронну адресу, зазначену в Державному реєстрі прав як адресу для зворотного зв'язку.

Відомості про зупинення реєстраційних дій за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав також розміщуються на веб-порталі Мін'юсту для доступу до них заявника з метою їх

перегляду, завантаження та друку відповідного рішення суду чи заяви власника об'єкта нерухомого майна.

У разі надходження до суб'єкта державної реєстрації прав або нотаріуса рішення суду про скасування рішення суду про заборону вчинення реєстраційних дій, що набрало законної сили, або заяви власника об'єкта нерухомого майна про відкликання власної заяви про заборону вчинення реєстраційних дій державний реєстратор, уповноважена особа невідкладно реєструє таке рішення чи заяву у базі даних заяв.

Державний реєстратор за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав невідкладно відновлює державну реєстрацію прав з обов'язковим посиланням на зареєстроване у базі даних заяв рішення суду чи заяву.

Державний реєстратор також невідкладно відновлює державну реєстрацію прав, якщо власником об'єкта нерухомого майна, яким подано заяву про заборону вчинення реєстраційних дій, у строк, що не перевищує десяти робочих днів, не подано рішення суду про заборону вчинення реєстраційних дій, що набрало законної сили.

Відомості про відновлення реєстраційних дій за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав розміщуються на веб-порталі Мін'юсту для доступу до них заявника з метою їх перегляду, завантаження та друку відповідного рішення суду чи заяви власника об'єкта нерухомого майна.

За результатом розгляду заяви та документів, поданих для державної реєстрації прав, державний реєстратор приймає рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації.

У разі проведення державної реєстрації права власності на житловий будинок, будівлю або споруду одночасно з державною реєстрацією прав на земельну ділянку, на якій вони розташовані, а також у разі проведення державної реєстрації речових прав, що є похідними від права власності, одночасно з проведенням державної реєстрації права власності на таке майно державним реєстратором приймається одне рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації.

Рішення щодо державної реєстрації прав або щодо відмови в такій реєстрації за умови вчинення дій та/або процедур, передбачених цим Порядком під час розгляду заяви, приймається державним реєстратором у будь-який час до закінчення терміну державної реєстрації прав.

Державний реєстратор за результатом прийнятого рішення щодо державної реєстрації прав відкриває та/або закриває розділи в Державному реєстрі прав, вносить до відкритого розділу або спеціального розділу Державного реєстру прав відповідні відомості про речові права та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав.

У разі проведення державної реєстрації права власності на окремий індивідуально визначений об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва вперше, у тому числі у результаті поділу, виділу частки з об'єкта нерухомого майна або об'єднання об'єктів нерухомого майна, державний реєстратор за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав відкриває новий розділ у цьому Реєстрі з присвоєнням реєстраційного номера об'єкту нерухомого майна, об'єкту незавершеного будівництва та формує реєстраційну справу відповідно до законодавства.

За наявності зареєстрованих речових прав на такий об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва або обтяжень таких прав у спеціальному розділі Державного реєстру прав, Єдиному реєстрі заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державному реєстрі іпотек державний реєстратор одночасно з відкриттям розділу у Державному реєстрі прав переносить такі відомості про речові права на таке майно та їх обтяження, про суб'єктів цих прав до відповідного відкритого розділу.

У разі, коли відкриття розділу у Державному реєстрі прав здійснюється у результаті поділу, виділу частки з об'єкта нерухомого майна або об'єднання об'єктів нерухомого майна, державний реєстратор одночасно з відкриттям розділу у Державному реєстрі прав переносить відомості про речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про суб'єктів цих прав щодо об'єкта нерухомого майна, який поділяється, частка з якого виділяється, або щодо об'єктів нерухомого майна, які об'єднуються, до відповідних розділів, відкритих на кожний з новостворених об'єктів нерухомого майна.

У разі проведення державної реєстрації прав без відкриття розділу в Державному реєстрі прав державний реєстратор за допомогою програмних засобів ведення цього Реєстру до відкритого розділу або спеціального розділу Державного реєстру прав вносить відповідні відомості про речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав.

У разі проведення державної реєстрації речових прав або обтяжень таких прав щодо об'єкта нерухомого майна, об'єкта незавершеного будівництва, право власності на який не зареєстровано в Державному реєстрі прав або право власності на який не підлягає державній реєстрації відповідно до закону, а також проведення державної реєстрації іпотеки майнових прав на нерухомість, будівництво якої не завершено, державний реєстратор вносить відповідні відомості про речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав до спеціального розділу Державного реєстру прав.

Після внесення відомостей до Державного реєстру прав державний реєстратор за допомогою програмних засобів ведення зазначеного Реєстру формує витяг з нього про проведену державну реєстрацію прав, який розміщується на веб-порталі Мін'юсту для доступу до нього заявника з метою його перегляду та з урахуванням терміну державної реєстрації, за який сплачено адміністративний збір, його завантаження і друку.

Витяг з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав за бажанням заявника може бути наданий державним реєстратором у паперовій формі з урахуванням терміну державної реєстрації, за який сплачено адміністративний збір, шляхом друку за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав на аркушах паперу форматом А4 (210 × 297 міліметрів) без використання спеціальних бланків, з проставленням підпису та печатки державного реєстратора.

Положення абзаців першого та другого цього пункту щодо надання витягу з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав з урахуванням терміну державної реєстрації, за який сплачено адміністративний збір, не застосовуються у разі проведення державної

реєстрації прав у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва.

Витяг з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав у паперовій або електронній формі має однакову юридичну силу та містить обов'язкове посилання на Державний реєстр прав.

За наявності підстав для відмови в державній реєстрації прав, що визначені Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державний реєстратор приймає відповідне рішення, яке повинне містити вичерпний перелік обставин, що стали підставою для його прийняття, з відповідним обґрунтуванням їх застосування.

За результатом розгляду заяви державний реєстратор, уповноважена особа невідкладно повертає заявникові оригінали документів, поданих для державної реєстрації (крім заяви, що долучається до документів, поданих для державної реєстрації прав, інших заяв, що подавалися суб'єкту державної реєстрації прав або нотаріусу, та документа, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав), видає витяг з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав у паперовій формі (у разі його формування у паперовій формі) чи у разі відмови у проведенні державної реєстрації прав – рішення державного реєстратора щодо відмови в державній реєстрації прав у паперовій формі (за бажанням заявника). На заяві, що долучається до документів, поданих для державної реєстрації прав, заявником у довільній формі зазначаються відомості про отримання документів у повному обсязі та проставляється власний підпис.

Державний реєстратор, уповноважена особа під час повернення документів, надання рішення державного реєстратора щодо відмови в державній реєстрації прав у паперовій формі відповідно до пункту 8 Порядку встановлює особу заявника та перевіряє обсяг його повноважень.

Заява, що долучалася до документів, поданих для державної реєстрації прав, з відповідними відомостями заявника про отримання документів в повному обсязі, інші заяви, що подавалися суб'єкту

державної реєстрації прав або нотаріусу, документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав, а також інші документи, що були отримані у паперовій формі державним реєстратором під час розгляду заяви та не підлягають поверненню заявнику, долучаються до відповідної реєстраційної справи або зберігаються суб'єктом державної реєстрації прав, нотаріусом протягом трьох років.

У разі, коли за результатом розгляду заяви проведено державну реєстрацію прав, суб'єкт державної реєстрації прав, що не наділений повноваженнями із забезпечення зберігання реєстраційних справ, та нотаріус передають в порядку, встановленому Мін'юстом, документи, визначені в абзаці першому цього пункту, а у разі проведення державної реєстрації права власності з відкриттям розділу в Державному реєстрі прав – сформовану реєстраційну справу суб'єкту державної реєстрації прав, що забезпечує зберігання реєстраційних справ.

У разі, коли за результатами розгляду заяви державним реєстратором прийнято рішення щодо відмови в такій реєстрації, документи, передбачені абзацом першим цього пункту, зберігаються суб'єктом державної реєстрації прав, нотаріусом протягом трьох років.

Документи та/або відомості, сформовані державним реєстратором за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав під час розгляду заяви, а також електронні копії оригіналів документів, поданих для державної реєстрації прав, виготовлені шляхом сканування та долучені до відповідної заяви, зберігаються в електронній формі у Реєстрі.

5.4. Державна реєстрація прав через фронт-офіси

Державна реєстрація прав може проводитися за заявою заявника шляхом звернення до фронт-офісів, що забезпечують прийняття та видачу відповідно до Порядку документів під час державної реєстрації прав.

У разі подання заяви та документів, необхідних для державної реєстрації прав, до фронт-офісу уповноважена особа такого фронт-офісу вчиняє усі дії щодо прийняття та видачі документів для

державної реєстрації прав, передбачені Порядком та здійснення яких покладається на уповноважену особу.

Заява, зареєстрована у базі даних заяв, та електронні копії оригіналів документів чи відповідно оформлених копій документів (другий пункт, 9 Порядку), необхідних для державної реєстрації, виготовлених шляхом сканування та долучені до такої заяви, за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав передаються на розгляд суб'єкту державної реєстрації прав або нотаріусу.

Акредитовані суб'єкти, що здійснюють повноваження виключно в частині забезпечення прийняття та видачі документів під час державної реєстрації прав, передають документи суб'єктам державної реєстрації прав або нотаріусам, з якими укладено відповідні договори.

Заява, оригінали документів чи відповідно оформлені копії документів, документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав, а також інші додаткові документи, подані заявником, під час розгляду відповідної заяви державним реєстратором зберігаються у фронт-офісі.

За результатом розгляду заяви уповноважена особа фронт-офісу, що забезпечує прийняття, зберігання та видачу документів, поданих для державної реєстрації прав, невідкладно повертає заявникові оригінали документів, поданих для державної реєстрації також видає витяг з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав у паперовій формі (у разі його формування у паперовій формі) чи у разі відмови у проведенні державної реєстрації прав – рішення державного реєстратора щодо відмови в державній реєстрації прав у паперовій формі (за бажанням заявника).

Надання витягу з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав у паперовій формі для видачі його заявникові забезпечується суб'єктом державної реєстрації прав, державним реєстратором якого проведено відповідну реєстрацію.

На поданій заяві, що долучається до документів, поданих для державної реєстрації прав, заявник у довільній формі зазначає відомості про отримання документів у повному обсязі та проставляє власний підпис.

За результатом розгляду заяви уповноважена особа фронт-офісу, що забезпечує прийняття, зберігання та видачу документів, поданих для державної реєстрації прав, передає суб'єкту державної реєстрації прав, що забезпечує зберігання реєстраційних справ, для формування відповідної реєстраційної справи або долучення до неї документів.

У разі, коли за результатами розгляду заяви державним реєстратором прийнято рішення щодо відмови в такій реєстрації, уповноважена особа фронт-офісу, що забезпечує прийняття, зберігання та видачу документів, поданих для державної реєстрації прав, передає суб'єкту державної реєстрації прав або нотаріусу, що здійснює розгляд відповідних документів, для їх подальшого зберігання.

5.5. Державна реєстрація прав за заявами в електронній формі

Державна реєстрація прав може проводитися за заявою, поданою в електронній формі суб'єкту державної реєстрації прав або нотаріусу через веб-портал Мін'юсту, в разі:

- державної реєстрації обтяження – за заявою органу державної влади, його посадової особи, якими встановлено, змінено або припинено обтяження;
- державної реєстрації речових прав, похідних від права власності (крім іпотеки), за заявою власника, іншого право набувача, сторони правочину, у яких виникало речове право;
- державної реєстрації права власності на окремий індивідуально визначений об'єкт нерухомого майна (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо), будівництво якого здійснювалося із залученням коштів фізичних та юридичних осіб, за заявою особи, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб.

Заява формується заявником в електронній формі з обов'язковим долученням до неї електронних копій оригіналів документів чи відповідно оформлених копій документів необхідних для відповідної реєстрації, виготовлених шляхом сканування, або оригіналів таких електронних документів.

Заява та документи, необхідні для державної реєстрації прав, в електронній формі подаються з обов'язковим накладенням заявником

власного електронного цифрового підпису та за умови сплати адміністративного збору за державну реєстрацію прав через Інтернет з використанням платіжних систем [7].

У разі, коли особа, речові права, обтяження таких прав якої підлягають державній реєстрації, звільнена від сплати адміністративного збору за державну реєстрацію прав, до заяви долучається електронна копія документа, що підтверджує право на звільнення від сплати адміністративного збору за державну реєстрацію прав, виготовлена шляхом сканування.

Державний реєстратор в день формування та надходження заяви в електронній формі за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав реєструє її в базі даних заяв та після накладення власного електронного цифрового підпису надає таку заяву заявникові шляхом надіслання її на електронну адресу, зазначену ним у відповідній заяві.

Моментом прийняття заяви вважається дата і час її реєстрації у базі даних заяв.

Реєстрація заяв про державну реєстрацію прав в електронній формі проводиться в порядку черговості їх надходження, у тому числі з урахуванням заяв, що подаються в паперовій формі.

Державний реєстратор здійснює розгляд заяви в електронній формі відповідно до Порядку з прийняттям відповідних рішень виключно на підставі електронних копій оригіналів документів чи відповідно оформлених копій документів, поданих для такої реєстрації, виготовлених шляхом сканування, або оригіналів електронних документів з накладеним заявником власним електронним цифровим підписом.

За результатом розгляду заяви в електронній формі документи, подані для реєстрації, не підлягають поверненню заявнику.

Заява в електронній формі з накладеними заявником та державним реєстратором власними електронними цифровими підписами та документи, подані для державної реєстрації прав в електронній формі, документи та/або відомості, сформовані державним реєстратором за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав під час розгляду заяви, зберігаються в електронній формі у Реєстрі.

5.6. Особливості проведення державної реєстрації прав державними, приватними виконавцями, а також на підставі рішень судів

Державна реєстрація обтяжень, накладених під час примусового виконання рішень відповідно до закону, державна реєстрація припинення іпотеки у зв'язку з придбанням (передачею) за результатом прилюдних торгів (аукціонів) нерухомого майна, що є предметом іпотеки, а також державна реєстрація прав на підставі рішень судів проводиться виключно державним реєстратором, визначеним законом, без подання заяви заявником.

Державний реєстратор за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав формує заяву в електронній формі з обов'язковим долученням до неї електронних копій оригіналів документів, необхідних для такої реєстрації, виготовлених шляхом сканування, або оригіналів електронних документів з обов'язковим накладенням власного електронного цифрового підпису.

Документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за державну реєстрацію прав, не подається.

Моментом прийняття заяви вважається дата і час її реєстрації у базі даних заяв.

Реєстрація заяв про державну реєстрацію прав в електронній формі проводиться в порядку черговості їх надходження, у тому числі з урахуванням заяв, що подаються в паперовій формі.

Державний реєстратор здійснює розгляд заяви в електронній формі відповідно до Порядку з прийняттям відповідних рішень.

За зверненням особи, щодо речових прав, обтяжень речових прав якої проведено державну реєстрацію прав, або уповноваженої нею особи, державним реєстратором надаються відомості про реєстраційний номер, дату та час реєстрації відповідної заяви в електронній формі для доступу такої особи до витягу з Державного реєстру прав про проведено державну реєстрацію прав, що розміщується на веб-порталі Мін'юсту, з метою його перегляду, завантаження і друку.

Заява в електронній формі з накладеним державним реєстратором власним електронним цифровим підписом та документи, подані для

державної реєстрації прав в електронній формі, документи та/або відомості, сформовані державним та приватним виконавцем за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав під час розгляду заяви, зберігаються в електронній формі у Реєстрі.

5.7. Державна реєстрація прав на новозбудований об'єкт та документи, необхідні для такої реєстрації

Для державної реєстрації права власності на новозбудований об'єкт нерухомого майна подаються:

1) документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта;

2) технічний паспорт на об'єкт нерухомого майна;

3) документ, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси;

4) письмова заява або договір співвласників про розподіл часток у спільній власності на новозбудований об'єкт нерухомого майна (у разі, коли державна реєстрація проводиться щодо майна, що набувається у спільну часткову власність);

5) договір про спільну діяльність або договір простого товариства (у разі, коли державна реєстрація проводиться щодо майна, будівництво якого здійснювалось у результаті спільної діяльності).

Документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, не вимагається у разі, коли реєстрація такого документа здійснювалася в Єдиному реєстрі документів.

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в Реєстрі.

Документ, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси, не вимагається у разі, коли державна реєстрація права власності

проводиться на індивідуальний (садибний) житловий будинок, садовий, дачний будинок, збудований на земельній ділянці, право власності на яку зареєстровано в Державному реєстрі прав. У такому разі заявник в поданій заяві обов'язково зазначає відомості про кадастровий номер відповідної земельної ділянки.

Для державної реєстрації права власності на індивідуальні (садибні) житлові будинки, садові, дачні будинки, господарські (присадибні) будівлі і споруди, прибудови до них, що закінчені будівництвом до 5 серпня 1992 р., подаються:

- 1) технічний паспорт на об'єкт нерухомого майна;
- 2) документ, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси.

Документ, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси, не вимагається у разі, коли державна реєстрація права власності проводиться на індивідуальний (садибний) житловий будинок, садовий, дачний будинок, збудований на земельній ділянці, право власності на яку зареєстровано в Державному реєстрі прав. У такому разі заявник в поданій заяві обов'язково зазначає відомості про кадастровий номер відповідної земельної ділянки.

Для державної реєстрації права власності на індивідуальні (садибні) житлові будинки, садові, дачні будинки, господарські (присадибні) будівлі і споруди, прибудови до них, що закінчені будівництвом до 5 серпня 1992 р. та розташовані на території сільських, селищних, міських рад, якими відповідно до законодавства здійснювалося ведення господарського обліку, замість документів, передбачених пунктом 42 Порядку, можуть бути подані:

- 1) документ, що засвідчує речове право на земельну ділянку, на якій розташований об'єкт нерухомого майна, у тому числі рішення відповідної ради про передачу (надання) земельної ділянки в користування або власність чи відомості про передачу (надання) земельної ділянки в користування або власність з погосподарської книги;

- 2) виписка з погосподарської книги, надана виконавчим органом сільської ради (якщо такий орган не створений, – сільським головою), селищної, міської ради або відповідною архівною установою.

Для державної реєстрації права власності на об'єкт нерухомого майна державної або комунальної власності, будівництво якого завершено та право власності на який не зареєстровано до 1 січня 2013 р., за відсутності документа, що посвідчує набуття права державної або комунальної власності на такий об'єкт, подаються:

- 1) технічний паспорт на об'єкт нерухомого майна;
- 2) витяг з Єдиного реєстру об'єктів державної власності щодо такого об'єкта (у разі державної реєстрації права державної власності);
- 3) документ, що підтверджує факт перебування об'єкта нерухомого майна у комунальній власності, виданий відповідним органом місцевого самоврядування (у разі державної реєстрації права комунальної власності);
- 4) документ, що підтверджує факт відсутності перебування об'єкта нерухомого майна у державній власності, виданий Фондом державного майна чи його регіональним відділенням (у разі державної реєстрації права комунальної власності).

Для державної реєстрації права власності у зв'язку із зміною суб'єкта такого права в результаті реконструкції об'єкта нерухомого майна, у тому числі в результаті переведення об'єкта нерухомого майна із житлового у нежитловий або навпаки подаються:

- 1) документ, що засвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна до його реконструкції (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав);
- 2) документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта;
- 3) технічний паспорт на об'єкт нерухомого майна;
- 4) письмова заява або договір співвласників про розподіл часток у спільній власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна (у разі, коли державна реєстрація проводиться щодо майна, що набувається у спільну часткову власність);
- 5) договір про спільну діяльність або договір простого товариства (у разі, коли державна реєстрація проводиться щодо майна, реконструкція якого здійснювалась у результаті спільної діяльності).

У разі зміни відомостей про об'єкт нерухомого майна, визначення часток у праві спільної власності чи їх зміни такі відомості вносяться до

Державного реєстру прав відповідно до законодавства поза процедурою державної реєстрації прав.

Документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, не вимагається у разі, коли реєстрація такого документа здійснювалася в Єдиному реєстрі документів.

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в Реєстрі.

Для державної реєстрації сервітуту на частину земельної ділянки подається також витяг з Державного земельного кадастру, що містить відомості про межі такого сервітуту.

Для державної реєстрації права власності та права постійного користування на земельну ділянку, права на яку набуваються шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у постійне користування із земель державної або комунальної власності, подається рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у власність чи надання у постійне користування або про затвердження документації із землеустрою щодо формування земельної ділянки та передачу її у власність чи надання у постійне користування.

Для державної реєстрації права власності у зв'язку з передачею майна у власність юридичної особи як внесок (внесення майна до статутного (складеного) капіталу (статутного фонду), вступні, членські та цільові внески членів кооперативу тощо) подаються:

- 1) документ, що засвідчує право власності особи на майно, що передається у власність юридичної особи (крім випадку, коли право власності на таке майно вже зареєстровано в Державному реєстрі прав);
- 2) акт приймання-передачі майна або інший документ, що підтверджує факт передачі такого майна.

Справжність підписів на акті приймання-передачі майна або іншому документі, що підтверджує факт передачі такого майна, засвідчується відповідно до Закону України «Про нотаріат»;

3) рішення органу або особи, уповноважених установчими документами юридичної особи або законом (у разі, коли передача майна здійснюється іншою юридичною особою);

4) письмова згода всіх співвласників (у разі, коли передача здійснюється щодо майна, що перебуває у спільній власності).

Для державної реєстрації права власності у зв'язку з передачею у власність фізичним та юридичним особам майна у результаті припинення (ліквідації чи реорганізації) юридичної особи або виділу з неї нової юридичної особи подаються:

1) документ, що засвідчує право власності юридичної особи на майно, що передається у власність фізичним та юридичним особам (крім випадку, коли право власності на таке майно вже зареєстровано в Державному реєстрі прав);

2) ліквідаційний баланс, затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи, та письмова заява таких осіб, яким передано нерухоме майно юридичної особи, що припиняється, про розподіл між ними такого майна або рішення відповідного органу про подальше використання зазначеного майна (у разі ліквідації юридичної особи);

3) передавальний акт, затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, який прийняв рішення про злиття, приєднання або перетворення юридичної особи (у разі злиття, приєднання або перетворення юридичної особи);

4) розподільний баланс, затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, який прийняв рішення про поділ юридичної особи або виділ з неї нової юридичної особи (у разі поділу юридичної особи або виділу з неї нової юридичної особи).

Для державної реєстрації права власності у зв'язку з передачею майна у власність фізичним та юридичним особам, що вийшли із складу засновників (учасників) юридичної особи, подаються:

1) документ, що засвідчує право власності юридичної особи на майно, що передається у власність фізичним та юридичним особам

(крім випадку, коли право власності на таке майно вже зареєстровано в Державному реєстрі прав);

2) акт приймання-передачі майна або інший документ, що підтверджує факт передачі такого майна.

Справжність підписів на акті приймання-передачі майна або іншому документі, що підтверджує факт передачі такого майна, засвідчується відповідно до Закону України «Про нотаріат»;

3) рішення органу або особи, уповноважених установчими документами юридичної особи або законом, про передачу майна у власність фізичній або юридичній особі, що вийшла із складу засновників (учасників) юридичної особи.

Для державної реєстрації права власності у зв'язку із виділенням нерухомого майна в натурі власникам майнових паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств подаються:

1) свідоцтво про право власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства (майновий сертифікат) з відміткою підприємства правонаступника реорганізованого колективного сільськогосподарського підприємства про виділення майна в натурі, засвідченою підписом керівника такого підприємства та печаткою;

2) акт приймання-передачі нерухомого майна.

Для державної реєстрації права власності у зв'язку з поверненням майна у власність реабілітованим громадянам подається рішення комісії з питань поновлення прав реабілітованих про повернення майна реабілітованій особі.

Для державної реєстрації права власності та інших речових прав на земельну ділянку, права власності на об'єкт нерухомого майна, реєстрацію яких проведено до 1 січня 2013 р. відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення, у зв'язку із втратою, пошкодженням чи зіпсуванням відповідного державного акту на право власності чи постійного користування земельною ділянкою, свідоцтва про право власності на нерухоме майно подаються:

1) копія примірника втраченого, пошкодженого чи зіпсованого державного акту, свідоцтва про право власності на нерухоме майно;

2) оголошення про втрату документа у друкованих засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження або місцевої чи регіональної сфери розповсюдження за місцезнаходженням нерухомого майна, в якому повинні бути зазначені назва документа, його номер і дата видачі, на чие ім'я виданий, яким органом (крім випадків пошкодження чи зіпсування документа).

Державна реєстрація прав у випадку, передбаченому вище проводиться виключно за умови встановлення державним реєстратором наявності зареєстрованих речових прав в інформаційних системах, державна реєстрація прав в яких здійснювалася до 1 січня 2013 р., або на паперових носіях інформації, ведення яких здійснювалося підприємствами бюро технічної інвентаризації.

Державна реєстрація права власності на нерухоме майно, утворене шляхом поділу майна, у тому числі в результаті виділення окремого об'єкта нерухомого майна зі складу нерухомого майна, що складається з двох або більше об'єктів, або об'єднання майна, проводиться за умови наявності технічної можливості такого поділу або об'єднання нерухомого майна та можливості використання такого майна як самостійного об'єкта цивільних правовідносин.

Для державної реєстрації права власності на земельну ділянку, що створюється шляхом поділу або об'єднання, подаються:

- документ, що засвідчує право власності на земельну ділянку до її поділу або об'єднання (крім випадків, коли право власності на таку земельну ділянку вже зареєстровано в Державному реєстрі прав).

Для державної реєстрації права власності на об'єкт нерухомого майна, що створюється шляхом поділу або об'єднання, подаються:

- документ, що засвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна до його поділу або об'єднання (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав);

- документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта (крім випадків, коли об'єкт нерухомого майна створюється шляхом поділу або об'єднання без проведення будівельних робіт, що відповідно до законодавства потребують отримання дозволу на їх проведення);

- технічний паспорт на новостворений об'єкт нерухомого майна;
- документ, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси (крім випадків поділу або об'єднання таких об'єктів нерухомого майна, як квартира, житлове або нежитлове приміщення тощо).

Документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, не вимагається у разі, коли реєстрація такого документа здійснювалася в Єдиному реєстрі документів.

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в Реєстрі.

Для державної реєстрації права власності на нерухоме майно, що створюється шляхом поділу або об'єднання майна, що перебуває у спільній власності, крім документів, передбачених п. 54 Порядку, також подається письмова згода всіх співвласників на проведення поділу або об'єднання майна, що перебуває у спільній власності.

У разі, коли в результаті поділу або об'єднання майна, що перебуває у спільній власності, змінюється розмір часток у такому праві спільної власності, також подається письмова заява або договір співвласників про розподіл часток у спільній власності на таке майно.

При цьому право спільної власності на нерухоме майно, що створюється шляхом поділу або об'єднання майна, не припиняється.

Для державної реєстрації права власності на нерухоме майно, що створюється шляхом поділу, виділу в натурі частки майна, що перебуває у спільній власності, та має наслідком припинення права спільної власності для усіх або одного із співвласників, подаються:

- 1) договір про поділ спільного майна, договір про виділ у натурі частки зі спільного майна або відповідне рішення суду;
- 2) документи, передбачені п. 54 Порядку, крім документа, що посвідчує право власності на нерухоме майно до його поділу або виділу в натурі частки.

У разі, коли в результаті виділу в натурі частки майна, що перебуває у спільній власності, у співвласників, які не здійснювали виділ в натурі частки, змінюється розмір часток у праві спільної власності, подається також письмова заява або договір співвласників про розподіл часток у спільній власності на таке майно.

Під час проведення державної реєстрації права власності на нерухоме майно, що залишається у спільній власності після виділу в натурі частки одного із співвласників, державний реєстратор зазначає рівні частки у праві спільної часткової власності на таке майно, крім випадку, передбаченого абзацом четвертим цього пункту, або якщо інше не встановлено законом.

Для державної реєстрації права власності та інших речових прав на майно, яке набувається у зв'язку з виконанням умов правочину, з якими закон та/або відповідний правочин пов'язує можливість виникнення, переходу, припинення таких прав, також подається документ, що підтверджує наявність факту виконання відповідних умов правочину.

Для державної реєстрації права власності на об'єкт нерухомого майна у разі, коли в документах, що подаються для такої реєстрації, відсутні відомості про технічні характеристики відповідного об'єкта, також подається технічний паспорт на такий об'єкт.

За бажанням заявника у разі зміни технічних характеристик об'єкта нерухомого майна для державної реєстрації права власності на такий об'єкт може бути подано технічний паспорт, що містить актуальні відомості про технічні характеристики об'єкта, незалежно від наявності таких відомостей в документах, що подаються для відповідної реєстрації. У разі, коли зміни технічних характеристик об'єкта нерухомого майна відбулися у зв'язку з проведенням будівельних робіт, що відповідно до законодавства потребують отримання дозволу на їх проведення, також подається документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта.

У випадках, передбачених абзацами вище, державний реєстратор під час проведення державної реєстрації прав до Державного реєстру прав вносить відомості про об'єкт нерухомого майна відповідно до технічного паспорта на такий об'єкт та документа, що відповідно до

вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта.

Документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, не вимагається у разі, коли реєстрація такого документа здійснювалася в Єдиному реєстрі документів.

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в Реєстрі.

Для державної реєстрації права власності на земельну ділянку в разі, коли в документах, що подаються для такої реєстрації, відсутні відомості про її кадастровий номер, а також у разі, коли в результаті доступу до Державного земельного кадастру державним реєстратором встановлено відсутність відомостей про відповідну земельну ділянку, також подається витяг з Державного земельного кадастру про таку земельну ділянку.

За бажанням заявника у разі зміни відомостей про земельну ділянку, що не пов'язані з поділом, виділом в натурі частки із земельної ділянки або об'єднанням кількох земельних ділянок, для державної реєстрації права власності на таку земельну ділянку може бути подано витяг з Державного земельного кадастру про таку земельну ділянку, що містить актуальні відомості про неї, незалежно від наявності таких відомостей в документах, що подаються для відповідної реєстрації.

У разі отримання державним реєстратором відомостей з Державного земельного кадастру шляхом доступу до нього, що містять зміни щодо відомостей про земельну ділянку, що не пов'язані з поділом, виділом в натурі частки із земельної ділянки або об'єднанням кількох земельних ділянок, державний реєстратор під час проведення державної реєстрації прав до Державного реєстру прав вносить відомості про земельну ділянку відповідно до витягу/відомостей з Державного земельного кадастру про таку земельну ділянку.

Для державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно, яке перебуває в іпотеці або податковій заставі, також подається документ, що підтверджує наявність факту згоди іпотекодержателя або контролюючого органу на відчуження або передачу на іншому речовому праві такого майна. Це не поширюється на випадки:

- державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно, реєстрація яких проведена до 1 січня 2013 р. відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення;

- державної реєстрації права власності на нерухоме майно на підставі свідоцтва про право на спадщину;

- державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно на підставі рішення суду;

- державної реєстрації права власності на нерухоме майно, що набувається в результаті його примусової реалізації відповідно до закону.

Наявність зареєстрованої заборони відчуження майна, накладеної нотаріусом під час посвідчення договору іпотеки, на підставі якого набувається право власності на предмет іпотеки іпотекодержателем, а також зареєстрованих після державної реєстрації іпотеки інших речових прав, у тому числі іпотеки, на передане в іпотеку майно не є підставою для відмови у державній реєстрації права власності за іпотекодержателем.

Для державної реєстрації права власності у зв'язку з набуттям у власність майна компанією з управління активами інституційних інвесторів також подаються:

- 1) регламент корпоративного інвестиційного фонду або регламент пайового інвестиційного фонду;

- 2) свідоцтво про внесення інституту спільного інвестування до реєстру інститутів спільного інвестування.

Для державної реєстрації права власності у зв'язку з набуттям у власність майна юридичною особою, що є управителем фонду операцій з нерухомістю, також подаються затверджені правила фонду операцій з нерухомістю.

Для державної реєстрації права власності на підставі заяви спадкоємця подаються документи, необхідні для відповідної реєстрації,

передбачені ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та Порядком, що підтверджують набуття спадкодавцем права власності на нерухоме майно, витяг зі Спадкового реєстру про наявність заведеної спадкової справи та документ, що містить відомості про склад спадкоємців, виданий нотаріусом чи уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, якими заведено відповідну спадкову справу.

Державна реєстрація права власності на підставі заяви спадкоємця проводиться шляхом внесення до Державного реєстру прав відомостей про суб'єкта права власності – спадкодавця з обов'язковим зазначенням відомостей про смерть такої особи.

Для державної реєстрації права власності у разі витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння на підставі рішення суду подаються необхідні для відповідної реєстрації документи, передбачені ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та Порядком, що підтверджують право власності на нерухоме майно належного власника.

Для державної реєстрації права власності у разі розірвання договору, за яким відбувся перехід права власності на нерухоме майно, на підставі рішення суду подаються документи, необхідні для відповідної реєстрації, передбачені ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та Порядком, що підтверджують право власності на нерухоме майно відчужувача до укладення такого договору.

Для державної реєстрації права власності у разі переведення прав та обов'язків покупця за договором, за яким відбувся перехід права власності на нерухоме майно, на підставі рішення суду подається також примірник (дублікат) такого договору.

Для державної реєстрації права власності на самочинно збудоване нерухоме майно, право власності на яке визнається на підставі рішення суду, подаються необхідні для відповідної реєстрації документи, передбачені п. 41 Порядку.

Для державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва, право власності на яке визнається на підставі рішення

суду, подаються необхідні для відповідної реєстрації документи, передбачені п. 68 Порядку.

Для державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва подаються:

1) документ, що засвідчує речове право на земельну ділянку під таким об'єктом (крім випадку, коли речове право на земельну ділянку вже зареєстровано в Державному реєстрі прав);

2) документ, що відповідно до законодавства надає право на виконання будівельних робіт;

3) технічний паспорт на об'єкт незавершеного будівництва.

Документ, що відповідно до законодавства надає право на виконання будівельних робіт, не вимагається у разі, коли реєстрація такого документа здійснювалася в Єдиному реєстрі документів.

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до законодавства надає право на виконання будівельних робіт, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в зазначеному Реєстрі.

Для державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва, що підлягає приватизації, подаються:

1) документ, що засвідчує речове право на земельну ділянку під таким об'єктом (крім випадків, коли речове право на земельну ділянку вже зареєстровано в Державному реєстрі прав або коли за рішенням державного органу приватизації продаж об'єкта незавершеного будівництва здійснюється під розбирання без земельної ділянки);

2) копія наказу Фонду державного майна про включення об'єкта незавершеного будівництва до переліку об'єктів державної власності, що підлягають приватизації;

3) копія наказу державного органу приватизації про прийняття рішення про приватизацію такого об'єкта;

4) технічний паспорт на об'єкт незавершеного будівництва.

Для державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва, набутого на підставі договору або з прилюдних торгів,

подаються відповідний договір або свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів) чи свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися.

Для державної реєстрації обтяження нерухомого майна іпотекою на підставі іпотечного договору, у тому числі у зв'язку із зміною умов обтяження нерухомого майна іпотекою, також подається заставна, якщо іпотечним договором передбачено її видачу.

Для державної реєстрації відступлення прав за іпотечним договором також подається заставна, якщо іпотечним договором передбачено її видачу, на якій виконано передавальний напис (індосамент) її власником.

Для державної реєстрації видачі дубліката заставної подається дублікат заставної.

Для державної реєстрації припинення обтяження нерухомого майна іпотекою у разі придбання (передачі) за результатами прилюдних торгів (аукціонів) нерухомого майна, що є предметом іпотеки, подається примірник акту про реалізацію предмета іпотеки.

Для державної реєстрації припинення права власності на об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва у зв'язку з його знищенням подаються:

1) документ, відповідно до якого підтверджується факт такого знищення;

2) документ, що засвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав або коли такі документи було знищено одночасно зі знищенням такого об'єкта).

Для державної реєстрації припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з відмовою власника від права власності подається документ, що засвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав).

5.8. Державна реєстрація права власності на об'єкт нерухомого майна, будівництво якого здійснювалося із залученням коштів фізичних та юридичних осіб або у результаті діяльності житлового, житлово-будівельного, дачного, гаражного чи іншого кооперативу

Державна реєстрація права власності на об'єкт нерухомого майна, будівництво якого здійснювалося із залученням коштів фізичних та юридичних осіб або у результаті діяльності житлового, житлово-будівельного, дачного, гаражного чи іншого кооперативу, проводиться за заявою власника такого майна або за умови уповноваження власником такого майна на підставі договору – за заявою особи, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб.

У разі, коли державна реєстрація права власності здійснюється на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо), розміщене в об'єкті нерухомого майна, будівництво якого завершено та який прийнято в експлуатацію після 1 січня 2013 р., особою, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб, відповідним кооперативом з метою забезпечення державної реєстрації права власності кожного окремого власника нерухомого майна можуть бути подані для долучення до Державного реєстру прав:

- документ, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси (крім випадків державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна);

- затверджений особою, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб, перелік фізичних та юридичних осіб, кошти яких залучалися для будівництва об'єкта нерухомого майна, або затверджений загальними зборами кооперативу список членів кооперативу;

- документ, що засвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна до його реконструкції, – у разі державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав або коли законодавством не передбачено оформлення та видачу документа на такий об'єкт нерухомого майна).

Документи для долучення до Державного реєстру прав, передбачені цим пунктом, подаються суб'єкту державної реєстрації

прав або нотаріусу через веб-портал Мін'юсту шляхом формування заяви в електронній формі з обов'язковим зазначенням у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, та з долученням до неї електронних копій оригіналів документів, виготовлених шляхом сканування, або оригіналів таких електронних документів з обов'язковим накладенням власного електронного цифрового підпису.

Уповноважена особа суб'єкта державної реєстрації прав, нотаріус або його помічник в день формування заяви в електронній формі за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав реєструє її в базі даних заяв та після накладення власного електронного цифрового підпису надає таку заяву заявникові шляхом надіслання її на електронну адресу, зазначену ним у відповідній заяві.

Державний реєстратор здійснює розгляд документів в електронній формі та за відсутності підстав для відмови у їх прийнятті вносить відомості про такі документи, а також відомості про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, до відомостей про земельну ділянку, на якій розташований об'єкт нерухомого майна, що містяться у Державному реєстрі прав, з обов'язковим долученням до відомостей про документи електронних копій оригіналів таких документів, виготовлених шляхом сканування, або оригіналів таких електронних документів.

У прийнятті документів може бути відмовлено виключно у разі, коли у Державному реєстрі прав відсутні відомості про зареєстровані речові права на земельну ділянку, на якій розташований об'єкт нерухомого майна.

Документи, подані особою, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб, відповідним кооперативом, сформовані державним реєстратором за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав під час розгляду заяви, зберігаються в електронній формі у Реєстрі.

Для державної реєстрації права власності на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення

тощо), розміщене в об'єкті нерухомого майна, будівництво якого здійснювалося із залученням коштів фізичних та юридичних осіб, власником такого майна подаються:

- документ, що підтверджує набуття у власність особою закріпленого за особою об'єкта інвестування, передбачений законодавством (інвестиційний договір, договір про пайову участь, договір купівлі-продажу майнових прав тощо).

У разі участі особи у фонді фінансування будівництва документом, що підтверджує набуття у власність закріпленого за особою об'єкта будівництва, є видана управителем такого фонду довідка про право довірителя на набуття у власність об'єкта інвестування.

У разі придбання особою безпроцентних (цільових) облігацій, за якими базовим товаром є одиниця нерухомості, документами, що підтверджують набуття у власність закріпленого за особою об'єкта будівництва, є договір купівлі-продажу облігацій та за наявності документ, згідно з яким здійснилося закріплення відповідного об'єкта інвестування за власником облігацій (договір резервування, бронювання тощо).

У разі придбання майнових прав на об'єкт нерухомості документом, що підтверджує набуття у власність закріпленого за особою об'єкта будівництва, є договір купівлі-продажу майнових прав;

- технічний паспорт на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо).

У разі коли державна реєстрація права власності здійснюється на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо), розміщене в об'єкті нерухомого майна, будівництво якого завершено та який прийнято в експлуатацію після 1 січня 2013 р., також обов'язково зазначаються у відповідній заяві відомості про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, та подаються завірені особою, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб, копії:

- документа, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси (крім випадків державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна);

– документа, що засвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна до його реконструкції, – у разі державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав або коли законодавством не передбачено оформлення та видачу документа на такий об'єкт нерухомого майна).

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в Реєстрі.

Відомості про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, не зазначаються, а завірені особою, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб, копії документів, передбачені цим пунктом, не подаються у разі, коли зазначені відомості та документи для долучення їх до Державного реєстру прав.

Для державної реєстрації права власності на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо), розміщене в об'єкті нерухомого майна, будівництво якого здійснювалося із залученням коштів фізичних та юридичних осіб, особою, що залучала кошти фізичних та юридичних осіб подаються:

1) документ, що підтверджує набуття у власність особою закріпленого за особою об'єкта інвестування, передбачений законодавством (інвестиційний договір, договір про пайову участь, договір купівлі-продажу майнових прав тощо).

У разі участі особи у фонді фінансування будівництва документом, що підтверджує набуття у власність закріпленого за особою об'єкта будівництва, є видана управителем такого фонду довідка про право довірителя на набуття у власність об'єкта інвестування.

У разі придбання особою безпроцентних (цільових) облігацій, за якими базовим товаром є одиниця нерухомості, документами, що підтверджують набуття у власність закріпленого за особою об'єкта

будівництва, є договір купівлі-продажу облігацій та за наявності документ, згідно з яким здійснилося закріплення відповідного об'єкта інвестування за власником облігацій (договір резервування, бронювання тощо).

У разі придбання майнових прав на об'єкт нерухомості документом, що підтверджує набуття у власність закріпленого за особою об'єкта будівництва, є договір купівлі-продажу майнових прав;

2) технічний паспорт на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо);

3) документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта;

4) документ, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси (крім випадків державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна);

5) документ, що засвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна до його реконструкції, – у разі державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав або коли законодавством не передбачено оформлення та видачу документа на такий об'єкт нерухомого майна).

Документ, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, не вимагається у разі, коли реєстрація такого документа здійснювалася в Єдиному реєстрі документів.

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в Реєстрі.

Для державної реєстрації права власності на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо), розміщене в об'єкті нерухомого майна, будівництво якого здійснювалося у результаті діяльності кооперативу подаються:

- довідка кооперативу про членство особи в кооперативі та внесення таким членом кооперативу пайового внеску в повному обсязі;
- технічний паспорт на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо).

У разі, коли державна реєстрація права власності здійснюється на окреме індивідуально визначене нерухоме майно (квартира, житлове, нежитлове приміщення тощо), розміщене в об'єкті нерухомого майна, будівництво якого завершено та який прийнято в експлуатацію після 1 січня 2013 р., також обов'язково зазначаються у відповідній заяві відомості про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, та подаються завірені відповідним кооперативом копії:

- документа, що підтверджує присвоєння об'єкту нерухомого майна адреси (крім випадків державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна);

- документа, що посвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна до його реконструкції, – у разі державної реєстрації права власності на реконструйований об'єкт нерухомого майна (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав або коли законодавством не передбачено оформлення та видачу документа на такий об'єкт нерухомого майна).

У такому разі державний реєстратор відповідно до наданих заявником у відповідній заяві відомостей про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, обов'язково перевіряє наявність реєстрації такого документа в Єдиному реєстрі документів, відсутність суперечностей між заявленими правами та відомостями, що містяться в Реєстрі.

Відомості про реєстраційний номер документа, що відповідно до вимог законодавства засвідчує прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, не зазначаються, а завірені кооперативом копії документів, передбачені цим пунктом, не подаються у разі, коли таким кооперативом відповідно до п. 77 Порядку подано зазначені відомості та документи для долучення їх до Державного реєстру прав.

Для державної реєстрації права власності на окремо розташоване індивідуально визначене нерухоме майно (дача, гараж тощо), будівництво яких здійснювалося у результаті діяльності дачного, гаражного чи іншого кооперативу, крім документів, передбачених вище, також подається довідка відповідного кооперативу про членство особи в кооперативі та внесення таким членом кооперативу пайового внеску в повному обсязі.

5.9. Порядок доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно

Доступ користувачів до Державного реєстру прав надається (припиняється) на підставі договору, укладеного з технічним адміністратором Реєстру.

Технічний адміністратор укладає договір у разі:

- коли користувачем є посадова особа державного органу, органу місцевого самоврядування, – з органом, у якому працює такий користувач;
- коли користувачем є державний нотаріус, – з державною нотаріальною конторою, в якій працює такий користувач;
- коли користувачем є адвокат, приватний виконавець, приватний нотаріус та його помічник, – з таким користувачем;
- коли користувачем є член Громадської ради доброчесності, – з таким користувачем.

Доступ користувача до Державного реєстру прав здійснюється з використанням електронного цифрового підпису, сумісного з програмним забезпеченням Реєстру. Користувач самостійно здійснює дії, пов'язані з отриманням електронного цифрового підпису в Акредитованому центрі сертифікації ключів.

Користувач вживає заходів до забезпечення зберігання, запобігання несанкціонованому доступу та поширенню інформації з Державного реєстру прав, отриманої згідно з Порядком, відповідно до законодавства.

Забороняється надавати іншим особам за їх зверненням інформацію з Державного реєстру прав, отриману згідно з Порядком, крім випадків, передбачених законом.

Державні органи, органи місцевого самоврядування зобов'язані негайно, але не пізніше двох робочих днів, письмово повідомляти технічному адміністраторові Державного реєстру прав про необхідність скасування ідентифікаторів доступу до Державного реєстру прав користувачів, які припинили працювати з ним, а також негайно звернутися до Акредитованого центру сертифікації ключів для скасування відповідного посиленого сертифіката відкритого ключа.

У разі, коли користувачем є член Громадської ради доброчесності, письмове повідомлення технічному адміністраторові Державного реєстру прав про необхідність скасування ідентифікаторів доступу до Державного реєстру прав користувача, який припинив своє членство в зазначеній Раді, надсилає секретаріат Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Інформація з Державного реєстру прав містить актуальні на дату та час її надання відомості про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, наявні в ньому, а також відомості з Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державного реєстру іпотеки, які є архівною складовою частиною Державного реєстру прав, або відомості про відсутність зареєстрованих речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Інформація з Державного реєстру прав за бажанням особи, яка отримує таку інформацію, може містити, крім відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, відомості про виникнення, перехід та припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно, обтяження таких прав щодо запитуваного суб'єкта або об'єкта нерухомого майна, а також про внесені зміни до відповідних записів Державного реєстру прав та реєстрів у хронологічному порядку.

За надання інформації з Державного реєстру прав сплачується адміністративний збір, крім випадків, передбачених законом.

У разі надання інформації про відсутність зареєстрованих речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень у Державному реєстрі прав адміністративний збір за надання інформації не повертається.

Інформація з Державного реєстру прав надається незалежно від місцезнаходження нерухомого майна.

Надання інформації з Державного реєстру прав в електронній формі шляхом безпосереднього доступу до цього Реєстру забезпечується за допомогою програмних засобів його ведення шляхом здійснення користувачем пошуку відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, завантаження та перегляду інформації з Державного реєстру прав в електронній формі для її подальшого використання, у тому числі друку.

Формування інформації з Державного реєстру прав в електронній формі здійснюється автоматично програмними засобами ведення Реєстру залежно від зазначених параметрів пошуку користувачем.

Надання інформації з Державного реєстру прав в електронній формі державному кадастровому реєстраторові забезпечується за допомогою програмних засобів ведення Державного земельного кадастру шляхом здійснення таким користувачем пошуку за кадастровим номером земельної ділянки та отримання відомостей про зареєстровані речові права на таке нерухоме майно, їх завантаження в електронній формі для подальшого використання, у тому числі друку.

Адміністратор Державного земельного кадастру забезпечує передачу до Державного реєстру прав відомостей про кадастровий номер земельної ділянки, що зазначений у пошуковому запиті, одночасно з формуванням такого запиту.

Технічний адміністратор Державного реєстру прав в режимі реального часу передає до Державного земельного кадастру відомості про зареєстровані речові права на земельну ділянку за критеріями, зазначеними в пошуковому запиті, для доступу до них державного кадастрового реєстратора.

Для захисту інформації застосовуються засоби криптографічного захисту інформації, що мають сертифікат відповідності або позитивний експертний висновок за результатами державної експертизи у сфері криптографічного захисту інформації.

Структура та формат інформаційних файлів, що передаються та приймаються в порядку інформаційної взаємодії, процедури взаємодії інформаційних систем та зміни до них визначаються Мін'юстом та Держгеокадастром шляхом прийняття спільних рішень, які оформляються окремими протоколами, підготовленими на підставі цього Порядку.

Пошук відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження здійснюється відповідно до Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, затвердженого Кабінетом Міністрів України, за такими ідентифікаторами:

1) за суб'єктом права:

за ідентифікаційними даними фізичної особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства):

- прізвище, ім'я та по батькові (за наявності);
- реєстраційний номер облікової картки платника податків;
- серія та номер паспорта громадянина України (для громадянина України, який через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податку, повідомив про це відповідному контролюючому органу та має відмітку в паспорті громадянина України).

Реєстраційний номер облікової картки платника податків, серія та номер паспорта громадянина України не є обов'язковими для зазначення під час здійснення пошуку за ідентифікаційними даними фізичної особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства);

за ідентифікаційними даними юридичної особи (резидента та нерезидента):

- найменування юридичної особи;
- ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ;

2) за об'єктом нерухомого майна:

- за реєстраційним номером об'єкта нерухомого майна;
- за адресою об'єкта нерухомого майна;
- за кадастровим номером земельної ділянки.

Для отримання інформації з Державного реєстру прав користувач обов'язково зазначає підставу для її отримання (відповідні норми

закону та реквізити справи (провадження), реквізити договору про надання правової допомоги тощо).

Інформація з Державного реєстру прав за бажанням користувача може бути отримана у паперовій формі шляхом її друку за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав на аркушах паперу форматом А4 (210 × 297 міліметрів) без використання спеціальних бланків, проставлення підпису та печатки.

Інформація з Державного реєстру прав у паперовій або електронній формі має однакову юридичну силу та містить обов'язкове посилання на Державний реєстр прав.

5.10. Порядок надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно

Інформація з Державного реєстру прав надається за допомогою програмних засобів ведення Реєстру у паперовій або електронній формі, що має однакову юридичну силу та містить обов'язкове посилання на Державний реєстр прав.

Інформація з Державного реєстру прав у паперовій формі надається на аркушах паперу форматом А4 (210 × 297 міліметрів) без використання спеціальних бланків, проставлення підпису та печатки державного реєстратора прав на нерухоме майно (далі – державний реєстратор).

Інформація з Державного реєстру прав у паперовій формі надається державним реєстратором, уповноваженою особою фронт-офісу або помічником нотаріуса.

Інформація з Державного реєстру прав в електронній формі надається через веб-портал Мін'юсту.

Інформація з Державного реєстру прав містить актуальні на дату та час її надання відомості про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, наявні в ньому, а також відомості з Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державного реєстру іпотеки, які є архівною складовою частиною Державного реєстру прав, або відомості

про відсутність зареєстрованих речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Інформація з Державного реєстру прав за бажанням особи, яка отримує таку інформацію, може містити, крім відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, відомості про виникнення, перехід та припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно, обтяження таких прав щодо запитуваного суб'єкта або об'єкта нерухомого майна, а також про внесені зміни до відповідних записів Державного реєстру прав та реєстрів у хронологічному порядку.

За надання інформації з Державного реєстру прав сплачується адміністративний збір, крім випадків, передбачених законом.

У разі надання інформації про відсутність зареєстрованих речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень у Державному реєстрі прав та реєстрах адміністративний збір за надання інформації не повертається.

Інформація з Державного реєстру прав надається незалежно від місцезнаходження нерухомого майна.

Інформація з Державного реєстру прав у паперовій формі надається за заявою особи, яка бажає отримати таку інформацію, або уповноваженої нею особи (далі – заявник) шляхом звернення до суб'єкта державної реєстрації прав, фронт-офісу або нотаріуса.

Державний реєстратор, уповноважена особа або уповноважена особа фронт-офісу за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав формує та роздруковує заяву, на якій заявник (за умови відсутності зауважень до відомостей, зазначених у ній) проставляє власний підпис. Така заява залишається у суб'єкта державної реєстрації прав, фронт-офісі або нотаріуса.

За бажанням заявника відповідна заява може бути сформована та роздрукована у двох примірниках, один з яких після проставлення заявником та особою, яка сформуvala таку заяву, підписів надається заявникові.

Після проставлення заявником підпису на заяві державний реєстратор, уповноважена особа або уповноважена особа фронт-офісу реєструє заяву в базі даних заяв.

Заява не підлягає реєстрації у базі даних заяв виключно у разі відсутності документа про сплату адміністративного збору за надання інформації з Державного реєстру прав, крім випадків, передбачених законом.

Під час формування та реєстрації заяви у базі даних заяв державний реєстратор, уповноважена особа або уповноважена особа фронт-офісу встановлює особу заявника за документом, що засвідчує таку особу, передбаченим Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, засвідчують особу чи її спеціальний статус».

У разі, коли заявником є іноземець, документом, що засвідчує особу такого заявника, є національний, дипломатичний чи службовий паспорт іноземця або інший документ, що засвідчує особу іноземця.

У разі подання заяви уповноваженою на те особою державний реєстратор, уповноважена особа або уповноважена особа фронт-офісу перевіряє обсяг повноважень такої особи на підставі документа, що підтверджує її повноваження діяти від імені іншої особи.

Обсяг повноважень особи, уповноваженої діяти від імені юридичної особи, перевіряється на підставі відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань за допомогою порталу електронних сервісів.

Разом із заявою заявник подає документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за надання інформації з Державного реєстру прав, крім випадків, передбачених законом.

За результатом розгляду заяви державний реєстратор, уповноважена особа фронт-офісу за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав формує інформацію з Реєстру, яка розміщується на веб-порталі Мін'юсту для доступу до неї заявника з метою її перегляду, завантаження та друку.

У разі, коли заявник за власним бажанням отримує інформацію з Державного реєстру прав у паперовій формі особисто, державний реєстратор, уповноважена особа або уповноважена особа фронт-офісу відповідно до пункту 10 Порядку встановлюють особу заявника та перевіряють обсяг його повноважень.

Примірник заяви, що залишився у суб'єкта державної реєстрації прав, фронт-офісі або нотаріуса, документ, що підтверджує сплату адміністративного збору за надання інформації з Державного реєстру прав, зберігаються відповідним суб'єктом державної реєстрації прав, фронт-офісом чи нотаріусом самостійно протягом трьох років.

Документи та/або відомості, сформовані державним реєстратором, уповноваженою особою фронт-офісу за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав під час розгляду заяви, зберігаються в електронній формі у Реєстрі.

Інформація з Державного реєстру прав в електронній формі надається користувачам, які зареєструвалися на офіційному веб-порталі Мін'юсту з використанням електронного цифрового підпису чи іншого альтернативного засобу ідентифікації особи, у тому числі з використанням електронної системи ідентифікації «Bank ID».

Для реєстрації на офіційному веб-порталі Мін'юсту користувачем обов'язково зазначаються відомості про прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), реєстраційний номер облікової картки платника податків, серію та номер паспорта громадянина України (для громадянина України, який через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомив про це відповідному контролюючому органу та має відмітку в паспорті громадянина України).

У разі, коли користувачем є фізична особа, яка діє в інтересах юридичної особи, крім відомостей, визначених в абзаці першому цього пункту, додатково зазначаються відомості про повне найменування відповідної юридичної особи, її ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ.

Відповідальність за достовірність відомостей, зазначених під час реєстрації на офіційному веб-порталі Мін'юсту, несе користувач.

Надання інформації з Державного реєстру прав в електронній формі забезпечується за допомогою програмних засобів ведення Реєстру шляхом здійснення користувачем пошуку відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, завантаження та перегляду інформації з Державного реєстру прав в електронній формі для її подальшого використання, у тому числі друку.

Формування інформації з Державного реєстру прав в електронній формі здійснюється автоматично програмними засобами ведення Реєстру залежно від зазначених користувачем параметрів пошуку.

Надання інформації з Державного реєстру прав в електронній формі здійснюється після сплати адміністративного збору за надання такої інформації через Інтернет з використанням платіжних систем.

Пошук відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження здійснюється відповідно до Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, затвердженого Кабінетом Міністрів України, за такими ідентифікаторами:

1) за суб'єктом права:

за ідентифікаційними даними фізичної особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства):

- прізвище, ім'я та по батькові (за наявності);
- реєстраційний номер облікової картки платника податків;
- серія та номер паспорта громадянина України (для громадянина України, який через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податку, повідомив про це відповідному контролюючому органу та має відмітку в паспорті громадянина України).

Реєстраційний номер облікової картки платника податків, серія та номер паспорта громадянина України не є обов'язковими для зазначення під час здійснення пошуку за ідентифікаційними даними фізичної особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства);

за ідентифікаційними даними юридичної особи (резидента та нерезидента):

- найменування юридичної особи;
- ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ;

2) за об'єктом нерухомого майна:

- за реєстраційним номером об'єкта нерухомого майна;
- за адресою об'єкта нерухомого майна;
- за кадастровим номером земельної ділянки.

Відомості отримані під час надання інформації з Державного реєстру прав, використовуються виключно для цілей ведення Реєстру та надання інформації у випадках, передбачених законодавством.

Висновки

- Проведені дослідження показують, що *об'єкти нерухомості, до яких входять земельні ділянки та розташовані на них будівлі, споруди та передавальні пристрої, є основою фінансового стану підприємства*. Чітко оформлені на них права – нематеріальні активи (права власності, права оренди, право постійного користування) підвищують їх вартість на 70–150 відсотків при умові відображаються в обліку та у статутному капіталі підприємства.

- Нерухоме майно та права на нього, які функціонують повноцінно, приносять підприємству дохід, визначають його розвиток.

Все нерухоме майно і права на нього потребують щоденного догляду, охорони, належного утримання і вигідного використання та грамотного професійного управління (визначення юридичної частки речі, здійснення операцій з нею, економічного утримання та його економічної віддачі – прибутку, самоокупності, бухгалтерського обліку і контролю).

Організація розпорядження нерухомістю потребує грамотного нормативного обліку і регулювання, створення на підприємстві єдиної системи інвентаризації обліку, розпорядження та контролінгу.

В Україні розроблена система державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно, отримання інформації з Реєстру прав власності, а також система обліку на всіх рівнях управління. Юридичні особи, відповідно до діючих нормативно-правових документів, повинні оформити свої права з метою забезпечення захисту своїх прав власності на нерухоме майно.

Обов'язковій державній реєстрації підлягають право власності та інші речові права на нерухоме майно, розміщене на території України, що належить фізичним і юридичним особам, державі в особі органів, уповноважених управляти державним майном, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним організа-

ціям, іноземним державам, а також територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування.

- Державна реєстрація прав проводиться реєстратором.

Реєстр прав власності на нерухоме майно є єдиною державною інформаційною системою, що містить відомості про зареєстровані права, суб'єктів прав, об'єкти нерухомого майна та незавершеного будівництва, правовстановлювальні документи та документи, на підставі яких проведено державну реєстрацію права власності на об'єкт незавершеного будівництва.

- Державний земельний кадастр – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах кордонів України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

- Оформлені права власності та поставлені на облік об'єкти нерухомості (земельні ділянки та розташовані на них будівлі, споруди і передавальні пристрої) – нематеріальні активи – підвищують статутний капітал підприємства на 80–200 відсотків.

Терміни, якими необхідно оволодіти [1; 2; 3; 7; 10]

Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі – державна реєстрація прав) – офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Державний реєстр речових прав на нерухоме майно (далі – Державний реєстр прав) – єдина державна інформаційна система, що забезпечує обробку, збереження та надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів таких прав.

Заявник:

– власник, інший правонабувач, сторона правочину, у яких виникло речове право, або уповноважені ними особи – у разі подання

документів для проведення державної реєстрації набуття, зміни або припинення права власності та інших речових прав;

- орган державної влади, його посадова особа, якими встановлено, змінено або припинено обтяження, особа, в інтересах якої встановлено, змінено або припинено обтяження, або уповноважені ними особи – у разі подання документів для проведення державної реєстрації набуття, зміни або припинення обтяження речових прав;

- іпотекодержатель, особа, в інтересах якої встановлено, змінено або припинено іпотеку, або уповноважені ними особи – у разі подання документів для проведення державної реєстрації набуття, зміни або припинення іпотеки;

- орган місцевого самоврядування – у разі взяття на облік безхазяйного нерухомого майна;

- особа, за якою закріплений особовий рахунок в погосподарській книзі відповідної сільської, селищної, міської ради, або уповноважена нею особа – у разі проведення державної реєстрації права власності на індивідуальні (садибні) житлові будинки, садові, дачні будинки, господарські (присадибні) будівлі і споруди, прибудови до них, що були закінчені будівництвом до 5 серпня 1992 року та розташовані на територіях сільських, селищних, міських рад, якими відповідно до законодавства здійснювалося ведення погосподарського обліку.

Інший правонабувач – орендар, суб'єкт іншого права, похідного від права власності, іпотекодержатель, спадкоємець (у разі оформлення спадщини, до складу якої входять речові права на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації згідно із Законом).

Обтяження – заборона розпоряджатися та/або користуватися нерухомим майном, встановлена законом, актами уповноважених на це органів державної влади, їх посадових осіб або така, що виникла на підставі договору.

Технічний адміністратор Державного реєстру прав (далі – технічний адміністратор) – державне унітарне підприємство, визначене Міністерством юстиції України та віднесене до сфери його управління, що здійснює заходи зі створення, впровадження та супроводження програмного забезпечення Державного реєстру прав, відповідає за його технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист даних цього

реєстру, здійснює технічні та технологічні заходи з надання, блокування та анулювання доступу до Державного реєстру прав, організовує та проводить навчання для роботи з цим реєстром.

Реєстраційна справа – сукупність документів, на підставі яких проведено реєстраційні дії, а також документів, сформованих у процесі проведення таких реєстраційних дій, що зберігаються у паперовій та електронній формі.

Реєстраційна дія – державна реєстрація прав, внесення змін до записів Державного реєстру прав, скасування державної реєстрації прав, а також інші дії, що здійснюються в Державному реєстрі прав, крім надання інформації з Державного реєстру прав.

Камеральна перевірка – перевірка, що проводиться у приміщенні Міністерства юстиції України виключно на підставі даних Державного реєстру прав.

Новозбудований об'єкт – завершений будівництвом об'єкт нерухомого майна, державна реєстрація права власності на який проводиться вперше.

Реконструкція – реконструкція, реставрація або капітальний ремонт об'єкта містобудування.

Уповноважена особа – посадова особа чи особа, яка перебуває у трудових відносинах із суб'єктом державної реєстрації прав, а також помічник нотаріуса, що відповідно до законодавства отримали ідентифікатор доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно виключно для цілей прийняття та видачі документів під час державної реєстрації прав, взяття на облік безхазяйного нерухомого майна.

Фронт-офіс – центр надання адміністративних послуг, утворений відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги», акредитований суб'єкт, що здійснює повноваження виключно в частині забезпечення прийняття та видачі документів під час державної реєстрації прав, взяття на облік безхозного нерухомого майна.

Державний земельний кадастр – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх

використанні, а також дані про кількісну й якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Державна реєстрація земельної ділянки – внесення до Державного земельного кадастру передбачених Законом відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера.

Геоінформаційна система – інформаційна (автоматизована) система, що забезпечує збирання, оброблення, аналіз, моделювання та постачання геопросторових даних.

Геопросторовий об'єкт – об'єкт реального світу, що характеризується певним місцеположенням на Землі і визначений у встановленій системі просторово-часових координат.

Геопросторові дані – набір даних про геопросторовий об'єкт.

Заява в електронній формі – заява про отримання відомостей з Державного земельного кадастру про земельну ділянку, яка формується і подається через Єдиний державний портал адміністративних послуг, у тому числі через інтегровану з ним інформаційну систему центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Індексна кадастрова карта (план) – картографічний документ, що відображає місцезнаходження, межі і нумерацію кадастрових зон і кварталів та використовується для присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам і ведення кадастрової карти (плану).

Кадастрова зона – сукупність (об'єднання) кадастрових кварталів.

Кадастрова карта (план) – графічне зображення, що містить відомості про об'єкти Державного земельного кадастру.

Кадастровий квартал – компактна територія, що визначається з метою раціональної організації кадастрової нумерації та межі якої, як правило, збігаються з природними або штучними межами (річками, струмками, каналами, лісосмугами, вулицями, шляхами, інженерними спорудами, огорожами, фасадами будівель, лінійними спорудами тощо).

Кадастровий номер земельної ділянки – індивідуальна, що не повторюється на всій території України, послідовність цифр та знаків,

яка присвоюється земельній ділянці під час її державної реєстрації і зберігається за нею протягом усього часу існування.

Режимоутворюючий об'єкт – об'єкт природного або штучного походження (водний об'єкт, об'єкт магістральних трубопроводів, енергетичний об'єкт, об'єкт культурної спадщини, військовий об'єкт, інший визначений законом об'єкт), під яким та /або навколо якого у зв'язку з його природними або набутими властивостями згідно із законом встановлюються обмеження у використанні земель.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-15, редакція від 01.01.18 р.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2005 р. № 436-15, редакція від 01.01.18 р.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-14, редакція від 01.01.18 р.
4. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР, редакція від 01.01.18 р.
5. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-12, редакція від 01.01.18 р.
6. Закон України від 26.09.2006 р. № 185-16 «Про управління об'єктами державної власності», редакція від 01.07.2018 р.
7. Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-15 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», у редакції Закону від 26.11.2015 р. № 834-VIII, редакція 01.01.2018 р.
8. Закон України від 21.05.97 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», редакція від 02.08.2017 р.
9. Закон України від 09.04.99 р. № 586-14 «Про місцеві державні адміністрації», редакція від 15.11.2017 р.
10. Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-17 «Про Державний земельний кадастр», зі змінами редакції від 04.06.2017 р.
11. Економіко-правові аспекти управління об'єктами нерухомого майна на залізничному транспорті: навч. посіб. (лист МОНУ № 1/11-

9490 від 13.10.2011) для слухачів ф-ту післядипломної освіти ВНЗ транспорту та зв'язку у двох томах:

Т. 1: Методичні основи та нормативно-правове забезпечення управління об'єктами нерухомого майна на залізничному транспорті/ [Т.І. Лозова, Г.Ю. Олійник, М.М. Ониськів, Н.Ю. Афуанова]. – К.: Логос, 2011. – 280 с.

Т. 2: Організаційний механізм набуття прав на об'єкти нерухомого майна та земельні ділянки/ [Т.І. Лозова, Г.Ю. Олійник, М.М. Ониськів, Н.Ю. Афуанова]. – К.: Логос, 2011. – 280 с.

12. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку(П(с)БО.

13. Постанова КМУ від 25.12.2015 р. № 1127 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (зі змінами) в редакції 23.08.16 року № 553 та «Порядок державних реєстрацій речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», з додатками до Постанови:

- порядок надання інформації з державного реєстру речових прав на нерухоме майно;

- порядок доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно;

- перелік активів КМУ, що втратили чинність.

14. Постанова КМУ від 17.10.2012 р. № 1051 «Про затвердження порядку ведення Державного земельного кадастру».

15. Податковий кодекс України. Розділ XIII «Плата за землю» № 2755-17 від 10.09.2017 р. і від 02.12.10 р.

16. Нерухомість у системі корпоративного управління на залізничному транспорті; за заг. ред. Лозової Т.І. – К.: ДЕДУТ, 2009. – 372 с.

17. Організаційно-економічний механізм реформування залізничного транспорту / [М.В. Макаренко, Т.І. Лозова, Г.Ю. Олійник та ін.]. – К.: КУЕТТ, 2007. – 428 с.

18. Сэй Ж.Б. Трактат по политической экономии. Экономические софизмы. Экономические гармонии; [сост. вступ. ст. М.К. Букина и А.М. Семенов]. – М.: Дело: Академия народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации, 2000.

19. Управління об'єктами нерухомого майна та земельними ділянками / [Л.Д. Греков, Т.І. Горенко, Т.І. Лозова та ін.]. – К.: Укртелеком, 2004. – 120 с.
20. Fiksel J. Quantitative risk analysis for toxic chemicals in the environment / J. Fiksel // *J of hazard materials*. – 1987. – № 2–3. – P. 227–240.
21. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій : підручник / Суторміна В. М. – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.
22. Юрченко К. Г. Щодо системних наслідків тимчасової окупації Криму в економічній сфері: аналітична записка / К. Г. Юрченко, Я. А. Жаліло // Інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1535/>
23. Олешко А. А. Сучасна управлінська парадигма в умовах глобальної нестабільності / А. А. Олешко // *Науковий вісник України (економіка, право)*. – 2015. – Вип. № 2(69). – С. 78–84.
24. Економічна енциклопедія: у 3 т. ; відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: Академія, 2001. – Т. 2. – С. 355-372.
25. Стогул О. И. Сущность понятия "экономический механизм развития предприятия" / О. И. Стогул // *Економіка транспортного комплексу*. – 2013. – Вип. 21. – С. 41-53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ektk_2013_21_6
26. Волощук Р. В. Підходи до нормування економічних показників / Р. В. Волощук // *Індуктивне моделювання складних систем : зб. наук. праць*. – К. : МННЦ ІТС НАН та МОН України, 2009. – Вип. 1. – С. 17–25.
27. Державна служба статистики України / Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm.
28. Міністерство економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/.

Розділ 6

МОЖЛИВІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІКИ

*Гармонія в людських стосунках стане
можлива лише тоді, коли кожна людина
буде прагнути не до єднання думки або
наслідування іншим, а до поваги права
іншої людини на вираження своєї індивідуальності.*

Хін Ші [1]

6.1. Цілі і результат розвитку суспільства

Світова спільнота декларує цілі свого розвитку: забезпечення прав людини; боротьба з бідністю і хворобами; усунення нерівності між людьми і країнами; забезпечення миру і т. ін.

Ці цілі зафіксовані в багатьох документах, наприклад, в: Хартії основних соціальних прав трудящих (Соціальна хартія) [2]; Зеленій книзі з європейської соціальної політики «Європейська соціальна політика, роздуми для Союзу» [3]; Білій книзі «Європейська соціальна політика. Перспективи для Союзу» [4].

Для досягнення цих цілей були витрачені величезні зусилля й отримані певні результати. Наприклад, можна згадати «німецьке диво», яке почалося у липні 1948 р. під фактичним керівництвом Людвіга Ерхарда [5].

На жаль, доводиться констатувати, що в даний час жодна з цих цілей в глобальному масштабі не досягнута. Більш того, в умовах, коли не припиняються практично ні на один день військові конфлікти, мільйони людей вимушені ставати біженцями, погіршується екологічна ситуація, а також перманентних фінансово-економічних криз, з'являється побоювання, що людство не впорається з безперервними проблемами. Положення настільки серйозне, що, на думку академіка В.М. Геєця, виникає загроза існування людства [6]. Негативні явища підсилюються тіньовою економікою, яка в тому чи іншому вигляді притаманна усім країнам.

В літературі проблема тіньової економіки досліджується досить ретельно, як з точки зору обґрунтування критеріїв оцінки рівня тіньової

економіки, так і з точки зору розповсюдження її по регіонах та динаміки в часі [7, 8, 9]. Найбільш поширеним критерієм оцінки рівня тіньової економіки є відношення тіньової економіки до валового внутрішнього продукту. В табл. 6.1 надані дані дослідження тіньової економіки 28 країн Європи за період 1999-2012 рр. [8]. Як випливає з таблиці, найбільший середній рівень тіньової економіки спостерігається в країнах Східної Європи (близько 30%), які в кінці 80-х рр. почали створювати ринкову економіку. Проте і в країнах Західної Європи рівень тіньової економіки досить значний. Таку більш ніж 20% тіньову економіку порівняно з валовим внутрішнім продуктом зафіксовано в Португалії, Мальті, Іспанії, Греції, Бельгії, Італії. Недалеко відійшли від них і такі розвинені країни, як Швеція – 17,4% Данія – 16,4%, Німеччина – 15,2%. Як зазначено в [7], рівень тіньової економіки за період 2003-2015 рр. має змінний характер: то зменшується, то збільшується. Так, середній рівень тіньової економіки для 28 країн Європи у 2003 р. складав 22,6 %, потім він зменшився до 19,3% у 2008 р., збільшився до 20,1% у 2009 р. і знову зменшився до 18,3% у 2015 р.

Наявність значної кількості робіт, присвячених аналізу всіх сторін життя і розвитку суспільства, в тому числі і кризових явищ в економіці, дозволяють виділити фактор, що визначає нестабільність у світі: нерівність між країнами і людьми в широкому сенсі слова.

Таблиця 6.1 – Середній рівень тіньової економіки до ВВП [4]

Держави	SE/GDP (%)	SE/GDP rank	Держави	SE/GDP (%)	SE/GDP rank
Болгарія	34,2	1	Іспанія	21,3	15
Румунія	31,5	2	Бельгія	20,3	16
Кріт	31,2	3	Чеська республіка	17,7	17
Литва	31,0	4	Словаччина	17,4	18
Естонія	30,5	5	Швейцарія	17,4	19
Латвія	28,3	6	Данія	16,4	20
Кіпр	27,8	7	Фінляндія	16,3	21
Мальта	27,0	8	Німеччина	15,2	22
Польща	26,5	9	Ірландія	14,7	23
Греція	26,5	10	Франція	13,6	24
Словенія	25,5	11	Нідерланди	12,0	25
Італія	25,1	12	Великобританія	11,8	26
Угорщина	23,9	13	Люксембург	9,3	27
Португалія	21,6	14	Австрія	9,2	28

Так, Л. Ерхард пише: «При колишньому порядку існував, з одного боку, дуже нечисленний вищий прошарок, який, у сенсі споживання, міг собі дозволити все, а, з іншого, – чисельно досить великий, але що володіє недостатньо високою купівельною спроможністю, нижній прошарок населення. Тому при реорганізації нашого господарського порядку необхідно було створити передумови для подолання цього положення, що суперечить прогресивному розвитку соціальної структури і, разом з тим, і для подолання, нарешті, неприязні між «багатими» і «бідними»» [5, с. 13-14].

В анотації до роботи «Неравенство, экономический рост и демография: неисследованные взаимосвязи» [10, с. 2] сказано: «В існуючих на даний момент дослідженнях нерівність доходів, кризи економічного зростання і питання демографії розглядаються як окремі, не пов'язані між собою проблеми, вирішення яких, мабуть, може бути досягнуто за рахунок реалізації точкових, адресних заходів». Автори цієї праці Шевяков А.Ю. і Кірута А.Я., на базі багаторічної спільної роботи пропонують принципово новий підхід, в якому всі ці проблеми необхідно розглядати у сукупності, а взаємозв'язки між ними й інструменти управління породжені їхніми процесами зумовлюються системними факторами нерівності.

При цьому величезну роль в успіху реформ відіграє людський фактор. Той самий Л. Ерхард пише: «Дійсно, всюди лунала критика моєї економічної політики ... Скоро, таким чином, виник єдиний хор критиків» [5, с. 73]. Якби реформування у ФРН очолювала людина з «хору критиків», то розвиток економіки Німеччини, всієї Західної Європи пішов би по-іншому, менш ефективному шляху.

Що стосується кризових явищ в економіці, то в науковому світі існує думка про неминучість економічних криз. Навіть визначався період їх повторення. Так, в роботі Ерхарда Л. «Благосостояние для всех» сказано:

«Як відомо, прийнято було вважати, що господарство розвивається за ритмічним циклом. Приблизно сім років, нібито, триває повний цикл: підйом, висока кон'юнктура, падіння і потім криза, в якому зароджуються цілющі сили, які знову виводять господарство на шлях до підйому наступного циклу. Але за десять років, що я несу

відповідальність за німецьку економічну політику, все ж вдалося перервати цей «незмінний» ритмічний кругообіг і, шляхом постійного підйому господарства, домогтися поєднання повної зайнятості з кон'юнктурою високої продуктивності» [5, с. 15]. Таким чином, думки, що встановилися, не завжди є істиною.

Зі сказаного можна зробити наступний висновок: розвиток світової економіки істотно залежить від людського фактора.

Для подальших міркувань сформулюємо, на нашу думку, три безумовних твердження:

- економіка – особлива наука, безпосередньо пов'язана з людиною. Економіки без людини не буває;

- людина – це найвищий ступінь живих організмів на Землі [11, с. 165]. Людині притаманні тіло і дух. Філософія говорить про подвійність людини: тіло і дух, добро і зло;

- стан суспільства багато в чому визначається економікою.

На сьогодні ми живемо в період четвертої промислової революції, яка має кілька назв: «Індустрія 4.0», «Цифрова революція», «Інформаційна революція» (звідси назва «інформаційне суспільство»).

Поставимо риторичні питання.

Після всеосяжного впровадження «Індустрії 4.0» зникнуть:

- військові конфлікти?
- нерівність між людьми і країнами?
- величезні військові витрати?
- тероризм?
- мільйони біженців?
- тіньова економіка?
- корупція і т. ін.?

Напевне – ні. А чому? Напрошується висновок. Може в глобальних зусиллях не враховано принципових факторів? Цій проблемі присвячена значна кількість робіт, наприклад, [7, 8], проте ситуація радикально не змінюється.

Про роль людини в побудові суспільства пише і В.М. Геєць: «Відповіддю на негативний сценарій розвитку подій може стати політика відтворення економічної та соціальної життєдіяльності на основі загальної гуманізації виховання та освіти, яка сприятиме

формуванню в наступному поколінні «критичної маси» людей, здатних і в індивідуальних, і в колективних засадах суспільного і державного устрою раціоналізувати свою поведінку (в тому числі, і у взаємодії з навколишнім середовищем). До регуляторного механізму взаємодії соціального і державного необхідно імплементувати етичну складову, яка, як показав досвід колишньої соціалізації людини й держави, не була до нього включена і для такої складової потрібні високоосвічені та креативно діючі працівник і бізнесмен, здатні не тільки високопродуктивно працювати, але й дотримуватися норм моралі, в результаті чого не тільки сплачуються податки, але й є можливість захистити соціально незадоволеного індивіда шляхом підтримання, насамперед, його працездатності» [6].

Виникає питання. А що робити далі?

6.2. Критичний погляд на фундаментальні фактори сучасної теорії економіки

Звернемося до основної (фундаментальної) аксіоми економіки, яка в різних джерелах формулюється по-різному, але суть якої, одна й та сама [11, 12]. Найбільш виразно вона сформульована таким чином: «Два фундаментальних фактори утворюють основу теорії економіки і, по суті, охоплюють всю проблему економіки. Абсолютно необхідно ретельно визначити і глибоко осмислити ці два фактори, оскільки все, що є предметом нашого вивчення в області теорії економіки, прямо або побічно пов'язане з ними. Перший фактор: *матеріальні потреби суспільства, тобто матеріальні потреби складових його індивідів та інститутів, буквально безмежні або невгамовні*. Другий фактор: *економічні ресурси, тобто кошти для виробництва товарів і послуг, обмежені або рідкісні* [12]. Зазначимо, що є й інші, більш прийнятні формулювання аксіоми [13, 14].

Якщо уважно подивитись на перший фактор традиційної теорії економіки, то очевидно, що він не тільки виправдовує, а і стимулює непомірне збагачення, якому не може бути кінця. Таким чином, людина ніколи не досягне своєї мети в отриманні матеріальних благ. Недосягнення мети робить людину незадоволеною.

Найсумніше, що ця аксіома перекочувала в підручники для шкіл. Цитуємо «...можна визначити основні економічні аксіоми: потреби завжди **безмежні і мають тенденцію до зростання...**» і далі: «Економіка ... вивчає раціональні методи використання обмежених ресурсів з метою найповнішого задоволення потреб» [15].

Саме основна аксіома привела до того, що бізнес в наш час асоціюється з наживою, тому що в основах економіки враховується тільки біологічна, матеріальна (тілесна) складова і не враховується духовна складова людини.

Основна аксіома освячує бізнесменів на шлях наживи, не озираючись на моральні принципи. Звідси нестримне прагнення до багатства, яке часто не приносить ні гармонії, ні щастя, ні вірних друзів, ні щирої поваги, а породжує нерівність у суспільстві наслідками, які звідси впливають. Згадаємо вислів Карла Маркса про те, що «немає такого злочину, на який не пішов би капітал заради прибутку в 300 відсотків».

З іншого боку, ця ж сама аксіома розвиває споживчі прагнення, заохочує «люмпенізм».

Є ще одна сторона в цьому ракурсі. Висунемо ще одну гіпотезу: «Задоволеність людини матеріальними благами (які можуть бути виражені грошима) змінюється за логарифмічним законом». Висновок із гіпотези такий: чим більші матеріальні блага, тим значно більший приріст необхідно додати, щоб отримати одне і теж задоволення. Ставити завдання задовольнити матеріальні потреби, які в принципі задовольнити неможливо, є безглуздом.

Два фактори основної аксіоми з'явилися досить давно і є ідеологією капіталізму в період накопичення первинного капіталу. Очевидно, що сьогодні ситуація в глобальній економіці і суспільстві дещо інша.

Звернемось трохи до історії.

Людство, у своєму історичному розвитку, пройшло низку формацій: від первісного ладу до інформаційного суспільства. У кожній формації в процесі розвитку виникали нові відносини, з'являлися нові закони, в результаті кількісних змін виникала нова якість, і суспільство переходило до нової формації.

У наш час набуває сили тенденція відповідальності бізнесу перед суспільством. Засновуються численні благодійні фонди, значні кошти заможних осіб передаються державі. Розвивається приватно-державне партнерство [16]. Цікаві думки про призначення бізнесу надані в [17]. Особиста скромність у вжитку благ найбільш прогресивних представників еліт стає гарним тоном та гарним прикладом. Білл Гейтс вирішив не залишати дітям спадку. Цю ідею він запозичив в Уоррена Баффета (Warren Buffett).

Ці тенденції можуть бути паростками поступового виникнення нової формації, нового суспільства, якому поки що немає назви. Логічно назвати його розумним, справедливим.

Таким чином, і в наш час відбуваються зміни в економічних відносинах, а нам необхідно їх помітити, зрозуміти та сформулювати як нові аксіоми та закони. Отже, будемо формулювати.

6.3. Фундаментальні фактори теорії економіки майбутнього суспільства

П'ять фундаментальних факторів створюють основу економіку і, по суті, охоплюють усю її проблему [12]:

Перший: матеріальні потреби суспільства, тобто матеріальні потреби його індивідів та інститутів, треба узгодити з принципом Розумної Достатності.

Другий: ніщо так не розбещує здорову людину, як незароблені блага.

Третій: обмеженість ресурсів компенсується багаторазовим їхнім використанням (переробленням), удосконаленням та залученням відновлюваних джерел.

Четвертий: запорукою гармонізації ведення бізнесу є прозорість фінансово-економічних та правових відносин.

П'ятий: необхідно, насамперед, досліджувати ризики відкриттів та передбачати для них противаги. Тільки після цього можливо впроваджувати нові відкриття, технології тощо.

Вважаємо, що радикально повинно змінитися в економіці, менеджменті, соціології, праві, філософії і т. ін.

Перший фактор говорить про те, що в економіку необхідно ввести поняття моралі.

Дійсно існує два способи боротьби з негативними явищами:

– перший – полягає у вихованні громадян в дусі моралі і загально прийнятних людських цінностей;

– другий – у створенні необхідних правових умов і системи регулювання, що буде стимулювати виконання закону.

Ці способи повинні застосовуватись в їх гармонічній взаємодії.

Необхідно так виховати людину, щоб принцип «Розумної Достатності» був природним прагненням. Для такої людини буде неприйнятною тіньова економіка, корупція, обман.

Якщо вихована в такому дусі людина займе високий державний пост, то вона не буде прагнути негативного впливу на інші держави чи загарбати чужу територію.

Оптимальна ситуація виникає тоді, коли громадянське суспільство досягне такого рівня, який забезпечить суміщення вершини влади, вершини мудрості і вершини моралі.

Другий фактор – гармонізувати відношення особистості і держави, встановивши між ними рівноправність.

Дійсно, існують два протилежних судження: пріоритет держави або пріоритет особистості. І перше, і друге є неправильним. Повинен виконуватись баланс інтересів.

Що стосується **третього фактора**, зазначимо, що організація об'єднаних націй задекларувала відомих нам 17 цілей сталого розвитку до 2030 р., які фактично відповідають **циркулярній економіці** [18].

Циркулярна економіка – новий тренд, основа «Четвертої промислової революції», передбачає раціональне використання природних та технічних ресурсів, максимально ефективно енергозбереження, повторне перероблення всіх відходів.

Четвертий фактор говорить про прозорість.

У макropідході до розгляду моделей ринку можливо стверджувати, що існували тільки дві моделі ринку: вільний ринок і ринок вільної конкуренції. Все інше – не суттєві деталі. Настав час створити прозорий ринок.

П'ятий фактор є вкрай необхідним. Найбільш яскравим прикладом є відкриття ядерної енергії і її перше використання пов'язане з загибеллю тисяч мирних людей. Навіть мирне використання ядерної енергії має великі реальні ризики.

6.4. Інформаційно-комунікаційні технології (далі ІКТ) як засіб побудови справедливого суспільства

Інформаційне суспільство створено інфокомунікаціями. Вони повинні стати засобом побудови нової спільноти.

Для реалізації цих п'яти факторів необхідно:

1. Розвивати культуру, науку, освіту, виховання.
2. Створити «Прозоре інфокомунікаційне середовище».

На сьогодні без використання ІКТ неможливо досягнути динамічного розвитку культури, наук, освіти, виховання. ІКТ дозволяють: майже миттєвий доступ до величезного масиву інформації, організувати індивідуальне навчання у відповідності з особистісними характеристиками кожного, хто вчиться, на порядки прискорити наукові дослідження.

Для освітнього напрямку діяльності необхідно створити автоматизовані системи з он-лайн доступом для визначення особистісних характеристик людини. Якщо людина прагне побудувати своє успішне життя, то вона повинна вивчити саму себе.

Це означає, що людина повинна знати свій психологічний тип, свої найбільш ефективні канали сприйняття інформації, професійні уподобання, стан здоров'я і можливі загрози для неї, найбільш адекватну систему здорового способу життя тощо.

Для наукового напрямку є важливим моделювання всіляких процесів галузі фізики, біології, хімії, астрономії і т. ін.

Ринок об'єднує три великих структури: органи державного управління; виробників товарів і послуг; користувачів, об'єднаних в громадянське суспільство. Ці структури повинні бути занурені в прозоре науково-освітнє інфокомунікаційне середовище (рис. 6.1).

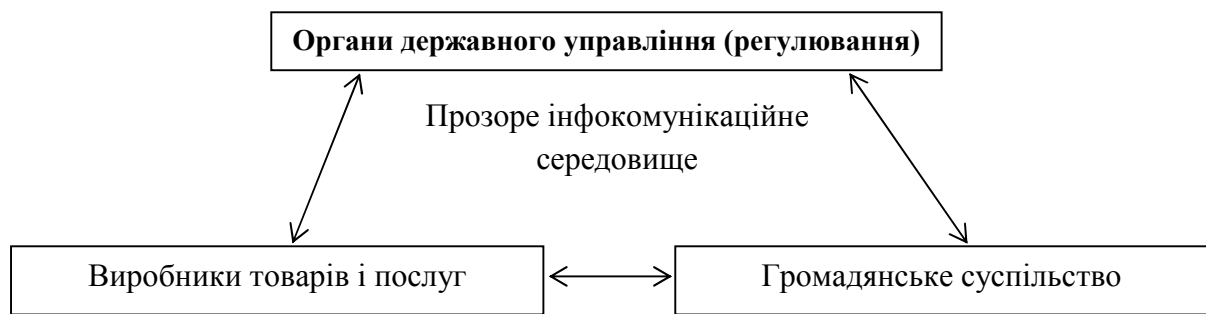

Рисунок 6.1 – Прозоре науково-освітнє інфокомунікаційне середовище

Електронне регуляторне середовище (далі – ЕРС), яке охоплює, як організаційні, так і технологічні аспекти повинно відповідати рівню розвитку інфокомунікаційної структури. Якщо ми говоримо про мережі майбутніх поколінь (NGN), то на порядок денний слід поставити питання про майбутні покоління регулювання (NGoR).

Наука і освіта з'явилися, виходячи з практичних потреб людей (суспільства). Інтернет проник в усі сфери життя суспільства. З'явилися нові вирази: Інтернет-економіка, Інтернет-менеджмент, Інтернет-соціологія тощо. При цьому виникла нова проблема – забезпечення кібербезпеки, тому що в даний час людство фактично живе в кіберпросторі (рис. 6.2).

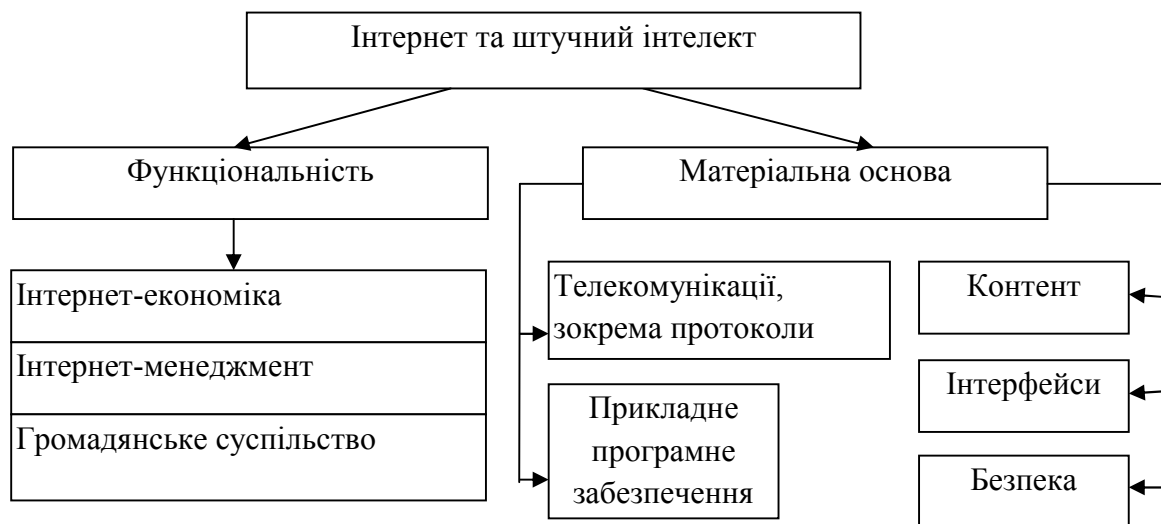

Рисунок 6.2 – Нові особливості змісту освіти на сучасному етапі

Розглянемо лише декілька прикладів впливу Інтернет на напрями в освіті.

Інтернет-економіка – господарська діяльність в інформаційному суспільстві. Інтернет-економіка як наука (дисципліна) вивчає вплив Інтернету на сукупність відносин у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Спеціальність «Інтернет-економіка» можна поділити на кілька напрямів, показаних на рис. 6.3.

1. Вплив Інтернету на різні напрями освіти: Інтернет-медицина, Інтернет-промисловість, Інтернет-аграрії, Інтернет-освіта і наука, Інтернет-ОСББ, Інтернет-енергозбереження, Інтернет-екологія (рис. 6.4).

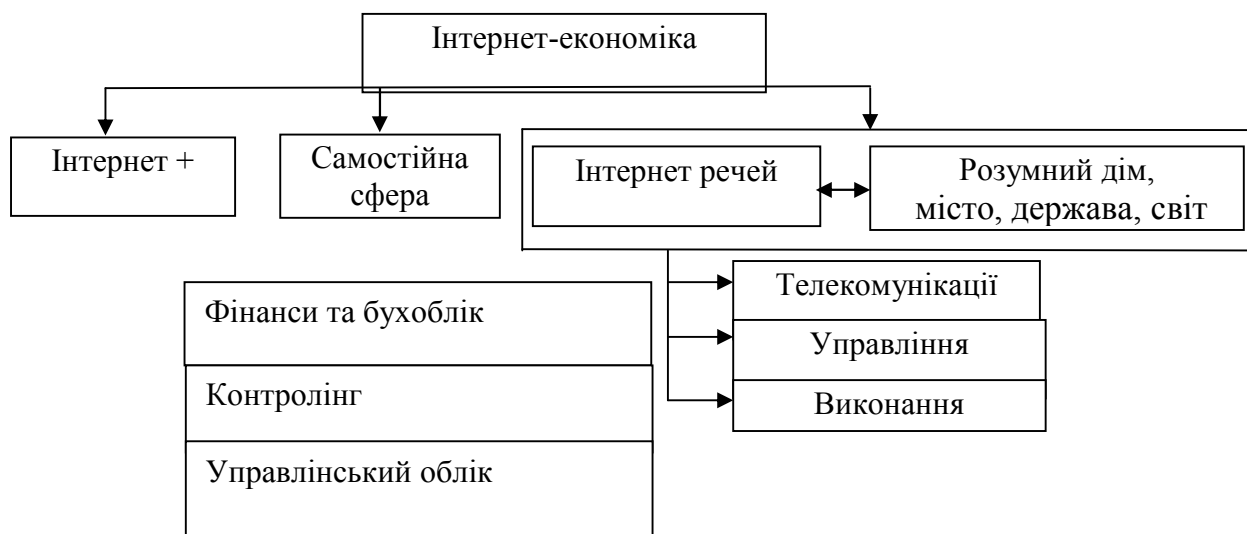

Рисунок 6.3 – Вплив Інтернету на інші напрями освіти

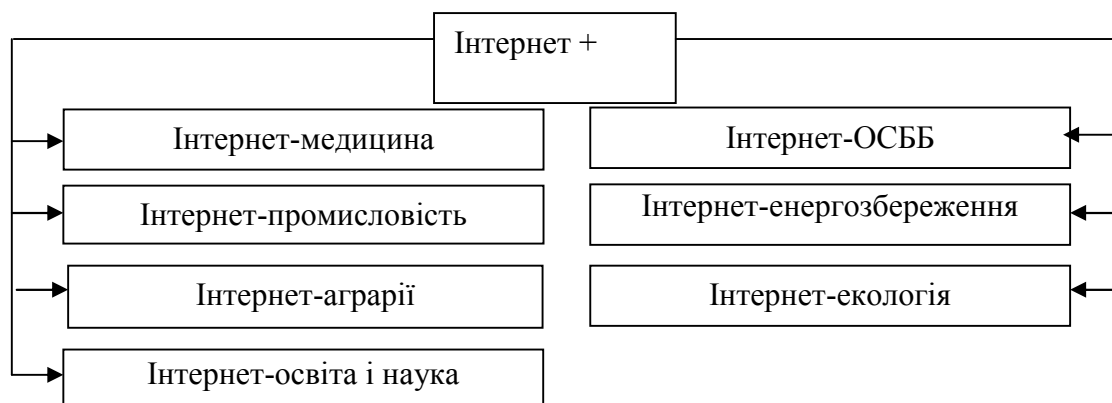

Рисунок 6.4 – Вплив Інтернету на інші напрями освіти

2. Доцільно відмітити самостійну сферу діяльності: виробництво ІТ-продуктів, Інтернет-магазини, Інтернет-розрахунки (оплата за послуги), Інтернет-реклама, безкоштовні сервіси, Інтернет-контент,

мобільний банкінг, платні Інтернет-сервіси, Інтернет-консалтинг тощо (див. рис. 6.5).

Рисунок 6.5 – Вплив Інтернету на сфери діяльності

Сьогодні доцільно відмітити Інтернет речей, розумний дім, місто, держава, світ: телекомунікації, управління, виконання.

Ще один напрям – це **Інтернет-менеджмент** – процес управління людьми з усіма методами і засобами в інформаційному суспільстві.

Як і Інтернет-економіку, так і Інтернет-менеджмент поділимо на декілька напрямів (рис. 6.6).

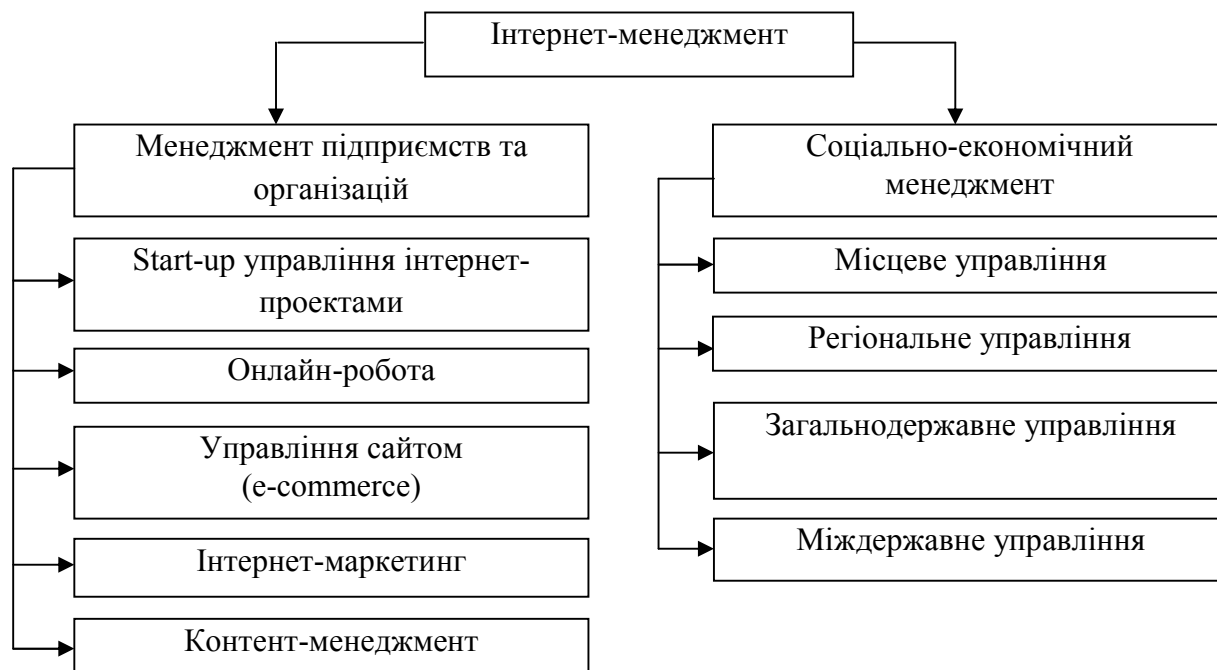

Рисунок 6.6 – Напрями Інтернет-менеджменту

Таким чином, чітко можна зазначити:

Менеджмент підприємств і організацій: start-up управління Інтернет-проектами, он-лайн-робота на підприємстві, управління сайтом (e-commerce), Інтернет-маркетинг, контент-менеджмент тощо.

Соціально-економічний менеджмент: місцеве управління, регіональне управління, загальнодержавне управління, міждержавне управління.

Інтернет сприяв появі інформаційного суспільства, складові якого показані на рис. 6.7.

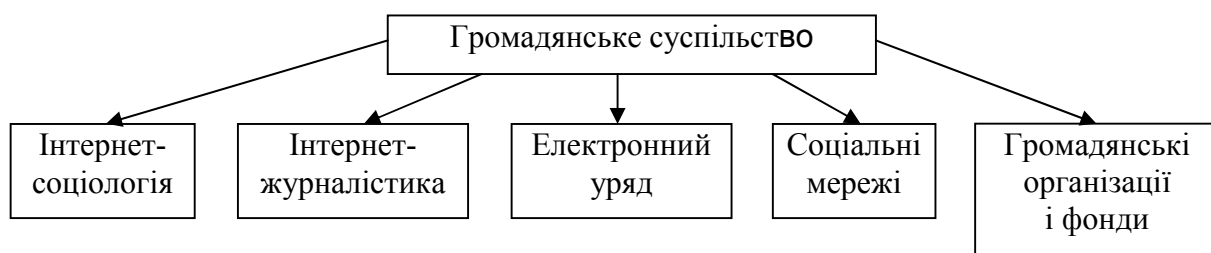

Рисунок 6.7 – Складові інформаційного суспільства на основі Інтернету

Інтернет-соціологія – це наука про інформаційне суспільство, закономірності його функціонування і розвитку, соціальні інститути, відношення і спільності (рис. 6.8), яка розглядає:

1. Інформаційне суспільство, основні концепції.
2. Кіберпростір як особливе соціальне середовище.
3. Соціально-психологічні аспекти поведінки індивіда у кіберпросторі.
4. Інтернет як засіб масової комунікації тощо.

Рисунок 6.8 – Складові Інтернет-соціології

З усього сказаного, відзначимо особливу роль освіти в розбудові економіки стабільного і справедливого суспільства. Це підтверджується значними змінами до закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 2164-VIII(2164-19) від 05.10.2017, який набрав чинності з 01.01.2018 р. Указаний закон розроблений на основі міжнародних стандартів фінансової звітності і законодавства Європейського союзу та передбачає накопичення, узагальнення, зберігання та передавання інформації: про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень; ведення внутрішнього господарського (управлінського) обліку; таксономію фінансової звітності.

Крім того, прийнято закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» № 2258-VIII від 21.12.2017 року (набирає чинності з 01.01.2018 р., вводиться в дію з 01.10.2018 р.), яким надано норми національного законодавства у сфері аудиторської діяльності у відповідності із законодавством Європейського союзу, зокрема із положенням Директиви 2006/43/ЕС та Регламенту 537/2014[21].

Підбиваючи підсумок, сформулюємо елементи парадигми сталого розвитку:

- замість необмежених потреб – принцип розумної достатності;
- мета економічної діяльності – гармонізація життя людей;
- попереднє визначення ризиків нових відкриттів та їхня мінімізація;
- відмова від популізму;
- забезпечення безпеки (зокрема безпечний Інтернет);
- мораль – необхідний атрибут економічних відносин;
- пріоритетність екології;
- мінімізація нерівності між людьми;
- прозорість діяльності інститутів суспільства;
- реклама – спосіб об’єктивного інформування;
- кардинальна модернізація змісту навчання.

Висновки

З викладеного напрошуються наступні висновки:

- У центрі уваги необхідно поставити людину з метою досягнення гармонії життя і мінімізації рівня нерівності між людьми і між країнами. Передбачається досягти гармонізації не тільки у взаєминах між людьми, а й між людиною і державою, між державами.

- Необхідно покласти кінець популізму, який руйнує мораль. Правилком має стати той факт, що свої потреби людина задовольняє своєю працею. Ніщо так не розбещує людину, як незароблені блага. Безробіття – це жахливе лихо, але, з іншого боку, до роботи необхідно прагнути. Дуже важко знайти роботу, якщо працювати не хочеться.

- Слід продовжити вивчення людини і не тільки з точки зору філософії (атрибутивні й альтернативні властивості), свого роду макровластивості, а й особистісних характеристик, свого роду мікровластивості – розподіл цих властивостей в конкретних людях. Кожна людина має своє ставлення до праці, своє поняття добра і зла, гармонії життя, переважні канали сприйняття інформації, ввести систему індивідуальної освіти й етичного виховання тощо.

- На новий якісний рівень має бути піднята система освіти. Необхідне урахування особистісних характеристик людини, її переважні канали сприйняття інформації, мотиваційне устремління, професійні схильності. На основі цих даних слід розвивати дистанційне і комп'ютерне навчання з метою його індивідуалізації. Гармонізувати духовний, внутрішній світ працівника з його робочим місцем [19].

Може здатися, що введення моралі в економіку є зайвим, мораль є предметом етики. Можна заперечити автору, що економіка не розглядає дух (духовність). Проте абсолютно неприпустимо в одному місці – етиці проповідувати одне (мораль, духовність, моральність, щастя, гармонію), а, в іншому, економіці – спрямовувати на економічне свавілля й отримання незароблених благ, узаконювати жадібність.

Література

1. Ши Х. Притча о Гармонии [Электронный ресурс] / Хинг Ши. – Режим доступа : <http://pritchi.castle.by/ras-8-53.html>
2. Европейская социальная хартия [Электронный ресурс], 1961. – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/035.htm>
3. Каддафи М. Зеленая книга «Европейская социальная политика, размышления для Союза» [Электронный ресурс] / Муаммар Аль-Каддафи, 1975. – Режим доступа: l.dropboxusercontent.com/u/24260538/eBook/Gaddafi_Green_Book.pdf
4. European Social Policy. A way Forward for the Union. A white Paper. Luxemburg, Office for Publications of the European Communities, 1994.
5. Эрхард Л. Благосостояние для всех / Людвиг Эрхард. – М.: Дело, 2001. – 578 с.
6. Геєць В.М. Яке майбутнє у соціальної держави / В.М. Геєць // Економіка України. – 2013. – №7. – С. 4.
7. F. Schneider. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>
8. G. Zaman, Z. Goschin A new multidimensional ranking of shadow economy for EU countries. Access mode:<http://revecon.ro/articles/2016-2/2016-2-2.pdf>
9. F. Schneider, A. Buehn, C E. Montenegro. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007// Policy Research Working Paper 5356. Access mode:http://www.gfintegrity.org/storage/gfip/documents/reports/world_bank_shadow_economies_all_over_the_world.pdf.
10. Шевяков А.Ю. Неравенство, экономический рост и демография: неисследованные взаимосвязи / А.Ю. Шевяков, А.Я. Кирута / Учреждение Российской акад. наук. Ин-т соц.-эконом. проблем народонаселения РАН. – М.: М-Студио, 2009. – 192 с.

11. Экономическая теория / [Камаев В.Д., Абрамова М.А., Александрова Л.С. и др.]; под ред. В. Д. Камаева. – [8-е изд.]. – М.: Владос ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2003. – 640.

12. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблем и политика / К.Р Макконнелл, С.Л. Брю; пер. с англ. – [II изд.]. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.

13. Покрытан А.К. Политическая экономика, – [II изд.] / А.К. Покрытан, М.И. Заборский. – Одесса: Одесский государственный экономический университет, 2002. – 347 с.

14. Караваева В.С. Об обновлении курса экономической теории / В.С. Караваева, А.М. Омелянюк // Вестник экономической интеграции. – 2008. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.bstu.by/~et/wp-content/uploads/2011/06/karav_obnov_kurs.pdf

15. Крупська Л.П. Економіка: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Крупська Л.П., Тімченко І.Є., Чорна Т.І. – К.: В-во «Ранок», 2013. – 191 с.

16. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404 – VI.

17. Литовченко И. В. Зажигая звезду. История Киевстара от первого лица / Литовченко И. В. – К.: АО «Киевстар», 2012. – 208 с.

18. ООН // 17 чинників сталого розвитку економіки до 2030 року. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourwork/sdg-overview.html>.

19. Воробієнко П. П. Развитие человеческого капитала: тестирование при принятии на работу и карьерном росте / П. П. Воробієнко // Наукові праці ОНАЗ ім. О. С. Попова. – Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2008. – С. 90-92.

20. Воробієнко П.П. Современные телекоммуникации: технологии и экономика/ П.П. Воробієнко, В.Л. Банкет, О.В. Бондаренко, О.В. Гайдук, С.А. Довгий. – М.: ЭКО-трендз, 2003. – 412 с.

21. Гранатуров В.М. Аналіз конкурентоспроможності телекомунікаційних послуг: монографія / В.М. Гранатуров, С.П. Воробієнко; за наук. ред. проф. В.М. Гранатурова. – К.: Освіта України, 2009. – 254 с.

Наукове видання

**Воробієнко Петро Петрович
Лозова Тамара Іллівна
Олійник Георгій Юрійович**

**ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Монографія

За науковою редакцією д.е.н. Лозової Т.І.

Редактор – Кодрул Л.А.
Комп'ютерне макетування – Гардиман Ж.А.

Видавець і виготовлювач ОНАЗ ім. О.С. Попова
(Свідоцтво ДК № 3633 від 27.11.09)
м. Одеса, вул. Ковальська, 1

Підписано до друку 24.08.2018.
Формат 60х88/16. Обсяг 16,4 друк. арк.; 12,6 авт. арк.
Наклад 300 прим. Зам. № 6271.
Віддруковано в редакційно-видавничому центрі ОНАЗ ім. О.С. Попова
м. Одеса, вул. Ковалевського, 5. Тел. 7050 494
© **ОНАЗ, 2018**